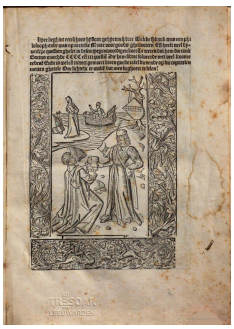

Een niev Clucht Boecxken:

Een 16e-eeuws raadsel- en quizboekje

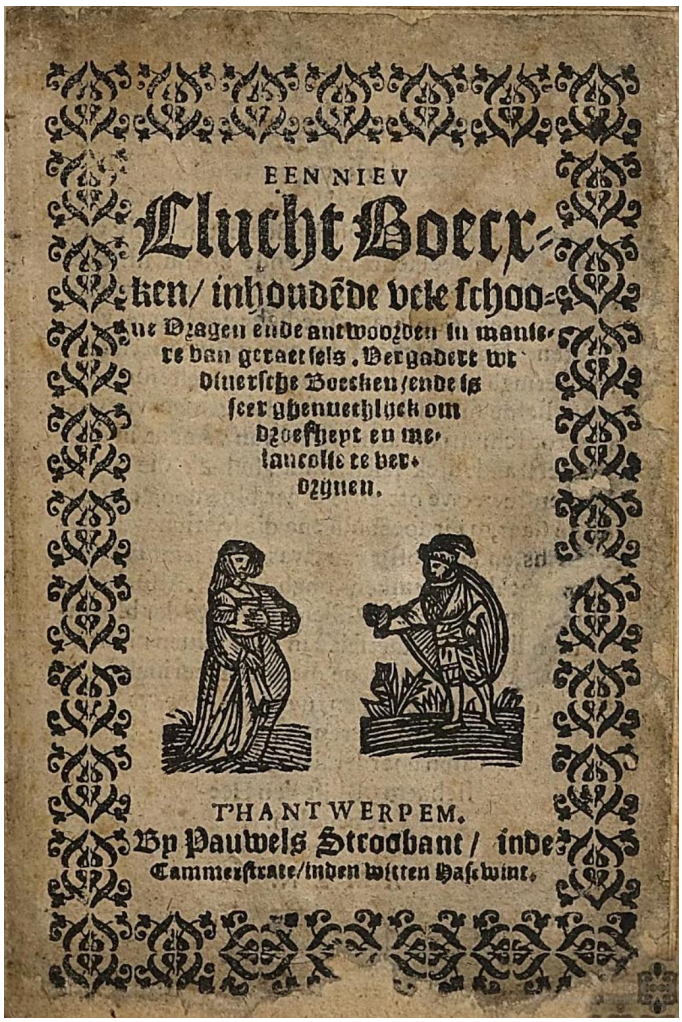

1. Inleiding…2
2. Literatuur…8
3. De raadsels met hun bronnen…12
4. Indices…68

Marti Roos, 2024-2026

Een niev Clucht Boecxken
Een 16e-eeuws raadsel- en quizboekje

Het aantal overgeleverde Nederlandse raadselboeken uit de vroegmoderne tijd is niet heel groot. Het oudst bekende is het anonieme *Een niev clucht boecxken* / *Een nyeu cluft-boecxken* uit de 16e eeuw, dat allerlei soorten raadsels en vragen (met antwoorden) van diverse aard en herkomst bevat, bedoeld ter lering en vermaak.

Van dit raadselboekje zijn maar twee exemplaren bekend. Het museum Plantin-Moretus in Antwerpen bewaart het unieke exemplaar met de titel *Een niev clucht boecxken* (R.48.27), dat is gedrukt in Antwerpen bij Pauwels Stroobant, die werkzaam was aan het einde van de 16e eeuw. Willy Braekman verzorgde een editie hiervan (1985). Op grond van de approbatie van 2 december 1548 te Brussel vermoedde hij al dat dit exemplaar feitelijk een herdruk betrof. De stadsbibliotheek van Braunschweig bewaart het andere unieke exemplaar met de titel *Een nyeu cluft-boecxke*n (Ministerial M 1279), dat is gedrukt door Jan Mathijszoon aan de Hoygraft in Leiden, die hier zijn bedrijf had tussen 1556 en 1558. Het raadselboek was dus ook al vroeg in de noordelijke Nederlanden bekend. In deze druk staan geen jaartal en plaats vermeld in de approbatie. Alleen *Een niev clucht boecxken* is digitaal raadpleegbaar.

Raadsels, raadselmoppen, kloostermopjes, schriftuurlijke vragen, wijsheidsvragen, minneraadsels, rekenraadsels, en quizvragen

Een niev clucht boecxken is een compilatie van 357 raadsels en vragen van allerlei aard. Naast intrigerende raadsels komen er luchtige schertsvragen, kloostermopjes, poëtische wijsheidsvragen en galante minneraadsels aan bod, maar het didactische element heeft toch de overhand met rekenraadsels en kennisvragen omtrent religie en ethiek, de natuurlijke wereld, en de gezondheidsleer.

Een niev clucht boecxken bevat verschillende raadsels waarin een op verhullende of vervreemdende wijze omschreven object geraden moet worden:

(54) Raet. Dat schaep singt int wout, wa*n*neer d*at* peert hem leyt.
An. Een vele geeft gheluyt, wanneermen met den boge daer op treckt.
(de klankkast van een vedel is gemaakt van hout, de snaren van darmen, en de boog is bespannen met paardehaar)

(78) Raet. Het is een cleyn cloosterken,
daer en is deur oft venster in,
ende was nochtans vleesch ende been daer in
ant. Een ey daer comt een kiecken wt.

(88) Raet. Wat heeft daer zijnen boesem vol steenen
ende wort geuonden selden alleen,
theeft ooc een root rockelijn aen,
het en dede die menige niet lietment staen.
an Het zijn knoppen van roosen. (= rozebottels)

Daarnaast bevat *Een niev clucht boecxken* een groot aantal schertsvragen (raadselmoppen) waarbij de respondent op het verkeerde been wordt gezet en de vragensteller zelf het onvermoede, soms flauwe antwoord geeft.

(17) Raet. Welckerley steene*n* ligge*n* aldermeest inde*n* rijn.
Ant. Die natte aldermeest.

(128) Raet. In welcken landen geen peerde*n* en zijn.
An. In Swauelant daer zijn al rossen.

Er zijn eveneens spitsvondige vragen over bijbelse curiosa, afkomstig uit de kloostertraditie, die sinds de vroege middeleeuwen zijn overgeleverd, en naar de titel van een aantal collecties hiervan als *joca monachorum* ('mopjes van monniken') worden aangeduid.

(141) Raet. wie heefter geroepen dat de gantsche werelt hoorde.
An. Den Ezel in de arcken Noe.

(142) Raet. oft den baert eer is gheweest oft de man. antwoort.
Den baert is eerst geweest, wa*n*t de geyte*n* ende ander dieren zijn voor de menschen geschapen geweest.

Een niev clucht boecxken bevat eveneens vragen waarin de wereldwijsheid van de respondent wordt beproefd. Vaak zijn deze in serie geschakeld.

(322) Raet. wat is het swaertste dinck inder gantsche werelt.
Die schult.

(323) Raet. Wats het scherpste dinck.
Antwoort. Die tonghe van eenen mensche.

(329) Raet. Wat is herder dan stael.
Antwoort. Dat is die waerheyt.

Het wezen van de liefde en erotische dilemma's worden aan de orde gesteld in de zogenoemde minneraadsels, die opgang maakten in Frankrijk sinds de 13e eeuw.

(286) Raet. Wat dinck isser meest van noode te hebben die in die liefde zijn.
Ant. Schoon spreken met minnelijcke woorden.

(301) Raet. Blijft liefde langer in een vrouwe oft in eenen man.
Antwoort. In een vrouwe want sy niedt so veel en besoect op ander plaetsen als die mannen doen. Ende ooc die schamelheyt der Vrouwen doetse volstandiger blijuen.

Ook komen er schriftuurlijke vragen en kwesties met betrekking tot de religieuze moraal en ethiek aan bod, die tot doel hadden om godsdienstige kennis met betrekking tot de bijbel en de geloofsleer over te brengen in de pedagogische vorm van vraag en antwoord.

(10) Raet. Hoe lange leefde Adam.
ant. Ada*m* had geleeft neghen hondert jaer.

(166) Raet. Salt altoos orloge zijn in deser werelt.
Ant. Het sal oorloge oft tweedracht zijn soo lange als die wereld staet want waer al de werelt vereenicht ende in rusten, soo en waert geen werelt, maer een Paradijs.

Van meer praktische aard zijn een aantal rekenraadsels. Meestal hebben deze een zekere moeilijkheidsgraad en een bijzondere verhalende inkleding. Bij het broodverdelingsvraagstuk valt op dat de aanzienlijken veel meer brood krijgen dan de armen, dat op een verkapte vorm van sociale kritiek kan duiden.

(161) Item het zijn Ridders maechde*n* ende voetgae*n*gers int getal tot xx. en*de* men deelt henlieden xx. brooden, also dat elc ridder heeft twee brooden elcke maecht een half broot en*de* elcken voetgangher een vierendeel van een broot. Nv is die vrage hoe veel ridders, hoe veel maechden hoe veel voetgangers datter waren.
Ant. Daer waren acht ridders acht voetga*n*gers en*de* vier maechden, die maken tsamen xx. menschen, en*de* hebben twintich brooden.

Tot slot bevat *Een niev clucht boecxken* een groot aantal feitelijke kennisvragen. Ze doen nu misschien raadselachtig en wonderlijk aan, maar ze weerspiegelen het gedachtengoed omtrent de natuurlijke wereld en de menselijke gesteldheid en gezondheid zoals dat gangbaar was in de middeleeuwen.

(210) Raet. Van waer comt den haghel.
Ant. Vanden water, ende van groote coude*n* die inde locht is, wa*n*t so de wolcken hooger climmen en*de* doncker zijn, soot daer meer in vriest.

(220) Raet. Waero*m* hebben die vrouwe*n* langer hayr da*n* die mans.
Ant. Die vrouwen zijn van vochtiger naturen dan die mans, en*de* hebben meer vochticheydt inder herssenen.

(266) Raet. Waerom en sal die mensche niet seer heete*n* cost eten als gingbaer, peper, loock.
Ant. Dat seer heet eten maect ouertollich bloet daervan de mensche mochte Lazarus worden.

Bronnen van Een niev clucht boecxken

Hoewel de titel anders suggereert, is de inhoud van *Een niev clucht boecxken* niet nieuw: de raadsels en vragen zijn gecompileerd uit verschillende bronnen. Het betreft vooral min of meer contemporaine drukwerken, maar de inhoud hiervan is vaak al veel ouder.

Willy Braekman had in zijn editie van *Een niev clucht boecxken* al vastgesteld dat een groot deel van de raadsels afkomstig was uit het Duitstalige *Straßburger Rätselbuch*, en een deel van de minneraadsels uit het boekje *Int paradijs van venus*, waarvan hij eveneens een editie had verzorgd. Voor de meeste overige raadsels wist hij geen bron aan te wijzen. Dankzij de moderne digitale mogelijkheden is dit raadsel nu opgelost.

Straßburger Rätselbuch

Een niev clucht boecxken opent met een grote verzameling raadsels en vragen die zijn vertaald uit het Duitstalige *Straßburger Rätselbuch*, waarvan de eerste druk rond 1510 verscheen, en dat vele herdrukken en bewerkingen heeft gekend. Van de hand van Heike Bismark verscheen in 2007 een zeer fraaie studie over het genre van het raadselboek in Duitsland en de positie van het *Straßburger Rätselbuch* in het bijzonder. Zij toont ook aan dat *Een niev clucht boecxken* zijn materiaal heeft geput uit een bepaalde editie van het *Straßburger Rätselbuch* van ná 1540, met de titel *New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn*. Hierin staan ook zestien raadsels waarvoor Willy Braekman geen bron wist (№ 1-5, 40, 43-44, 46-51, 53-54 in zijn editie).

Een bijzonder, structureel kenmerk van het *Straßburger Rätselbuch* is dat de raadsels en vragen thematisch zijn ingedeeld en de afzonderlijke secties zijn voorzien van een titel (Bismark 2007: 97). *Een niev clucht boecxken* heeft deze expliciete structuur niet overgenomen, maar aangezien de volgorde van de vragen min of meer is gehandhaafd, is er toch sprake van een zekere clustering van thema's. *Een niev clucht boecxken* ontleende in totaal 157 raadsels uit het *New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn*, dat zelf 286 raadsels en vragen van allerlei aard telt. Een aantal langere raadsels en katholiek getinte vragen omtrent heiligen en paternosters zijn weggelaten.

Rekenraadsels

Na deze groep van raadsels volgen vijf rekenraadsels (№ 159-163). Marjolein Kool toont in haar artikel *Raden of rekenen* aan dat het gaat om traditioneel bekende vraagstukken die voorkwamen in rekenboeken. De precieze bron blijkt moeilijk te achterhalen, mogelijk gaat het ook hier om vertalingen. Verschillende vraagstukken zijn corrupt overgeleverd, en daardoor ook niet meer oplosbaar.

Het voorkomen van rekenraadsels in vroegmoderne raadselboeken is niet ongewoon. Rekenraadsels komen ook voor in het oudste gedrukte Franstalige raadselboek, *Les adevineaux amoureux* uit ca. 1479 (waar ze volgen op een sectie met *venditions des amour*, gedichtjes met zogenaamde liefdesverkopingen), en de oudste gedrukte Engelstalige raadselboeken, *Demaundes Joyous* uit 1511 en *Booke of merrie riddles* uit 1617 (een herdruk van een werk dat vermoedelijk reeds werd samengesteld in het midden van de 16e eeuw).

Boek van Sidrac

Op de rekenraadsels volgt een grote groep van kennisvragen die afkomstig is uit het *Boek van Sidrac*. Deze middeleeuwse vraagbaak, waarin een koning aan de wijsgeer Sidrac allerlei vragen stelt over god, de wereld en de mens, werd aan het eind van de 13e eeuw in het Frans geschreven. Al rond 1320 werd *Sidrac* naar het Middelnederlands vertaald en vanaf 1495 verscheen het populaire werk ook in druk. De samensteller van *Een niev clucht boecxken* nam 62 vragen over uit de meer dan 400 vragen in het *Boek van Sidrac*; de antwoorden zijn vaak ingekort. Er is gebruik gemaakt van de gedrukte redactie van het *Boek van Sidrac*, en niet van de in handschriften overgeleverde tekst.

Problemata Aristotelis

De kennisvragen uit het *Boek van Sidrac* worden gevolgd door een groep van 54 vragen die betrekking hebben op de middeleeuwse gezondheidsleer en die afkomstig zijn uit *Problemata Aristotelis*. Dit Duitstalige tractaat, dat vanaf 1492 in druk verscheen maar al een lange handschriftelijke traditie kende in het Latijn, bevat ongeveer 380 vragen in de stijl van Aristoteles die waren geïnspireerd op de geleerdentraditie van de universiteit van Salerno, maar waren vereenvoudigd voor het grote publiek. Het tractaat is ook vertaald naar het Pools, Frans, Spaans, Italiaans en Engels. Mogelijk hebben de vragen omtrent seksualiteit en obstetrie bijgedragen aan de langdurige populariteit van het werk, maar de vragen in *Een niev clucht boecxken* blijven boven de gordel.

Appollonius van Thyro

Een niev clucht boecxken nam twee van de drie raadsels (№ 274 en 275) op uit de Nederlandstalige bewerking van de roman *Appollonius van Thyro* die in druk verscheen aan het eind van de 15e eeuw. De roman dateert uit de late oudheid en was oorspronkelijk geschreven in het Latijn; de raadsels in de roman gaan uiteindelijk terug op de Latijnse collectie van 100 raadsels van Symphosius, eveneens uit de late oudheid. Het *Straßburger Rätselbuch* bevatte ook al verschillende varianten van deze raadsels uit de Apolloniusroman (№ 33, 35, 66, 94, 106, 110, 125), waarvan sommige op hun beurt woordelijk teruggaan op de middeleeuwse Duitstalige bewerkingen.

Minneraadsels:
Int paradijs van venus, Van vrouwen ende van minne, Margarieten van Limborch

In minneraadsels worden het wezen van de liefde en erotische dilemma's aan de orde gesteld. Dit steekspel van vraag en antwoord was een vorm van hoofs vermaak dat sinds de 13e eeuw opgang maakte in Frankrijk. In het Middelnederlands zijn dergelijke vragen overgeleverd sinds de vroege 14e eeuw. De minneraadsels in *Een niev clucht boecxken* zijn aan diverse bronnen ontleend.

Een deel van de minnneraadsels (№ 285-306) is in proza en is rechtstreeks overgenomen uit het rijk geïllustreerde boekje *Int paradijs van venus* uit 1530, waarvan Willy Braekman een editie verzorgde (1981). Het boekje is op zijn beurt een bewerking van het Franstalige *Demandes d'amour*, een compilatie van minneraadsels die voor het eerst in druk verscheen aan het einde van de 15e eeuw. Van de 57 raadsels uit *Int paradijs van venus* nam *Een niev clucht boecxken* er 22 over.

De overige minneraadsels (№ 307-321) zijn (deels) berijmd. De precieze bron hiervan is niet bekend, maar Dieuwke van der Poel wijst in haar artikel *De minneraadsels uit Een niev clucht boecxken* op de nauwe verwantschap van deze groep vragen met een aantal Middelnederlandse teksten die enkel in handschrift zijn overgeleverd. Het betreft *Der minnen guet*, een verzameling van minneraadsels en spreuken uit de 15e eeuw; *Vander feesten*, een gedicht met vragen over de liefde uit omstreeks 1400; en de passage met het koningsspel (waarin minneraadsels worden gesteld) uit de hoofse roman *Margarieten van Limborch* uit de vroege 14e eeuw. Deze teksten zijn ook gezamenlijk overgeleverd in het verzamelhandschrift *Van vrouwen ende van minne / Blauwe Schuit* (Den Haag, KB, 75 H 57) uit 1441-1442, zo genoemd naar de meest in het oog springende teksten. De bewoording in *Een niev clucht boecxken* lijkt evenwel niet direct aan dit handschrift te zijn ontleend, ook niet als een vrije bewerking in aanmerking wordt genomen. Het is denkbaar dat deze vragen ook ooit gezamenlijk in druk zijn verschenen.

Daarnaast is er, zoals Willy Braekman reeds vaststelde, één minneraadsel (№ 284) woordelijk overgenomen uit de gedrukte redactie van de roman *Margarieten van Limborch* uit 1516, die slechts vier minneraadsels bevat die verschillen van de vragen die in de handschriftelijke traditie zijn overgeleverd. Bovendien is er uit het *Straßburger Rätselbuch*, dat geen sectie met minneraadsels onderscheidt maar wel een aantal galante vragen bevat, één vraag voorhanden (№ 283 in *Een niev clucht boecxken*) die een variant is van een minneraadsel dat ook voorkomt in deze gedrukte redactie van *Margarieten van Limborch.* Het sprookjesachtige motief, het herkennen van de in een roos betoverde geliefde, deed de gebroeders Grimm veronderstellen dat er sprake was van een fragment uit een sprookje.

De Franstalige minneraadsels zijn overgeleverd in een groot aantal handschriften en drukken die door Margaret Felberg-Levitt (1991) in een kritische editie zijn behandeld; zij onderscheidt 362 verschillende vragen, en de meeste Nederlandstalige minneraadsels zijn hier ook in onder te brengen. De galante vragen uit *Vander feesten* vertonen thematische overeenkomst met de minneraadsels uit de Franse traditie, maar kunnen niet rechtstreeks in deze catalogus worden ondergebracht.

Donzella Theodor

De laatste groep vragen van *Een niev clucht boecxken* is ontleend aan het populaire Spaanstalige volksboek *Donzella Theodor* dat voor het eerst in druk verscheen rond 1500. De oorsprong van het verhaal, waarin het scherpzinnige meisje Theodor allerlei, met name schriftuurlijke en wijsheidsvragen, van verschillende geleerden beantwoordt en hen weet te overtroeven in wijsheid, en zo een diepe indruk weet te maken op de koning, ligt vermoedelijk in de Arabische verteltraditie. Dit volksboek kende overigens ook een handschriftelijke overlevering, die afwijkt van de gedrukte redactie. Van de 58 vragen die worden gesteld door de derde en laatste geleerde uit *Donzella Theodor* heeft *Een niev clucht boecxken* er 36 overgenomen.

Titel, vormgeving en compositie van *Een niev clucht becxken*

Het titelblad van *Een niev clucht boecxken* maakt gebruik van gangbare wervende woorden als *nieuw* en *schoon* die de aandacht van de koper moesten trekken. Het is ook denkbaar dat de toevoeging *nieuw* in de titel rechtstreeks is ontleend aan het Duitstalige *New Ra*^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* waaruit zoveel raadsels zijn overgenomen. Er zijn in ieder geval geen oudere Nederlandstalige edities bekend die *nieuw* in de titel anders zouden verklaren.

Dat er is gekozen voor het woord *clucht* in plaats van *raadsel*, is wellicht omdat de functie van deze korte teksten, namelijk verstrooiing om verveling en depressies te verhelpen, dus *seer ghenuechlyck om droefheyt en melancolie te verdrijuen*, voorop stond en niet zozeer de vorm van s*choone Vragen ende antwoorden in maniere van geraetsels*. Met zijn brede waaier aan vragen overstijgt *Een niev clucht boecxken* ook wel het genre van raadsel.

Alle raadsels en vragen in *Een niev clucht boecxken* worden ingeleid met *raet*, en gevolgd door het antwoord, aangeduid met *antwoort* of doorgaans een afkorting hiervan: *antw*. of *ant*. In navolging van het *Straßburger Rätselbuch* bevatten enkele raadsels nog een expliciete oproep om het raadsel te raden, zoals (12) *raet wie ic ben*, (85) *segt goet gesel wat is dat*, (23*) zijt ghy wijs so radijt wel*, (282) *ic prijse v vry condy my dat seggen*.

Ook de vragen uit het *Boek van Sidrac* zijn op deze wijze vormgegeven, al is er oorspronkelijk geen sprake van raadsels: in de dialoog tussen de koning en de wijsgeer stelt de koning telkens een vraag (*die coninck vraecht*), waarop Sidrac zijn antwoord geeft (*Sydrac antwoort*). De vragen uit *Problemata Aristotelis* beginnen telkens met de vraag *warumb*, waarop het antwoord meestal wordt ingeluid door een verwijzing naar een wijsgerige autoriteit, zoals *Aristoteles antwurt*, die in *Een niev clucht boecxken* eveneens is weggelaten. Ook bij de minneraadsels en de vragen uit *Donzella Theodor* zijn de verwijzingen naar de gesprekspartners weggelaten.

Het voor de populaire markt uitgegeven *Een niev clucht boecxken* bevat geen originele teksten maar enkel teksten die zijn vertaald dan wel rechtstreeks gekopieerd uit min of meer contemporaine gedrukte redacties van populaire werken, of, zoals de titelpagina zegt: *Vergadert wt diuersche Boecken*. Alle bronnen kenden wel een langere handschriftelijke traditie maar hiervan is geen gebruik gemaakt. Alleen van een deel van de minneraadsels is geen gedrukte redactie bekend, maar gelet op de overige bronnen is het niet ondenkbaar dat die wel heeft bestaan. Mogelijk probeerde de uitgever een zo breed mogelijk publiek te bereiken met zijn diversiteit aan vragen, waarbij naast verstrooiing en amusement, ook wijsheid en kennis, en liefde en galanterie aan bod komen.

De gebruikte bronnen volgen op elkaar, net als de raadsels in de bronnen, zonder veel ingrepen in de volgorde. Alleen aan het begin zijn tussen de vragen uit het *Straßburger Rätselbuch* een aantal extra vragen van religieuze strekking uit het *Boek van Sidrac* ingevoegd, misschien om de censor gunstig te stemmen of om de tuin te leiden. In ieder geval werd *Een niev clucht boecxken* op 2 december 1548 geapprobeerd te Brussel, terwijl *Een schoon lustich ratersbuchlijn int duytsch*, dus vermoedelijk een editie van het *Straßburger Rätselbuch*, in 1570 op de index van verboden boeken te Antwerpen werd geplaatst. Een aantal vragen uit het *Straßburger Rätselbuch* die betrekking hebben op galante thema's zijn samengebracht voorafgaand aan de minneraadsels. Het gaat dan vooral om raadsels en vragen waarin ridders en jonkvrouwen worden genoemd, of die thema's behandelen die van belang zijn bij het minnen, zoals discretie.

Tussen de raadsels en vragen uit *Straßburger Rätselbuch* en de rekenraadsels staat de enige regel wit in hele boekje.

Vertaling en bewerking van de raadsels en vragen

De vertaling van de Duitstalige raadsels en vragen is vrij letterlijk en accuraat, op enkele foutjes na, zoals (55) *eenendertich/einer 30*, (56) *wain wasser/wenen*, (63) *zuygt/zeucht*, (80) *onbetuynt/vmbzeunt*, (87) *borst/bürst*; (91) *mane/name*; (270) *droech*. Bij diverse raadsels die rijmen in het Duits, is het rijm geheel of deels gesneuveld in de vertaling. Slechts in een klein aantal gevallen lijkt *Een niev clucht boecxken* bewust te hebben gekozen voor een iets andere formulering, hetzij om godsdienstige redenen, zoals (14) —/*Bapst* en (61) *rijcke/Priester*, of om andere redenen: (62) *ey/byn*, (76) *merct/jugent*, (116) *wat anders doen/notturfft thůn*.

De antwoorden uit het *Boek van Sidrac* zijn doorgaans ingekort en om die reden bewerkt, soms met een andere nuance of een extra vermaning (№ 168, 191, 199, 208). Ook de vragen en antwoorden uit *Problemata Aristotelis en Vander feesten* zijn soms aanzienlijk ingekort.

De vertaling van de vragen uit *Donzella Theodor* is eveneens vrij letterlijk en accuraat, met enkele aanpassingen. Waarschijnlijk is er rechtstreeks uit het Spaans vertaald. Het woord *martel*, een oudere vorm van *marter* (№ 331), is een herinterpretatie van het woord *marcel* in de Spaanse tekst, dat zijnerzijds vermoedelijk een corruptie is van *marfel* 'olifant' (het huidige Spaans heeft *marfil* 'ivoor', van het Arabisch *fil* 'olifant'). Een vertaling via het Frans lijkt minder waarschijnlijk: de Nederlandse tekst en de keuze van de vragen verschilt in ieder geval van de bekende Franse vertalingen van dit Spaanstalige volksboek.

Op de titelpagina kan *T'Antwerpem* worden beschouwd als een simpele drukfout, maar het feit dat deze vorm op *-m* heel incidenteel toch voorkomt, zou kunnen duiden op een gelatiniseerde objectsvorm.

Voorgangers, tijdgenoten en navolgers

De bronnen die raadsels en vragen hebben aangeleverd aan *Een niev clucht boecxken* staan hierboven beschreven. Hoewel er een klein aantal Nederlandstalige raadsels is overgeleverd uit de middeleeuwen en ook uit de 16e eeuw, is geen hiervan opgenomen in *Een niev clucht boecxken.*

Het handschrift uit de zuidelijke Nederlanden met raadsels en schertsvragen, waarvan Franz Joseph Mone (1838) en in navolging van hem Willy Braekman (1986), aangaf dat het uit de 16e eeuw stamde (handschrift № 531 uit de collectie van graaf d'Hane de Steenhuyse, thans handschrift II 119 uit de Koninklijke Bibliotheek in Brussel), betreft volgens de codicoloog Willem de Vreese feitelijk een ander, 18e-eeuws handschrift uit de collectie van diezelfde graaf d'Hane (thans handschrift 456 uit de Universiteitsbibliotheek te Gent): mogelijk is er een vergissing geslopen in de beschrijving van de handschriften (BNM № 141). Deze raadsels kunnen dus niet worden beschouwd als contemporain met de raadsels uit *Een niev clucht boecxken.*

De mogelijke bronnen van het *Straßburger Rätselbuch* zelf zijn door Heike Bismark in beschouwing genomen: het blijkt dat de raadsels in het *Straßburger Rätselbuch* parallellen hebben in een aantal oudere handschriften, met name de codex Weimar Q 565 uit de tweede helft van de 15e eeuw. Verdere handschriften die een of meer raadsels bevatten zijn bijvoorbeeld de in de Bayerische Staatsbibliothek (BSB) te München bewaarde handschriften Cgm 379 (uit 1454), Clm 17323 (uit de 15e/16e eeuw) en Clm 14574 (uit 1430). In het handschrift Karlsruhe BLB Cod. Aug. perg. 205 uit de late 10e eeuw, afkomstig uit het klooster Reichenau, staan onder de titel *Enigmata Risibilia* acht Latijnse raadsels die een aantal motieven bevatten die overeenkomen met raadsels uit het *Straßburger Rätselbuch*, en ook het Münchense handschrift Clm 14781 (uit de 12e eeuw) bevat een Latijns raadsel met een lange traditie. Het *Straßburger Rätselbuch* deelt daarnaast enkele raadsels met het Franstalige raadselboek *Les adevineaux amoureux* dat in druk verscheen aan het einde van de 15e eeuw; veel raadsels hieruit circuleerden echter ook al eerder in handschriften.

Een aantal vragen en raadsels uit *Een niev clucht boecxken*, waaronder enkele uit het *Boek van Sidrac* en *Donzella Theodor*, is ook terug te vinden in het *Raedtsel-boecxken* uit 1598, dat op zijn beurt weer is vertaald naar het Duits als *Aenygmata moralia* (1604).

De schrijver Richard Verstegen behandelde in de sectie *Vermaeckeliicke vraghen* in zijn werk *De medecyne... teghen de droefheyt ende melancolie, vol cluchten... ende scherpsinnighe ghenuchten* uit ca. 1625 (de voorpagina ontbreekt) ook enkele raadsels die parallellen hebben in *Een niev clucht boecxken*.

De geleerde Anna Maria van Schurman maakte in 1633 een raadselgedicht over de luit waarin dezelfde traditionele motieven voorkomen als in het luitraadsel uit *Een niev clucht boecxken*.

Samuel van Huls, die in het midden van de 17e eeuw een verzameling van grappen en spreuken voor zichzelf aanlegde, moet ook bekend zijn geweest met de raadsels uit *Een niev clucht boecxken*: meestal heeft hij ze evenwel niet als raadsel genoteerd, maar als de pointe van een grap.

Jonker heeft in zijn bundel met bruiloftsvermaak 38 langere raadselgedichten opgenomen waarvan elf omdichtingen zijn van raadsels uit *Een niev clucht boecxken*.

Uit de 18e eeuw zijn er enkele raadselboekjes voor de populaire markt bewaard gebleven met titels zoals *Een nieuw raadel-boekjen* en *Een nieuw kluchtig raadsel-boekje*, waarvan een groot deel van de raadsels is terug te voeren op *Een niev clucht boecxken*. Verschillende raadsels zijn ook terug te vinden in almanakken uit de late 17e en de vroege 18e eeuw.

Overigens zijn twee bekende raadsels uit *Een niev clucht boecxken*, namelijk met de oplossing *ijs* en *borstel*, in latere Nederlandse raadselboekjes vervangen door de raadselgedichten met die oplossingen van Roemer Visscher, of tenminste omdichtingen hiervan.

Enkele raadsels zijn nog in de 19e eeuw opgetekend uit de volksmond door Amaat Joos in Vlaanderen, maar het valt niet uit te sluiten dat de schriftelijke traditie de mondelinge heeft geholpen.

Geraadpleegde literatuur

Raadselboeken (chronologisch)

Les adeuineaux amoureux [Colard Mansion, Brugge, ca. 1479]
Parijs, Bibliothèque nationale de France, Rés. Ye-186 & Rés. Ye-93

Les demandes ioyeuses Pour rire. [ca. 1498]
Jena, Thüringer Universitäts und Landesbibliothek, Op.theol.IV,17

NEw Ra^{e}terschbu^{e}chlin, Kurtzweilig zůgerichtet, Mit scharpffsinnigen verborgenen Fragen, vnd Antworten. Franckfurt, 1541.
Zwickau, Ratsschulbibliothek, 30.5.21 (11)

Een nyeu cluft-boecxke*n*: inhoudende veele schone Vraghen ende Antwoorden, in maniere van gheraetsels. Vergadert wt dyuersche oude boecken, ende is seer genuechlijck om lesen om droefheyt en*de* melancolye te verdrijuen. Gedruct tot Leyden by my Jan Mathijszoon gheswooren boeckdrucker woonende op dye Hoygraft. Ende men salse te coope vinden tot Amsterdam ten huyse van Henrijck Aelbertszoon. [tussen 1556-1558]
Braunschweig, Stadtbibliothek, Ministerial M 1279 (niet gedgitaliseerd)

EEN NIEV Clucht Boecxken, inhoude*n*de vele schoone Vragen ende antwoorden in maniere van geraetsels. Vergadert wt diuersche Boecken, ende is seer ghenuechlijck om droefheyt en melancolie te verdrijuen. T'HANTWERPEM. By Pauwels Stroobant, inde Cammerstrate, inden witten Hasewint. [ca. 1597]
Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, R 48.27

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn, Kurtzweylig zůgerichtet, mit scharpffsinnigen verborgnen Fragen, vnd Antworten. Getruckt zu Augspurg, durch Josias Wo^{e}rlj, bey dem Heyligen Creütz. [ca. 1580]
Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, MF 3302 olim 5596-A

T'groote Raedtsel-Boeck, inhoudende dry hondert nieuwe Raedtsels met d'uytlegghinghe van dien, tot oeffeninge vande eerbare en*de* leersame Jeucht. In Rijme vervaet ende ghestelt, door M. IACOB VANDER MERSCH. *Oversien, verbetert ende vermeerdert*. Ick wil mijn ooren voeghen om ghelijckenissen te onderzoecken ende wil mijn Raedtselen in een Sangh-ghedicht te kennen gheven. Psalm 49. T'AMSTELREDAM, By Cornelis Claesz. in't Schrijf-Boec.1595.
Gent, UB, BHSL.RES.0450 (herdruk)

Raedtsel-Boecxken, Inhoudende veelderhande schoone ende eerlijcke Vraghen ende Antwoorden, welcke zijn seer profijtelijck ende ghenoechelijck om weten, voor een yeghelijck. Van nieus verbetert ende vermeerdert. Gedruckt t'Haerlem, By Gillis Rooman, woonende in de Jacobijne-Strate, in de vergulde Parsse. Anno 1598.
Rotterdam, Bibliotheek (Erasmuscollectie), 54 E 6

AENYGMATA MORALIA: Das ist, Tugentsame, Sittliche, vnnd ehrliche Rätsel. Cöllen, 1604.
München, Bayrische Staatsbibliothek, Asc. 24 (vertaling van het Raedtsel-Boecxken uit 1598)

The demau*n*des Joyous. Enprynted at London iu [*lees:* in] Flete strete at the sygne of the sonne by me Wynkyn de Worde. In the yere of our lorde a M.CCCCC. and xi.
Cambridge, University Library, Sel.5.20 (digitaal beschikbaar via EEBO)

The BOOKE O[F] MERRIE *Riddles*. Together with proper Questions, and witty Prouerbs, to make *pleasant pastime*. No lesse vsefull then behoouefull, for *any young man or childe*, *to knowe* whether he be quicke-witted or no. LONDON Printed for *Roger Iackson*, and are to bee sold at his shop neere Fleet-street Conduit. 1617.
Washington, Folger Shakespeare Library, STC 3322.8 (digitaal beschikbaar via EEBO)

The BOOKE OF MEERY. Riddles. Together with proper Questions, and witty Prouerbs, to make pleasant pastime. No lesse vsefull then behoouefull for any yong man or child, to know if he be quick-witted or no. *LONDON*, Printed by T[homas]. C[otes]. for *Michael Sparke*, dwelling in *Greene-Arbor*, at the signe of the blue Bible. 1629.
San Marino, Huntington Library, 82977 (digitaal beschikbaar via EEBO)

A BOOKE OF MERRIE RIDDLES. Very meete and delightfull for youth to try their wits. *LONDON*. Printed for ROBERT BIRD, and are to bee sold at his shoppe in *Cheapside* a the signe of the *Bible*. 1631.
Oxford, Bodleian Library, [signatuur onbekend] (digitaal beschikbaar via EEBO)

Vroegmoderne werken (chronologisch)

Die hystory des kuᵉniges Appolonii vo*n* latin zů teutsch gemachet [door Heinrich Steinhöwel], hat gedruckt Gintherus Zainer von Reutlingen tzů Augspurg. Anno tc. M.ccc.lxxj.
Germanisches Nationalmuseum, Digitale Bibliothek, N 4

Hyer beghint een schone hystorie gehyeten sydrac […] [Leyden], [Hugo Janszoon van Woerden] 28 april 1495
Leeuwarden, Tresoar, We 4

Historia dela donzella Theodor nueuame*n*te Impressa A*n*no de mill y quinie*n*tos y quarenta y tres. […] enla imperial ciubdad d*e* Toledo […]
Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Bon.9-II-10

PROBLEMATA. Fragstuck Aristotelis, Auicenne, Galeni vnnd Alberci Magni. Darin*n* menschlicher vnd thierlicher natur eygenschafften durch frag vnd antwurt, Auch mancherhandt artzneien, den menschen zů gůt, kurtz angezeygt werden. Jtzunt von newem gemert, gebessert, vnd das onnuetz herauß getilckt durch Q. Apollinarem. Straßburg beim Jacob Cammerlan. [ca. 1540]
Regensburg, Staatliche Bibliothek, 999/Med.536

Les motz dorez du saige Cathon, en francoys et Latin. Contena*n*t plusieurss bns enseignemens prouerbes, adages […] Item en la fin dudict volume sont adioustees aulcunes propositions subtilles/probleumaticques, et enigmaticques […] Nouuellement reueuz et corrigez oultre la precedente impression, et imprimez ceste annee. Mil.v.c.xlv. [= 1545] On les vend a Paris en la rue neufue nostre Dame a lenseigne de lescu de France. Par Alain Lotrian.
München, Bayerische Staatsbibliothek, A.lat.a. 79 (raadsels met antwoorden op folio O5P4)

COLOQVIOS, O DIALOGOS EN QVATRO LENGVAS, FLAMENCO, FRANCES, Español y Italiano […] En Anuers, Chez Iean Bellere M.D.LXVIII. [auteur: Noël de Berlaimont]
München, Bayrische Staatsbibliothek, Polygl. 48

QVESTIONS ET DEMANDES RECREATIVES POVR RES-IOVYR LES ESPRITZ MALENCOLIQVES, propres pour deuiner & y passer le temps honnestement. *Auec les responses subtilles, & autres propos ioyeux pour rire*. A PARIS, Pour Anthoine Houic, demourant rue Sainct Iacques, à l'enseigne de l'Elephant, deuant les Mathurins. M. D. LXXIII.
Londen, British Library, 1073.a.9.(2.)

VARIA COLLETTIONE DI PROVERBI VVLGARI, SENTENZE ILLVSTRI, DETTI BREVI, ET VAGHI MOTTI [gebundeld achter] A BRIEFE DISCOVRSE OF ROYALL MONARCHIE […] *VVritten by* CHARLES MERBVRY *Gentleman* […] Whereunto is added by the same Gen. A Collection of Italian Prouerbs […] Imprinted at London by Thomas Vautrollier dwelling in the Blackefrieres, by Ludgate. 1581.
San Marino, Huntington Library, 56705 (digitaal beschikbaar via EEBO)

FLORILEGII ETHICO-POLITICI *nunquam ante hac editi* Pars altera: *Procurante* JANO GRUTERO *Accedunt* GNOMÆ PAROEMIÆQUE GRÆCORUM: Item *PROVERBIA* GERMANICA, BELGICA, BRITTANICA, ITALICA, GALLICA. *FRANCOFURTI*, In Bibliopolio JONÆ RHODII. *Anno* M D C XI.
Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, 71.X.118 (Vol. 2)

PROVERBIA, OF, De Spreucken van Salomon: Nu eerst uyt de Hebreeusche in onse Neder-duytsche tale over-gheset […] Door Iohannem de Brune I. C. Tot Middelbvrgh, By Symon Moulert, Boeckvercooper woonende op den Dam, inde Druckerije. ANNO 1619.
Leiden, UB, 1075 A 28

ENIGMATA *SIVE* EMBLEMATA Amatoria. *Lugdun. Batav.* [= Leiden] Aᵒ 1624. Incogniti Scriptoris NOVA POEMATA, *ante hac nunquam edita*. Nieuwe Nederduytsche Gedichten ende Raedselen, Voor de derdemael oversien, vermeerdert ende verbetert. ANNO 1624.
Den Haag, KB, 28 E 34: 2

Richard Verstegen. De medecyne … teghen de droefheyt ende melancolie, vol cluchten … ende scherpsinnighe ghenuchten [Antwerpen 1625]
Gent, UB, Her 1805 (de titelpagina ontbreekt geheel, de approbatie gedeeltelijk)

SPHINX Theologico-Philosophica, *ofte de* Schriftuerlijcke ende Philosophische Tijd-korter: zijnde als een VVet-steen des Deuchts, Om de edele ende treffelicke Verstanden in Wijsheyd te scherpen, ende in allerleye VVeetenschappen vermakelijcken te oeffenen. Vergadert Wt de vermaertste, soo Christelijcke als Heydensche Schrijvers, ende tot lust van alle Leer-gierighe Geeten uyt-ghegeven. Door IOHANNEM HEIDFELDIVM. Maer nu voor onse Nederlanders vertaelt, door Pet. Iacobi Austro-Sylvius. […] 'tAmsterdam, by Dirck Pietersz. Boeck-verkooper, op't Water in de Witte Persse, recht over de Cooren-Marct. Anno 1627.
Amsterdam, VU, XI.06563

J. KRUL. Wereldt-hatende Noodtsaeckelijk. Genomen Uyt Levitico in't 20. Capittel. […] T'AMSTELDAM, By Jacob Aertsz. Calom, Boeck-vercooper op't VVater, in de Vyerighe Calom, Anno 1627.
Leiden, UB, 1197 H 1

EERLYCKE TYTKORTING Bestaende In verscheyde Rymen Gemaeckt door Ian Hermansz. Krvl. TOT HAERLEM Voor Hendrick van Marcket End Theunis Jansen Boeckwerk [1634]
Los Angeles, Getty Research Institute Library, 93-B10462

HET MASKER VANDE WERELDT AFGETROCKEN DOOR P. ADRIANUS POIRTERS S.I. *Den 6. druck*. T'ANWERPEN. Byde Weduwe ende Erfgenaemen van Ian Cnobbaert. [1649]
Utrecht, UB, MAG LMY 255

IAN VANDER VEENS RAETSELEN, Uytgebeeldt met Sin-Rijcke UYTLEGGINGEN, Yeder Uytlegginghe is ghenombreert met de Nomber des Raedtsels. *Daer achter aen is by-gevoeght sijn Gulden ende Yseren Eeuw, als mede een Nikkers-Praetje, nopende de quade Proceduren van Enghelandt*. t'AMSTERDAM, Gedrukt by *Pieter la Burgh*, in Compagnie met *Isaak van Wesel*, in de Niesel in 't Wapen van Straelsont. 1653.
Amsterdam, UB, OTM 60-1154

Samuel van Huls. *Eenighe Duijtsche, Latijnsche, Engelsche ende Fransche annotatien bestaende in verscheijde leeringen, raedsels, vragen ende antwoorden, gedenckwaerdige spreucken, oock kluchten, spreeckwoorden bedriegerijen, botticheit en fijne en grove storien.*
Haags Gemeentearchief: 7000-01 Inv. nr. 2 (manuscript uit het midden van de 17e eeuw met transcriptie)

Geraadpleegde literatuur

Aventin, G. (ed.). 1858. *Œuvres complètes de Tabarin avec Les rencontres, Fantaisies et coq-à-l'ane facétieux du Baron de Gratelard, et divers opuscules publiés séparément sous le nom ou à propos de Tabarin. Le tout précédé d'une Introduction et d'une Bibliographie Tabarinique I-II*. Parijs.

Barale, E. 2022. Les devinettes des *Adevineaux amoureux*: hypothèse généalogiques et stratégies editoriales. *Neophilologus* 106: 363-379.

Beek, P. van. 2010. The first female university student: Anna Maria van Schurman (1636). Utrecht.

Bentzien, U. (ed.) 1976. *Rat zu, was ist das. Rätsel und Scherzfragen aus fünf Jahrhunderten*. München.

Bismark, H. 2007. *Rätselbücher. Entstehung und Entwicklung eines frühneuzeitlichen Buchtyps im deutschsprachigen Raum*. Tübingen.

Blair, A. 1999. Authorship in the popular "Problemata Aristoteles". *Early Science and Medicine* 4: 189-227.

Blanche-Benveniste, C. 1977. Enigme et devinette. Discussion. *Bulletin de l'Association d'étude sur l'humanisme, la réforme et la renaissance* 7: 79-91.

Braekman, W. L. (ed.). 1981. *Int Paradijs van Venus*. Sint-Niklaas.

Braekman, W. L. (ed.). 1985. *Een Nederlands raadselboek uit de zestiende eeuw*. Brussel.

Braekman, W. L. 1986. Brugse raadsels uit de zestiende eeuw. *Volkskunde* 87. 113-120.

Braekman, W. L. 1987. De 'amoureusche raetselen' in 'De arte amandi oft De Conste der Minnen'. *Jaarboek De Fonteine* 1985-1986. 177-199.

Brandl, A. 1906. Shakespeares 'Book of merry Riddles' und die anderen Rätselbücher seiner Zeit. *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft* 42: 1-64.

Brinkman, H. (ed.). 2023. *Het Blauwe Schuit-handschrift. Hs. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 75 H 57* (Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden 16). Amsterdam. (digitale editie)

Brinkman, H., & Schenkel, J. (eds.). 1999. *Het handschrift-Van Hulthem. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België, 15.589-623*. Hilversum.

Butsch, A. F. (ed.) 1876. *Strassburger Räthselbuch. Die erste zu Strassburg ums Jahr 1505 gedruckte deutsche Räthselsammlung*. Strassburg.

Eis, G. 1964. Das Rätsel vom "Vogel federlos". In: Eis, G. *Altdeutsche Zaubersprüche*. Berlijn. 67-76.

Felberg-Levitt, M. 1991. *Questions of Love: A Critical Edition and Study of the Demandes d'Amour*. [dissertatie Université de Montréal]

Geldof, W. 1948. Het Kainraadsel — Een rechtzetting na vijftig jaar. *Volkskunde* 49: 183-185.

Geldof, W. 1948. Een koekoeksraadsel. *Volkskunde* 49: 185-186.

Gerbenzon, P. (et al., eds.). 1993. *Aantekeningenboek van Dirck Jansz (1604-1636)*. Hilversum.

Haltaus, C. (ed.). 1840. *Liederbuch der Cara Hätzlerin*. Quedlinburg & Leipzig.

Hartmann, W. (ed.). 1934. *Salomon und Markolf. Das Spruchgedicht*. Halle.

Hassell. J. W. (ed.). 1974. *Amorous Games. A critical edition of Les Adevineaux Amoureux*. Austin.

Keller, A. von. (ed.). 1853. *Fastnachtspiele aus dem fünfzehnten Jahr-hundert II*. Stuttgart. 553-561 (№ 63).

Kemble, J. M. 1848. The Dialogue of Salomon and Saturnus. London. (met editie van de *Demaundes Joyous*)

Köhler, R. 1856. *Zwei und vierzig alte Rätsel und Fragen*. *Weimarisches Jahrbuch für deutsche Sprache, Litteratur und Kunst* 5: 329-356. (publieksversie van de raadsels uit codex Weimar Q 565)

Köhler, R. 1900. Zwei und vierzig alte Rätsel und Fragen. In: Bolte, J. (ed). *Kleinere Schriften von Reinhold Köhler. Dritter Band.* Berlin. 499-538. (wetenschappelijke versie van de raadsels uit codex Weimar Q 565)

Kool, M. 2000. Raden of rekenen? In: Besamusca, B. et al. *Hoort Wonder! Opstellen voor W.P. Gerritsen bij zijn emeritaat*. Hilversum. 91-96.

Kuiper, W. (ed.). 2018. *Die schoone ende die suverlicke historie van Appollonius van Thyro. Kritische editie van het enig bewaard gebleven exemplaar van de druk van Christiaen Snellaert, Delft 1493*. Amsterdam.
Kuiper, W., & Outryve, I. van. (eds.). 2022. *Een schoone historie van Margarieten van Limborch ende Heyndric. Kritische editie met woordverklaring en commentaar van de oudste bewaard gebleven druk, Willem Vorsterman, Antwerpen 1516*. (digitale uitgave)
Kully, E. (ed.). 1982. *Codex Weimar Q 565*. Bern. (handschrift uit de 2e helft van de 15e eeuw)
Langbroek, E., & Roeleveld, A. (eds.). 2023. *Handschrift-Serrure*. Hs. Brussel, KBR, II 144 (Middeleeuwse Verzamelhandschiften uit de Nederlanden 15). Amsterdam. (digitale editie)
Lawn, B. 1963. *The Salernitan Questions. An Introduction to the History of Medieval and Renaissance Problem Literature*. Oxford.
Lieftinck, G. I. 1957. Fragment G van Maerlant's Eerste Partie van de Spiegel Historiael (Leiden, U.B. Letterk. 1197-2, olim Zutphen, Gemeente Archief). *TNTL* 75: 145-151. (bevat fragment met minneraadsels)
Mone, F. J. 1838. Räthselsammlung. *Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit* 7: 265-268 (*Niederländische Räthsel*, heruitgegeven door Braekman 1986)
Müllenhoff, K., & Scherer, W. (eds.). 1864. *Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII.-XII. Jahrhundert*. Berlijn.
Parker, M. R. 1996. *The story of a story across cultures: the case of the doncella Teodor*. Woodbridge.
Poel, D. E. van der. 1991. De minneraadsels uit *Een niev Clucht Boecxken* (ca. 1600) en enkele verwante teksten. *De Nieuwe Taalgids* 84: 431-440.
Poel, D. E. van der. 1992. Minnevragen in de middelnederlandse letterkunde. In: Willaert, F. (ed. et al.). *Een zoet akkoord. Middeleeuwse lyriek in de Lage Landen*. Amsterdam. 207-218.
Rademann-Veith, F. 2010. *Die skandinavischen Rätselbücher auf der Grundlage der deutschen Rätselbuch-Traditionen (15401805)*. Frankfurt.
Roy, B. 1977. *Devinettes françaises du moyen âge*. Montreal.
Roy, B. 1998. Rabelais: devinettes et questions naturelles. In: Simonin, M. (ed.). *Rabelais pour le XXIe siècle. Actes du colloque du Centre d'Etudes Supérieures de la Renaissance (Chinon-Tours, 1994)* (Études Rabelaisiennes Tome XXXIII). Genève. 329-338.
Schmidt, A. 1936. Die Reichenauer Rätsel. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 73: 197-200.
Schneider, L. 2020. *Untersuchungen zu antiken griechischen Rätseln.* Berlijn.
Senderovich, S. 2005. *The Riddle of the Riddle. A Study of the Folk Riddle's Figurative Nature.* London.
Singer, S. 1906. *Heinrich von Neustadt 'Appollonius von Tyrland' nach der Gothaer Handschrift* […]. Berlijn.
Suchier, W. 1910. *L'enfant sage (Das Gespräch des Kaisers Hadrian mit dem klugen kinde Epitus)*. Dresden.
Suchier, W. 1913. *Eine mittelniederländische Bearbeitung altfranzösischer Minnefragen*. *Archiv für das Studium der neueren Spachen und Literaturen* 67: 12-31.
Suchier, W. 1955. *Das mittellateinische Gespräch Adrian und Epictitus nebst verwandten Texten (Joca Monachorum)*. Tübingen.
Suchier, W., & Daly, L. W. 1939. *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti Philosophi*. Urbana.
Taylor, A. 1936-1937. A Collection of Swedish Legal Riddles. *Zeitschrift für Volkskunde* 46: 179-184.
Taylor, A. 1938. Riddles dealing with family relationships. *Journal of American Folklore* 199: 25-37.
Taylor, A. 1948. *The literary riddle before 1600*. Berkeley.
Taylor, A. 1951. *English Riddles from Oral Tradition*. Berkeley.
Taylor, A. 1951. A riddle for a locust. In: Fischel, W. J. (ed.). *Semitic and Oriental Studies. A Volume Presented to William Popper* […]. Berkeley. 429-432.
Tol, J. F. J. van (ed.). 1936. *Het boek van Sidrac in de Nederlanden*. Amsterdam.
Tomasek, T. 1994. Scherzfragen – Bemerkungen zur Entwicklung einer Textsorte. In: Haug, W., & Wachinger, B. (eds.). *Kleinstformen der Literatur*. Tübingen. 216-234.
Tomasek, T. 1994. *Das deutsche Rätsel im Mittelalter*. Tübingen.
Tupper, F. 1905. Riddles of the Bede Tradition. *Modern Philology* 2: 561-572.
Uhland, L. (ed.). 1844. *Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder I*. Stuttgart.
Van der feesten een proper dinc. Uitgegeven door een werkgroep van Groningse Neerlandici. 1972. Groningen.
Vermeulen, Y. G. 1986. *Tot profijt en genoegen. Motiveringen voor de produktie van Nederlandstalige gedrukte teksten 1477-1540*. Groningen.
Vreese, W. L. de. 1901. Middelnederlandsche geestelijke gedichten, liederen en rijmen. *TNTL* 20: 249-289.
Wachinger, B. 1969. Rätsel, Frage und Allegorie im Mittelalter. In: Glier, I. (et al.). *Werk–Typ–Situation. Studien zu poetologischen Bedingungen in der älteren deutschen Literatur. Hugo Kuhn zum 60. Geburtstag*. Stuttgart. 137-160.
Wardroper, J. (ed.). 1971. *Demandes Joyous*. Londen.
Warner, L. 2022. Kinship Riddles. *Genealogy* 6: 43.
Wesselski, A. 1937. Die gelehrten Sklavinnen des Islams und ihre byzantinischen Vorbilder. *Archiv Orientální* IX: 353-378.

Digitale documentatiedossiers omtrent Nederlandse raadsels

Een nieuw raadsel-boekjen & *Een nyeu cluft-boecxken*. (2018-2026: vijf edities van een raadselboekje uit de 18e eeuw met tezamen 107 raadsels, en korte presentatie van de vroegere uitgave van *Een niev clucht boecxken*)
Genoegelycke geraetselen uit Den hof der liefde. (2019-2024: een etiquetteboekje met 112 raadsels en schertsvragen van voornamelijk Franse herkomst)
Bloemhofjes & *tijdverdrijvers. Schriftuurlijke raadsels*. (2019-2026: schriftuurlijke raadselboekjes van 1683 tot ca. 1915)
Een nieuw kluchtig raadsel-boekje. (2024-2026: een raadselboekje uit een almanak van 1774 met 58 raadsels)

De raadsels met hun bronnen

De transcriptie van *Een niev clucht boecxken* is online raadpleegbaar.

Hierna volgt een compilatie van alle raadsels en vragen uit *Een niev clucht boecxken*. De items zijn doorlopend genummerd, overeenkomend met de editie van Braekman. Een aantal leesfouten is stilzwijgend verbeterd. Voorts is de bron aangegeven indien deze bekend is.

Voor de vragen en raadsels uit het *Straßburger Rätselbuch* is verder aangegeven: of er oudere varianten bekend zijn (met name op grond van Bismark); of het raadsel bekend is in de orale traditie (EROT); eventuele parallellen uit de 17e eeuw; en verwijzingen naar de raadselboekjes uit de 18e eeuw.

Zoals Bismark heeft aangetoond, is *Een niev clucht boecxken* gebaseerd op een editie van het *Straßburger Rätselbuch* van ná 1540 (E1 in haar stemma); aangezien E1 evenwel niet digitaal raadpleegbaar is, is hier gebruik gemaakt van de herdruk E2 uit ca. 1580. Deze editie moet populair zijn geweest, aangezien deze ook ten grondslag ligt aan de Scandinavische raadselboeken (Rademann-Veith 2010).

Voor het *Boek van Sidrac* wordt verwezen naar het nummer in de editie van Van Tol uit 1936: deze studie omvat de vragen in de handschriftelijke overlevering en een concordantie op de gedrukte redactie. De tekst van de vragen is weergegeven naar de druk van *Sydrac* uit 1495, onder vermelding van het hoofdstuk, tevens het nummer van de vraag.

De vragen uit *Problemata Aristotelis* zijn weergegeven naar de druk uit 1540.

Voor de minneraadels wordt verwezen naar het nummer in de catalogus van Felberg-Levitt (1991). De tekst van de vragen is weergegeven naar de facsimile van *Int paradijs van venus* (Braekman 1981) en de edities van de handschriften waarin de minneraadsels zijn opgenomen (Brinkman 2023, en Langbroek & Roeleveld 2023). Voor de tekst *Vander feesten* is het Hulthemse handschrift gevolgd dat een volledigere lezing biedt (Brinkman & Van Schenkel 1999).

Voor de raadsels uit de romans *Appollonius van Thyro* en *Margarieten van Limborch* zijn de kritische edities van Kuiper (2018) en Kuiper & Outryve (2022) gevolgd.

Voor *Donzella Theodor* wordt verwezen naar het nummer in de kritische editie als in Suchier (1910). De tekst van de vragen is weergegeven naar de druk uit 1543.

De lijst wordt gevolgd door twee indices: een index van de bronnen, met een commentaar op de volgorde van de items om de compositie van *Een niev clucht boecxken* door te lichten; en een index van de oplossingen van de raadsels en de omschrijvingen van de overige vragen. Met enige goede wil is er een indeling te zien van *in 't zotte, vroede en amoureuze* zoals bij de rederijkers: het *Straßburger Rätselbuch* vertegenwoordigt met zijn grote aantal schertsvragen (naast andere raadsels en vragen trouwens) het *zotte*; de rekenraadsels en de vragen uit *Sidrac* en *Aristotelis* vertegenwoordigen het *vroede*; en de galante en minnevragen het *amoureuze*. De vragen uit *Donzella Theodor* zijn vooral wijsheidsvragen die evenwel worden gesteld in een galante context.

Afkortingen

CB	*Een niev clucht boecxken* (nummering idem als in Braekman 1985)
DFMA	*Devinettes françaises du moyen âge* (nummering als in Roy 1977)
DJ	*Demaundes joyous*, 1511 (nummering als in Wardroper 1971)
DT	*Donzella Theodor* (nummering als in Suchier 1910)
E1	Editie van het *Straßburger Rätselbuch* uit 1541 die de grondslag is van *Een nieuv clucht boecxken*
E2	Herdruk van E1 uit ca. 1580 (Wien, Österreichische Nationalbibliothek 5596-A)
EROT	*English Riddles from Oral Tradition* (nummering als in Taylor 1951)
HdL	*Hof der Liefde*, 1728 (nummering als in *Genoegelycke geraetselen uit* Den hof der liefde 2019-2026)
NRB	*Een nieuw raadsel-boekjen* (nummering als in *Een nieuw raadsel-boekjen* 2018-2026)
SBR	*Straßburger Rätselbuch* (nummering als in Butsch 1876)

Raadsels van het Clucht Boecxken

1 RAET. WAt dat schandelijcste sy inde werelt, Antw. een stout bedelaer, een rijc leugenaer, ende een out hoeriagher.

¶ Bismark 2007: 504 № 9: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580); NRB № 48. Schriftuurlijk raadsel naar Jezus Sirac (Ecclesiasticus) 25: 3-4.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A2r: Jesus Syrach Cap. 25. Rath, Was ist das schentlichest inn aller Welt? Antwort. Drey ding, ein stoltzer Betler, ein reicher Lugner, ein alter Hu^{e}rer.

Berlaimont, *Dictionario colloquios* 1568: V6v: Drie dinghen sijn hatelijc ende verdrietelijc. / 1. Een hoveerdich bedelaer. / 2. Een rijc lueghenaer / 3. Een oudt man ouerspeelder, vviens verstant vergaet.

Merbury, *Proverbi vvlgari* 1581: 23: Tre sorte di persone odiose al mondo. vz. Il pouero superbo: Il ricco bugiardo: E'l vecchio stolto.

Raedtsel-boecxken 1598: B5r: *Raedt*. Wat Menschen mishaghen Godt en den Menschen? *Antvv*. Een arm en hooveerdich. Een oudt ende onsuyver. Een rijck ende begheerich ende leughenachtich. Een jongh Mensch luey ende onghehoorsaem.

Samuel van Huls: God haet den hovaerdighen arm. rijcken gierigaert. ouden onsuijver. onbeschaemden jongelingh.

2 Raet. Voor welcke dry dingen ontset he*m* die wijse ende voort vierde verschrict hy hem geheele. Ant. Voor verraderije in ee*n*der stat voor een oproerige ghemeynte voor een schadelijcke logene, ende dat vierde is ialoursheyt inden houwelijcken staet.

¶ Bismark 2007: 505 № 10: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580). Schriftuurlijk raadsel naar Jezus Sirac (Ecclesiasticus) 25: 5-6.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A2r: Jesus Syrach Cap. 26. Rath, Vor welchen dreyen dingen, entsetzt sich der weyse, vnd das vierdt erschreckt jhn gar? Antwort. Verra^{e}therey in einer Stadt, Auffru^{e}risch Volck, Scha^{e}dliche lugen, das vierdt ist, Eyfer in der Ehe.

3 Raet. Welcke dingen becommere*n* ende vertoornen een wijs mensche. Ant. Wanneer goede crijslieden hon*g*er lijden, en*de* wijse lieden worden veracht, en*de* recht tot onrecht wort ghemaeckt.

¶ Bismark 2007: 505 № 11: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580).

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A2v: Rath, Welche ding bekü*m*meren vnd erzürnen einen weysen? Ant. So gu^{e}t Kriegsleüt hunger leyden, Weyseleüt veracht, vnnd recht zu vnrecht gemacht wirdt.

4 Raet. Wat is t'schoo*n*ste voor God en den mensche*n* Ant. Dry dingen: eendrachtich der broederen, liefde met uwen euen mensche, en*de* eendrachticheyt tussche*n* Man ende wijf inden houwelijcken staet.

¶ Bismark 2007: 505 № 12: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580). Schriftuurlijk raadsel naar Jezus Sirac (Ecclesiasticus) 25: 1-2.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A2v: Jesus Syrach Cap. 25. Rath, Was ist hüpsch vor Gott vnnd den Menschen? Ant. drey ding, Eintrechtigkeit der Brüder lieb des Nechsten, vnd so sich Eheleüt wol mit einander betragen.

5 Raet. Wat maect een gansch lant onrustich. Ant. Dry dingen. So een knecht een Heer wort, en*de* een sot wanneer hy vervult is van drancke, en*de* spijse, en*de* een quaet wijf wanneer sy inden houwelijcken staet co*m*t ee*n* maecht wa*n*neersy haerder vrouwe erfgenae*m* wort.

¶ Bismark 2007: 506 № 14: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580). E1 spreekt van *Drei ding* (zoals in CB) maar noemt er vier: dit is in E2 aangepast. Schriftuurlijk raadsel naar Spreuken 30: 21-23.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A3r: Ein anders. Rath, Was machet ein gantzes Land vnru^{e}wig? Vier ding: So ein Kna^{e}cht zum Herren, Ein Narr zu vol, Ein feindseligs bo^{e}ß Weyb gehelicht, Ein Magd jhrer Frauẇen Erb wirdt.

Questions et demandes recreatives 1573: 40: *Des quatre chose, odieuse au lieu que desus*. Le seruiteur quand il trenche du maistre, / Le fol, quand il est bien saoul, / La femme odieuse, quand elle est mariee, / Et la chambriere, quand elle est heritiere de sa maistresse.

Brune, *Proverbia* 1619: 215: Onder dry dinghen beeft de aerde: ja onder viere en is sy niet machtich die te dragen: Onder een knecht, als hy regheert: ende onder eenen deuch-niet, als hy sat van broot is. Onder een gehate, als sy getrouwt is: ende onder een dienstmaecht, als sy haer Vrouwe erft.

6 Raet. Welcke is een vande grooste en*de* wonderlijcste wercken Gods. Ant. Dat hy veel mensche*n* geschapen heeft, en*de* nochtans dee*n* de*n* andere*n* niet gelijc en is

¶ SBR № 30; Bismark 2007: 88 (Legenda aurea).

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: B2r: Welches das gro^{e}st wunderwerck Gottes sey? Antwort, das er vil Menschen geschaffen hat, vnnd doch keins dem anderen gleich ist.

Raedtsel-boecxken 1598: B2r: *Raedt*. Welc is een van de grootste ende wonderlijckste wercken Gods. *Antvvoordt*. Dat Godt de Heer veel Menschen gheschapen heeft, en dat die een den ander niet en ghelijckt.

7 Raet. wat ist dat God eerst maecte. Ant. Hemelrijc daer na die aerde ende die helle.
¶ Sidrac № 5.
Sydrac 1495 cap. iiij: wat maecte god aldereerst — […] hemelrijck Daer na maecte hi die aerde ende die helle

8 Raet. waer was Adam gemaect. Ant. In Ebron daer hy sterf, ende begrauen wert.
¶ Sidrac № 11.
Sydrac 1495 cap. x: waer was ada*m* gemaect — […] in ebroen daer hi starf ende begrauen wort

9 Raet. Doen Adam geworpen was wt de*n* paradijse waer ginck hy doen. Ant. Hy ginck weder in Ebron, daer hy gemaect was, daer wan hy kinderen, en*de* beweenden daer zijnen Sone Abel die Caim doode.
¶ Sidrac № 12.
Sydrac 1495 cap. xi: doe adam was gheworpen vten paradise waer ghinck hi doe — hi ghinc weder in ebreoen daer hy ghemaeckt was Ende daer wan hy kinder ende bewenede daer sine*n* soon abel die caym dode

10 Raet. Hoe lange leefde Adam. ant. Ada*m* had geleeft neghen hondert jaer.
¶ Sidrac № 18.
Sydrac 1495 cap. xvii: hoe langhe leuede adam — adam hadde gheleeft neghen hond*er*t iaer

11 Raet. welcke is een va*n*de beste dingen die een me*n*sche ouer he*m* hebben mach. Ant. Getrouwicheyt, wa*n*t die getrouwe is in Gode, hy is ooc in hem seluen ende in alle dinghen ghetrouwe.
¶ Sidrac № 61.
Sydrac 1495 cap. lvi: welck is d*at* beste dinc dat die mensche ouer hem hebben mach — dat is ghetrouwicheyt want die getrouwe is in gode hi ist oec in hem seluen en*de* in alle*n* dinghen
Raedtsel-boecxken 1598: B1r: *Raedt*. Wat is een van de beste puncten die een Me*n*sch over hem hebben mach? *Antvvoort*. Ghetrouwicheyt, want die heusch is van mont, en trou van handt, die mach wandelen in alle Landt.

12 Raet. Welc is dat beste en*de* dat archste datme*n* vint. Ant. Die to*n*ge, wa*n*t metter tonge mach een mensche winne*n* lof, eere en*de* vrientscap. En*de* ouermits de to*n*ge mach ooc een mensche come*n* in schade oft in scha*n*de en*de* verdriet, ooc quetsinge des lichaems en*de* der sielen.
¶ Sidrac № 77; NRB № 49.
Sydrac 1495 cap. lxix: welc is dat beste en*de* dat archste datme*n* vint — dat is die tonghe want mitter tonghen mach een me*n*sche winnen lof ende ere en*de* groot voordeel vrienscap […] ende oeck ouermits die tonghe soe mach een mensche come*n* in scaden of in scande en*de* verdriete en*de* in quetsinge des lichae*m*s en*de* der sielen
Raedtsel-Boecxken 1598: B1r: *Raedt*. Welck is het beste ende het arghste dat men vindt? *Antvvoort*. Een tonghe, want met een goe tongh mach een Mensche prijs, eere ende vriendtschap begaen, ende met een quade tonge comt menich mensch in schade of in schande, ende bederffenis van ziel en de lichaem.

13 Raet. Welc is beter rijcdom oft eere. Ant. Rijcdo*m* is lichamelijcker, maer die eere is geestelijcker, en*de* die rijcke machse beyde hebbe*n* wilt hy, wa*n*t hy mach met zijnder rijcdom vercrijgen profijt ende eere zijnder sielen.
¶ Sidrac № 95.
Sydrac 1495 cap. lxxxi: welc is beter rijcheit of eere — die rijche*it* is lichameliker mer die ere is geesteliker en*de* die ryke mach beyde hebbe*n* wil hi wa*n*t hi mach met zijnre rijcheit doen profijt zijnre sielen en*de* lichae*m*

14 Raet. Welc is den cleynsten dronck en*de* de hoochste danckinge, ooc der sielen profijtelijcker dan de lichae*m* welc dagelijcx doen man en*de* wijf. Ant. So wanneermen geten heeft en*de* gebeden, so drinctmen een weynich tot den gratias, en*de* is tot dancsegginge en*de* loue Godts, aengesien dat het ter eeren Godts gheschiet.
¶ SBR № 44; NRB № 50. De zinsnede over de paus ontbreekt in CB.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B4v: Rath, Welches ist der kleineste tranck, vnd der ho^{e}chst danck, auch der Seel nützer dann dem Leyb, Als ta^{e}glich pflegen Mann vnnd Weib? Antwort, So man gessen vnd gebett hat, trincket man das Gratias ein wenig, vnd ist doch zu lob vnd dancksagung Gottes angesehen, das es Gott geschicht, vnd billich. Darumb auch eln [l: ein] Bapst viertzig tag Ablaß darzu gebe*n* hat.

15 Raet. Allegader gemeyn,
ee*n* dinc suyuer en reyn
daer toe cleyn en bloot,
welc nochta*n*s bedect groot
te*n*heeft gee*n* voete*n* noch ha*n*den,
treyst nochta*n*s in alle lande
[*voeg toe:* de waarheid] te v*er*meerdere*n*,
die loge*n* te straffe*n*,
om te beschudde*n* twist en discoort,
nochta*n*s en cant n*iet* spreke*n* een woort,
alleen met zijn bedieden,
helpt het lant steden en*de* liede*n*.
Ant. Het is eenen seghel aen eenen brief.

¶ SBR № 2 (antwoord: *Siegel*); NRB № 1; EROT № 760.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A4v: Rathent all sampt gemein, Ein ding sauber vnd rein, Darzu klein vnd bloß, Welches doch bedeckt groß, hat kein Fůß oder Hand, würbt dannoch in alle Landt, die warheit mehren, lugen wehren, verhüten Haẇen vnnd Stechen, vnnd kan selbs nicht ein wort sprechen, allein mit seinem deüten, hilft es Landt vnd Leüten? Ant. Es ist ein Sigel am Brieff.

16 Raet. Va*n* welc water verschrict he*m* de gemeyne ma*n* aldermeest. Ant. Va*n* twater d*at* he*m* inde*n* schoen loopt want tvermaent he*m* die selue te beteren oft nieuwe te coope*n*.

¶ SBR № 63; NRB № 51.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C1v: Rath, Welches Wasser erschrickt der gemein Mann am ha^{e}rtesten? Antwort, Das Wasser das jhm in die Schůh gehet, ermant jhn dieselbigen zu bessern, oder neẇe zukauffen.

17 Raet. Welckerley steene*n* ligge*n* aldermeest inde*n* rijn. Ant. Die natte aldermeest.

¶ SBR № 65; Bismark 2007: 89 (Weimar Q 565, BSB Cgm 379, DFMA).

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C1v: Rath, Welcherley Stein am meisten im Rhein ligen? Antwort, Der nassen allermeist.

Weimar Q 565 (ed. Kully № 49): Jtem Rat welcher stain sind am maysten Jm wasser Das sindt die: die do naß sind

BSB Cgm 379, 1454 (Bismark 2007: 84): welch^{s}leÿ stein ist aller meÿst in den wasserñ vmb vnd vmb — das ist wasser (l: nasser) steÿn wañ man vint kein trucken in dem wasser

DFMA № 198: Desquelles pierres trouve l'on plus en la mer? — Des moullies.

Samuel van Huls: Wat steenen leggend'er meest in den Rijn? Natte.

18 Raet. Welcke*n* drec goet teten is. Ant. vanden bien dat is honich.

¶ SBR № 66.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C2r: Rath, Welcher Dreck gůt zu Essen sey? Antwort, Von den Bynnen, das ist Honig.

19 Raet. Welcken drec de*n* la*n*de schadelijck is. ant. Die die Koe int water laet vallen, want die selue en can de*n* lande oft aertrijc niet mesten.

¶ SBR № 69.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C2r: Rath, Welcher Dreck ein Landtschad sey? Antwort, den die Ku^{e} in das Wasser fallen lond, [?*lees:* laßt vnd] der kan das Erdtrich nit dungen.

20 Raet. Welc is die beste vogel en*de* die alderquaetste braet. Ant. Een bie.

¶ SBR № 93; NRB № 53.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C3v: Rathent, Welches ist der bo^{e}st [*lees:* best] Vogel vnd der bo^{e}st brat? Antwort, Ein Byn oder Ymme.

Sydrac 1495 cap. ccclxix: Welc is die edelste voghel die is — die bye es die edelste voghel die is

DJ № 10-12: Demaunde. Whiche is the best wood and leest brente. Vynes. Demaunde. Whiche is the moost profytable beest & that men eteth leest of. Rx. That is bees. Demaunde. Whiche is the brodest water and leest Ieoperdye to passe ouer. Rx. The dewe.

Merrie Riddles 1617: The 18. Riddle. What is the most profitable beast, and that men eat least on. Solution. It is a Bee, for it maketh both hony and war, and costeth his master nothing the keeping.

Heydfeldius, *Sphinx theologico-philosophica* 1627: 661: Raedsel. Mist — Het beste Vet verkoockt men niet. / Byen — De beste Vogeles braed men niet. / VVijnstoc — Het beste hout verbout men niet.

Samuel van Huls: Het beste hout en timmert men niet. Wijnstok. / De beste veugel en brayd men niet. Bye / De beste bloem en ruickt men niet. Blom van meel / In't wytste water vist men niet [dauw]

Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 290: ’t Schoonste bloemeken plukt men niet, / ’t Schoonste beestje schiet men niet, / ’t Schoonste hout zaagt men niet, / En, ’t is waarachtig waar, ’t Komt alle dagen op Gods autaar. — Het vlas waar het lijnwaad van komt, de bie die het was maakt, de wijngaard die den wijn geeft.

21 Raet. Welcke*n* vogel is die gerechtichste en*de* nochta*n*s geheel so*n*der sprake, maer can wel lange gedencke*n* zijnen mantel na de*n* wint te hangen. Ant. Ee*n* Oyeuaer die geeft thienden van zijnen iongen, en*de* en heeft gee*n* tonge, dat hy singt oft spreect, ende soect die werme landen na den tijt des Jaers.

¶ SBR № 94; NRB № 97.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: C4r: Rath, Welcher Vogel ist der gerechtest, vnd doch der aller vnsprechest, Kan aber wol lang gedencken, sein Mantel nach dem Wind hencken? Antwort, ein Storck, der gibt den zehenden, hat kein Zung das er sing oder red, vnd sucht die wahrmen Land nach der zeyt des Jars.

22 Raet. Daer zijn thie*n* vogele*n* goet,
die eerste en hebbe*n* geene*n* moet,
da*n*der […] en hebbe*n* gee*n* to*n*ge*n*
die vijfste soocht zijn io*n*ge*n*
de seste gebreect ooc zijn gal,
die seue*n*ste singt ouer he*m* allen,
die achtste verco*n*dicht den toecome*n*den tijt,
die nege*n*ste vliecht voor alle ander wijt,
die tie*n*ste is so wijs
dat hy eet dry Jarige spijs.

Ant. Die eerste vogel is die Tortelduyue, na de*n* doot haers gaeykens, die ander een Hauic, die derde ee*n* bie, die vierde ee*n* Oyeuaer, die vijfste een vliermuys, die seste ee*n* wl, die seue*n*ste ee*n* nachtegale, die achste eene*n* hae*n*, die nege*n*ste een swalue die thienste een lijster, en*de* eet vlier besie*n*.

¶ SBR № 95; Bismark 2007: 95 (Traugemundslied, Fastnachtspiel, Weimar Q 565). In CB ontbreken vogel twee en drie in de vraag. De jeneverbessen zijn vervangen door vlierbessen. De kramsvogel behoort tot de lijsterachtigen. SBR heeft als derde kenmerk *mangelt des kragen*.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: C4r: Rath, Zehen Vo^{e}gel gůt, der erst vnder den hat kein můth, der ander hat kein Magen, Der dritt hat kein Blůt, der vierdt hat kein Zung, der fünfft Sa^{e}üget sein Jung, dem sechsten gebrist auch sein Gall, Der sibendt singt über sie all, Der acht verkündet die künfftig zeyt, der neündt fleugt für alle andere weyt, der zehent ist also weyß, das er ißt drey ja^{e}rig speiß? Antwort, Der erst Vogel, ist die Thurteltaub, nach abgang jhres Gemahels, Der ander ist ein Habich oder Keutzlin, Der drit ein Byn, Der viert ein Storck, Der fünfft ein Fledermauß, Der sechst ein Eul, Der sibent ist ein Nachtgall, Der acht ein Han, Der neündt ein Schwalb, Der zehent ist ein Kramentuogel, Oder ißt Weckholtern.

Traugemundslied (ed. Uhland 1844: 3): waz boumes birt ane blůt / waz vogel söiget sine junge / waz vogel ist ane zunge / waz vogel ist ane mage — die queckolter birt ane blůt / der stork ist ane zunge / die fledermus söiget ihre junger / der swarbe ist ane magen [De eerste vraag betreft een plant: welke boom draagt vrucht zonder bloemen: de jeneverbes]

Spil von dem freiheit (ed. Keller 1853: 558): Sag mir, welcher vogel hat kein kragen / und welcher vogel hat kein magen / Sag, welcher vogel hat kein mut / und welcher vogel hat kein plut / und welcher vogel hat kein zungen / welcher vogel seugt seine jungen / und welcher vogel hat kein gallen — Nu merk, der strauß hat kein magen / so hat die muck kein kragen / so hat die eul kein freud noch mut / so hat die pin furwar kein plut / so hat furwar der storch kein zungen / ein fledermaus seuget ire jungen / so hat die turteltaub kein gallen.

Weimar Q 565 (ed. Kully № 66): Jtem Rat was ist das Es kamen drey vogell geflogen Der erste het kain zungen Der annder het kain lungen vnd der dritte saugt seine Jungen Rat was vogel das sein So sprich also Ein storch hat kain zungen vnd ein taub hat kain lungen So saugt die fledermauß jre Jungenn

Marginale 16e eeuw (Mone 1838: 260 № 174): Rat was ist das: es waren siben vogel gůt / der erst hat kain můt / der ander kain plůt / der dritt hat kain zungen / der viert sogt seine jungen / der fůnft hat kain galle / der sechst ist uber alle / der sibend ist nůntz dan dry-ja^{e}rig spis / ratstu das so bistu wis — il. im. storch. vledermus. tub. nachtgall. reckerde vogel [uil, imme (= bij), ooievaar, vleermuis, duif, nachtegaal, kramsvogel]

Heidfeldius 1627: 84: Sommighe Voghels en hebben gheen Maegh, ghelijck daer zijn de Havicken […] Sommige vogelen en hebben geen hals, gelijck de Byen. Sommige geen galle gelijck de Nachtuylen. Sommighe en hebben geen tonge, gelijck de Oyevaers: sommighe geen voeten, ghelijck de Gierswaluwen […]; sommighe voeden hare jonghen met Melck, ghelijck de Vledermuysen […], die alleen van alle Vogelen hare jongen soogen […]

Samuel van Huls: De bije heeft geen hals, ende de nachtuijl geen galle, d’oijevaer geen tonge, de gierswaluw geen voeten, de vleder-muijs voedt haer jongens met melck.

23 Raet. Het staet inden dau als een schoo*n* io*n*cfrou het is wit als de sneeu, groe*n* als een clauerblat, daer toe sweert als ee*n* cole, zijt ghy wijs so radijt wel. An. Het is eene*n* Specht die baeyt hem inden dauwe, en*de* heeft die voorghenoemde verwen.

¶ SBR № 98; Bismark 2007: 89 (Traugemundslied).

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C8r: Rath, Es steht im Taẇ, als ein scho^{e}ne Jungfraẇ, ist weiß als der Schnee, vnd Gru^{e}n als der Klee, Darzu schwartz als der Kol, seind jhr weyse, jhr rathens wol? Antwort, Ein Specht, der badt sich im taẇ, vn*d* hat die ob bestimpten fare*n* [*lees*: farwe*n*].

Traugemundslied (ed. Uhland 1844: 6): waz ist gru^{e}ne alsam der kle / waz ist wisser den der sne / waz ist swerzer den der kol / waz zeltet rehter den der vol — die agelster ist gru^{e}ne alsam der kle / unde is wis alsam der sne / unde swerzer den der kol / und zeltet reht alse der vol

24 Raet. Daer ghy plaecht te leue*n* daer leefde ic ooc, gy had geerne geuangen my, nv zijdy doot en*de* hout my daeromme ic sterue wat helpet dy. An. Eenen vogel dranc wt eene*n* doode*n*cop, va*n* de gene die een vogelaer geweest had doe*n* viel de doode cop om, en*de* bedecte de vogel also dat hy daer onder blijue*n* en sterue*n* moeste.

¶ SBR № 99; Bismark 2007: 90 (DFMA).

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C8v: Rath, Da du lebst, Da lebt auch ich, Du herst gehrn gefangen mich, Nun bist du Todt vnd hast mich, Darumb ich stirb, was hilffts dich? Antwort, Ein Vogel tranck auß einem Todtenkopff, Eines Voglers gewesen, Da fiel der Kopff vmb, vnd bedeckt den Vogel, das er also bleiben vnd sterben můst.

DFMA № 269: Quant tu fus vifs et je fus vifs / Tu ne chassas ne me presis / Or es tu mors et je suis vifs / Pas ne me chassoies, et si m'as pris. — C'est ung homme, qui, en son vivant, a chassié ung oiselet et point ne l'a pris. Or quant l'homme fut mort, le oiselet vint boire au hanepier ou tez du mort, qui versa sur l'oiselet. Lors dist l'oiselet: Pas ne me chassoies, et si m'as pris.

25 Raet. Het is een vre*m*de sake,
int leue*n* was het swac
na den doot so wert het sterc,
het maect ee*n* groote marc [*lees:* merc]
tot goet en*de* quaet ist bereet,
de*n* eene*n* bestelt het blijschap de*n* andere*n* leet.
Ant. Een schrijfpenne, ter wijle*n* dat noch inde gans is, so is sy swac, na de doot va*n*de gans, so wort sy hert en*de* sterc, daer mede verco*n*dich me*n* alle mercte*n*, en*de* men gebruyctse tot goet en quaet.

¶ SBR № 3; NRB № 3; EROT № 674-677.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A4v: Rath, Es ist ein frembde sach, im Leben was es schwach, nach dem Todt ward es starck, machet manchen grossen Marck, zu gůt vnd bo^{e}ß ist es bereyth, einem schaffet es frewd, dem andern leyd? Ant. Ein schreibfeder, Dieweil sie in der Ganß ist, so ist sie schwach, vnnd waich, nach der Ganß Todt, so wirdt sie hart vnd starck, die brauchet man zu gůtem vnd bo^{e}sem.

26 Raet. Ic sach dry stercke die ware*n* seer groot,
hare*n* arbeyt was ontallijcken groot,
doen sprac deene, ick woude dat het nacht ware,
die tweede ick woude dat dach ware,
en*de* dat derde sprac, en*de* nacht oft dach
als ic geen ruste hebben en mach.
Ant. Het is die Sonne Mane ende den wilt [*lees:* wint].

¶ SBR № 4; NRB № 4; EROT № 138-140. Joos heeft een alledaagsere oplossing.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A5r: Rath, Ich sahe drey Starcker, wahren fast groß, Ihr arbeit was ohn vnderlaß, Der ein sprach: Ich wolte das es nacht wehr, Der ander des tags ich begehr: Der drit sprach: Ee [*lees:* Es] sey nacht oder tag, kein rhů ich haben mag? Ant. Die Son*n*, der Mon*d*, vnd der Wind.

Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 313: 't Een zei: ik wou dat het dag ware. / 't Ander zei: ik wou dat het nacht ware. / En 't derde zei: ik moet naar niets verlangen, / Ik moet dag en nacht toch hangen. — Het bed, de stoel en de bedgordijnen of het uurwerk.

27 Raet. Licht en*de* swaer zijn tegen malcanderen, met den selue*n* mach een wel zijnder twee duyse*n*t oft meer bedwingen dat sy sijn liet moete*n* singe*n*. Ant. Ee*n* orgel [*voeg toe:* heeft] den wint en*de* swaer gewicht op die blaesbalcke*n*, mede blase*n* maect de organist die pijpe luyde*n*de, also hy wil.

¶ SBR № 5.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A5r: Rath, Leicht vnd schwer ist wider einander, mit dem mag einer wol selbander, Tausent oder mehr bezwingen, das sie sein Lied mu^{e}ssen singen? Ant. Ein Orgel hat wind, vnnd schwer gewicht, auff den Belgen, mit dem dretter oder bla^{e}ser, machet der Organist die Pfeiffen lauten wie er will.

28 Raet. Het is een plaetse vol schoo*n*der boomen haer vrucht verheucht ionc ende out men mach haer ghebruycken vroech en spade oft schoon te vast geboden ware. Ant. Een orghel.

¶ SBR № 6.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: A5v: Rath, Es ist ein platz vol scho^{e}ner Ba^{e}um, jhr frucht erquicket gerad vnd lahm, die mag man niessen fru^{e} vnd spat, Ob schon fasten sein gebott hat? Antwort. Ein Orgel.

29 Raet. Hier voortijts was ic verworpen,
nv diene ic steden en*de* dorpen,
ick worde gespant en*de* getogen,
van my sijnder vele bedroge*n*,
seer co*n*trarie gebruyct me*n* my
doode ende leuende hem verblijden.
Antw. Een luyt wa*n*neer de snaren daer op zijn gebruyctme*n*se in danssen ende ander blijschappen der werelt, desghelijcken ooc den Pater noster worden met de snare*n* gesnoert, daer mede datmen bidt voor leuende ende doode.

¶ SBR № 7.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: A5v: Rath, Was ist das, vor zeyten was ich verworffen, Jetzt diene ich Sta^{e}tten vnd Do^{e}rffen, ich ward gespannt vnd gezogen, von mir seind fast vil betrogen, gar widerwerdig braucht man mich, das Tod vnd Leben frewen sich? Antwort. Ein Lauten sayt, brauchet man zu tantzen, vnnd andern Weltfrewden, Deßgleichen auch in den Pater nostern, für die Seelen, vnnd sunst zu betten.

30 Raet. Het heeft veel wonden
ende is hert gebonde*n*
het vermaent ons allen toe beteringe
grijpt so*n*der ha*n*den en*de* gaet sonder voete*n*
op en*de* neder gins en*de* weder,
het wijst een yegelijc en*de* het leert,
daer deur God wort geeert.
Ant. Een huerwerc is met twee banden ghebonde*n* het grijpt in een ander dat rat, deen na da*n*der dat gewicht gaet op en neder, de onruste is gins en*de* weder, die wijser wijst ende leert.

¶ SBR № 9.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: A6r: Rath, Es hat vil wunden, vnd ist hart gebunden, vermanet vns all zu der Bůß, greifft ohn Ha^{e}nd gehet ohn Fu^{e}ß, auff vnd nider, hin vnd wider, Jederman weißt vnd lehrt, Dadurch Gott wirt geehrt, Antwort, Ein Schlag vre, ist mit zweyen Seulern gebunden, greiffet die kerffen an dem Rad nach einander, das gewicht auff vnnd nider, die vnrhů hin vnd wider, der Zeiger weißt vnd lehret.

31 Raet. alle io*n*c en*de* out wat dat sy
het mach doen een yegelijc vry
en*de* allen [*lees:* alleen] twee oft dry wat sy selue drijue*n*,
inder stat en doru*e*n sy niet blijue*n*,
moete*n* voort wt va*n* kinder en*de* wijuen.
ant. Als de Koeherder, vercke*n*herder, oft schaepherder des morge*n*s de*n* horen blaest, so moeten sy tersto*n*t met haren beesten ter dore*n* wt, dat en doru*e*die ander niet doen hoe dicwils dat sy blase*n*.

¶ SBR № 10.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: A6r: Rathend jung vnd alt, was das sey, Es mags thu^{e}n yederman frey, allein einer, zwen oder drey, Wo sie dasselbig wurden treyben, inn der Stadt do^{e}rfften sie nit bleiben, mu^{e}sten hinauß von Kinden vnd Weyben? Ant. Wann die Kühirt, Sa^{e}whirt oder Gaißhirt in die Ho^{e}rner blasen, so mu^{e}ssen sie mit jhrem Vihe zum Thor hinauß, das do^{e}rfften die andern nicht thůn, wie offt sie blassen.

32 Raet. Een draecht my, twee voeren my, dry trecke*n* my, vier geleyden my, vijf beroouen, my, also verga ic. Ant. Ee*n* streng gare*n*s die*n* draecht die stoc, twee houten ouerdweers dry vingeren met het strijcblat trecken he*m* vier spillen geleyden hem die hant mette*n* clauwen berooft hem tot dat vergae.

¶ SBR № 11. Het antwoord betreft wellicht het spinnen van garen op een handgedreven spinnewiel (1 = spinrokken waar het ongesponnen materiaal (wol of vlas) op zit, 2 = dwarshouten op het spinrokken om het materiaal houvast te geven; 3 = vingers die het materiaal aanvoeren; 4 = staven van de haspel die met de hand wordt aangedreven; 5 = de hand met vijf vingers draait aan de haspel om het gesponnen materiaal op te wikkelen). Het Franse raadsel beschrijft het spinnen met een spintol. *Streichbeltz* = lapje.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A6v: Rath, Eins tregt mich, zwey füren mich, drey ziehen mich, vier gelaithen mich, fünff berauben mich, Also vergehe ich? Ant. Ein strang Garns, den tregt der Stock oder Seul, zwey Ho^{e}ltzer über zwerch füren jhn, drey finger mit dem streichbeltz ziehen jhn, vier spindel gelaiten jhn, die Haůt [*lees:* Hant] mit dem klůgel beraůbt jhn, biß er vergehet.
DFMA № 590: Demande Adevinez que c'est. Trois sont dont l'un tourne, l'autre va et vient, et l'autre trait la langue. Response C'est une femme qui fille, d'une des mains tourne le fuisel, et de l'autre les dois vont et viennent, et quant elle moulle son fil si tire la langue.

33 Raet. Doent leefde spijsde den leuendige*n* doe*n*t doot was beschermdet den leuendigen het droech de*n* leue*n*digen, en*de* het ginc op den leuendigen. ant. Een eycke*n* boo*m* geeft zijn vrucht den verckenen, als hy afgehouwen ende huysen daer af gemaeckt, so beschermt hy de menschen, ende een schip daer af gemaect, so seylt ende gaet het ouer de visschen.
¶ SBR № 12; Bismark 2007: 88 (variant van het schipraadsel uit de Apolloniusroman, DFMA); NRB № 5; EROT № 828 (eikeboom en schip). Zie CB № 94, 106, 275. Het raadsel is bekend van de Latijnse raadsels van Symphosius uit de late oudheid.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A6v: Rath, Was ist das, Da es Lebt, Da speißt es die Lebendigen, Da es Tod was, Da beschirmbt es die Lebendigen, Es trůg die Lebendigen, vnd gieng auff den Lebendigen? Ant. Ein Aychbaům gibt seine frucht den Sewẻn, wan*n* er abgehawẻn, vnnd zu den Heüsern gemacht wirt, beschirm*b*t er die Menschen, [*voeg toe:* oder so man schiff daraus macht, tregt er die menschen] vnd geht auff den Fischen.
DFMA № 268: Adevinez que c'est a entendre / Quant je fus vifs, je peuz les vifs / Or suis je mors: les vifs je pors / Et par desseure les vifs m'en voys — C'est ung chesne dont l'en fait une nef.
DFMA № 46: Quant je fus vif, je peuz les vifs / Or suis je mort, et les vifs porte / Et par dessoubz moy courent les vifs — Ce se dit pour ung grant chesne dont l'en a fait ung pont sur une eaue.

34 Raet. Tis met grooter noot hier gecome*n*
en*de* heeft int vier schade genome*n*,
dus sietme*n* lijde*n* veel worpe*n* naect en bloot,
stootinge ende slagen groot,
het roept het crijt seer sonder ophoude*n*,
nocha*n*ts [*lees:* nochta*n*s] en wil niema*n*t zijns ontferme*n*.
Ant. Ee*n* clocke wort swaerlijc wt der aerden en*de* den viere gebrocht, daer na geha*n*ge*n* daert veel slagen moet ontfangen.
¶ SBR № 13.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A7r: Rath, Es ist mit grosser not herko*m*men, vnd hat jhm früe [*lees:* fewẻr] schaden geno*m*men, des sicht man es Nacket vnd Bloß, leyden vil würff, schleg vnd groß sto^{e}ß, Rüfft vnnd schreyt sehr ohn vnderlaß, niemandt wil mit jhm erbermbt haben? Ant. Ein Glock, die wirdt schwerlich auß der Erden, vnd dem Fewẻr bracht, Deßgleichen gehenckt.

35 Raet. Alle tgene dat opter aerde*n* is, geef ic in corte*n* tijt wat het begeərt [*lees:* begeert] na zijn wesen leuen, doot, ionc, of out, ende en cans my seluen geuen niet, dat ic een ander mede deel. Ant. Eenen Spiegel.
¶ SBR № 15; Bismark 2007: 88 (spiegelraadsel uit de Apolloniusroman in Steinhöwels bewerking); NRB № 6. Het raadsel is bekend van de Latijnse raadsels van Symphosius uit de late oudheid.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A7v: Rath, Allem dem das auff Erden ist, dem gib ich in kurtzer frist, was es begehrt nach seiner gestalt, Leben, Tod, Jung oder Alt, vnd kan mirs selbs geben nicht, das ich ein andern theil mit? Antwort, Ein Spiegel.
Steinhöwel, *Apollonius* 1471: 28r: Alles das vff erden ist / Dem gib ich bald in kurtzer frist / Was es begert nach seiner gestalt / Lebend, tod, klain, gros, iung ald alt / Vnd kan mir selber geben nit / Das ich aim annderen taile mit — ain spiegel

36 Raet. Wat is d*at* stercste en*de* dat cleynste op aertrijc, en*de* nochtans dat onsienlijcste. ant. Den lijm tusschen twee stercke houten, die*n* en sietmen niet, en*de* treckt nochta*n*s stercker te samen, dan thien menschen doen mochten.
¶ SBR № 19.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: A8v: Rath, Was das sterckest, vnd das kleinest auff Erdtreich, vnnd doch das aller vnsichtbarest ist? Ant. Der Laim zwischen zweyen starcken Ho^{e}ltzern, den sicht man nicht, vnnd zeücht doch stercker zusammen, Dann zehen Bawẻren gethůn mo^{e}chten.

37 Raet. Het en is niet veel grooter dan een muys, en*de* vier peerde*n* en soude*n*t ouer ee*n* gracht niet trecke*n*. ant. Een clouwen met garen want het volcht den draet.
¶ SBR № 22. De draad geeft mee maar de kluwen zelf blijft achter.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: B1r: Rath, Was ist das, Es ist nit vil gro^{e}sser dann ein Mauß, vnnd ziehens vier Pferdt nit ein graben hinauß? Antwort, Ein klugel Garns, Dann es folge nur der Faden.

38 Raet. welc is dat breetste water. Ant. Dauwe.
¶ Zie CB № 42.

39 Raet. Dat loope*n* staet stil, dat weec is hert, d*at* cra*n*c is sterc veel is weynich. Antw. Een loopende water wanneert beuriest, so staet het stille te voren was het weec nv hert, te voren waren der veel druppelen oft deelen, die worden nv luttel oft weynich, wa*n*t dat bevriest al te samen aen een, en*de* is nochtans al tsamen water.
¶ SBR № 53.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B5v: Rath, Das lauffen steht still, das waich ist hart, das schwach ist starck, vil ist wenig? Antwort, Ein lauffend Wasser, so das gefreürt, so steht es still, ist es vorhin waich vnnd schwach, wirdt nun starck vnd hart, seind vorhin vil tropffen oder theil, werden nun wenig, vnd nur alles sampt eins, das ist, so es gar verfreürt, vnnd ist doch alles Wasser.

40 Raet. Welc water gaet tot aende*n* Hemel boue*n* alle geberchten. Ant. Dat weenen der arme ende bedructe menschen die daer verdruct worden, en*de* Weduwe*n* en weesen, dat comt tot Godt inden Hemel.
*Cluftboecxke*n: … der armen ende bedruckter menschen die daer verdruct worde*n*, ende weduwe*n* en weesen, dat climpt tot Goode inden hemel.
¶ Bismark 2007: 507 № 17: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580); NRB № 98.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B6r: Rath, Welches Wasser geht biß an Himmel, über alle Berg? Antwort, das weinen der vndertruckten, betrengten vnnd beschwerten armen Leüt, Wittwen vnd Waysen, dringt biß für Gott in Him*m*el.

41 Raet. Hoe diep ist hoochste vander zee tot inden gront. Ant. Maer eenen steen werp.
*Cluftboecxke*n: Raet. Hoe diep ist hoochste vander zee tot inden gront. Ant. Mer eenen steenwerp.
¶ DFMA № 552 (alleen in *Demandes ioyeuses*); HdL № 2.
Demandes ioyeuses 1498: 2: Demande. Co*m*bien ya il de parfo*n*t depuis le plus hault de la mer iusques au plus parfont. Responce. Il nya qun get de pierre.
DJ № 4: Demaunde. what space is from y*e* hyest space of the se to the depest. R. But a stones cast.
Merry Riddles 1617: B3r: *The 53. Riddle*. What space is it from the highest of the sea to the bottom. *Solution*. It is but a stones cast, for bee the sea neuer so deepe, a stone if it be cast in, will reach to the bottome.
Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 409: Hoe diep is de zee? — Een steenworp.

42 Raet. Welc is t'breetste en*de* onsorchlijcste water om daer ouer te gaen. Ant. Den dauwe.
*Cluftboecxke*n: Raet. Welck is tbreetste en*de* onsorchlijckste water, om daer ouer te gae*n*. Ant. Den dauwe
¶ SBR № 51; Bismark 2007: 89 (DFMA); NRB № 54; EROT № 1103. Zie CB № 38, 276.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B5v: Rath, Welches das breytest vnd das dünnest Wasser sey? Antwort, Der Thaw.
DFMA № 310: Adevinez laquelle de toutes les eaues du monde est la plus large et moins parfonde — Ce est la rousee.
DJ № 12: Demaunde. Whiche is the brodest water and leest Ieoperdye to passe ouer. Rx. The dewe.
Merry Riddles 1617: B2r: *The 46. Riddle*. There is a water that I must passe, / The broadest water that euer was, / And yet of all waters that euer I see, / To pass it over is least ieopardy. *Solution*. It is the dew, for that lieth ouer all the world.
Samuel van Huls: Den dauw is het breedste en veijlste water.

43 Raet. Wat isser van zijnder moeder geboren, ende baert daer na zijn moeder wederom. Ant. Wt water wort ijs, wt den ijse wort weder water.
*Cluftboecxke*n: Raet. Wat isser van sijnder moeder ghebooren, ende baert daer na zijnder moeder weder-omme. Ant. Wt water wordt ijs, wt den ijse wordt wederom water.
¶ Bismark 2007: 508 № 18: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580); NRB № 34 (Roemer Visscher); EROT № 1007.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B6v: Rath, Was ist von seiner Můtter geborn, vnd gebirt es darnach sein Můtter widerumb? Antwort, Auß Wasser wirdt Eyß, auß dem Eyß widerumb Wasser.
Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 295: Mijne moeder heeft mij voortgebracht / En ik ben nu zelf mijne moeder voort. — Mijne moeder is het water, het ijs is 't kind.

44 Raet. wat heeft des morgens vier voete*n* des middaechs twee des nachts dry. Ant. De me*n*sche cruypt in zijn ioncheyt op handen en*de* voete*n* int middel zijns leuens gaet hy recht, in zijn ouderdo*m* gaet hy met eenen stoc, dat zijn met dry voeten.
*Cluftboecxke*n: Raet. Wat heeft des morghens vier voeten des middaechs twe, des nachts drie. Ant. De mensche cruypt in sijn ioncheyt op handen ende voeten, int middel sijn leeuens gaet hi recht in sijn ouderdom gaet hy met eenen stock, dat zijn met drye voeten.

¶ Bismark 2007: 508 № 19: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580); EROT № 46-47.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: B6v: Rath, Was hat am Morgens vier Fu^{e}ß, zu mittags zwen, zu nacht drey? Ant. Der Mensch kreucht in der Kindheit, auff Ha^{e}nd vnd Füssen, gehet darnach recht, im Alter brauchet er ein stecken zum dritten.
Raedtsel-boecxken 1598: B1r: *Raedt*. Wat heeft des morghens vier voeten, des middaeghs twee, ende des avondts drie? *Antvvoort*. Die Mensch, hy cruypt in sijn jonckheyt op handen en voeten, dat zijn vier voeten. Int midden sijns levens gaet hy recht op, dat zijn twee voeten. In sijn Ouderdom gaet hy met een stock, dat zijn drie voeten.
Marginale (Mone 1838: 260 № 175; de aanduiding van het handschrift klopt wellicht niet): Wenn es an dem morgen auf stät / vier füß es an im hat / so es mitten tag wirt / so sind im zwen füß beschert / so die nacht her gat / uf drien füssen es stat
Merry Riddles 1631: B1r: *Q*. What is it that in the morning, / vpon foure legges doth goe: / And about noone it standeth fast, / vpon two and no moe? In the euening againe it hath, / no lesser than three in store: / Which tell me Ser art thou not he, / Whom I doe take thee for? *Sol*: it is a man: for when he is a childe, then doth hee creep vpon hands and feet, but when he is a man then he standeth straight vpon two legge, but when he is old and decrepit, besides his legs the he vseth a staffe to support his body.

45 Raet. Welc siet aldermeest van de*n* tween die maer een ooge en heeft, of die daer twee oogen heeft. Ant. Die een ooge heeft sien twee oogen aen den andere*n*, ende die twee oogen heeft en can maer een ooge sien, want hy en heeft maer een.
*Cluftboecxke*n: Raet. Welck siet daer alder meest vanden tween, die mer een ooghe en heeft, oft die daer twee ooghen heeft. Ant. Dye een ooghe heeft siet twee ooghen aenden anderen, en*de* dye twee ooghen heeft, en can mer een ooge sien, want hy en heefter mer een.
¶ SBR № 295 (langere variant); NRB № 55.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: B7r: Rath, Welcher sihet am maisten, vnder einem eina^{e}ugigen, vnd einem der zwey Augen hat? Ant. Der eina^{e}ugig sihet zwey Augen an dem andern, So mag jhener nur eines an jm sehe*n*, dan*n* er hat nur eins.

46 Raet. Wat gaet daer int hout bijten,
en*de* weder wtschijten.
An. Een spijkelboor.
*Cluftboecxke*n: Raet. Wat gaet daer int houdt bijten, ende weder wt schijten. Ant. Een spijkelboor.
¶ Bismark 2007: 508 № 21: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580); EROT № 240.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: B7r: Rath, Was gehet ins Holtz beissen, vnd herauß scheissen? Antwort Ein Neber.

47 Raet. wat hout isser aldermeest in ee*n* groot bosch. Ant. Groen ende dorre, crom ende recht.
*Cluftboecxke*n: Raet. Wat hout isser alder meest in ee*n* groot bosch. Ant. Groen en*de* dorre, crom ende recht.
¶ Bismark 2007: 508 № 22: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580).
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: B7r: Rath, welches holtz ist am maisten im Schwartzwald? Antwort. Des Gru^{e}nen vnd Dürren, Krummen vnd schlechten.
Weimar Q 565 (ed. Kully № 50): Jtem Rat welchs holtz stet am maisten jm holtz so sprich Des krumen holtz vindestu am maistenn jm holtz

48 Raet. welc ist getroutste dier. An. Een luyse sy laet haer seluen met haren meester aen der galge*n* ha*n*gen.
*Cluftboecxke*n: Raet. Welck ist ghetrouste dier. Ant. Een luyse, si laet haer selue met haren meester ae*n* der ghalgen hanghen.
¶ SBR № 202; Bismark 2007: 92 (Salomon & Markolf).
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: B7r: Rath, Welches ist das getrewest Thier? Antwort. Ein Lauß, laßt sich mit eim an Galge*n* hencken.
Salomon & Markolf, 14e eeuw (ed. Hartmann 1934: 21): Ein lus me druwe hat: / Sie enlet den man nit, wie iz ime gat; / sie let sich mit yme hencken, / oder in eime sacke erdrencken.

49 Raet. Wat leyt daer inder kisten en*de* mach op een groot velt niet rusten. Ant. Een pluyme.
¶ Bismark 2007: 509 № 23: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580); EROT № 257: de veer zou weg-waaien; het gaat niet om formaat maar om gewicht.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: B7v: Rath, Was ligt in einer Kisten, vnd mag auff weytem Feld nit ligen? Antwort, Ein Pflaůmfeder.
Merrie Riddles 1631: A5r: *Q*. In an open field I cannot lye, / And yet may rest quietly, / Within a boxe of Ivory. *sol*. It is a Feather in a windy day.

50 Raet. Hoe soude gy in grooter hitte*n* wyn by v dragen, dat hy v niet werm, maer hoe la*n*ger hoe couder worde. ant. Ghy moest de*n* wijn sidende inder flessche*n* gieten, so en soude hy niet heeter, maer couder worden.

¶ Bismark 2007: 509 № 25: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580), alleen in E; NRB № 56.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B7v: Rath, Wie woltest inn grosser hitz Wein bey dir tragen, das er dir nicht warm, Sondern jhe lenger jhe kelter wurd? Antwort, Du müßtest den Wein siedig haiß in die Fla^{e}sch schütten, so wurd er nit haisser, sonnder ka^{e}lter.

51 Raet. Is een huys eer af te breken dan te timmeren. Ant. Het is eer te timmeren, wantme*n* cans niet eer breken ten sy eerst ghetimmert.

¶ Bismark 2007: 509 № 26: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580), alleen in E; NRB № 57.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B8r: Rath, Ist ein Hauß Eh abzubrechen, oder zubaẇen? Antwort, Es ist Ehe zu baẇen, Dann man kan es nicht abbrechen, Es sey dann vor gebaẇt.

Handschrift graaf D'Hane № 531 (Mone 1838: 266 № 254): Wat can men eer doen, een huys maken of breken? R. Het moet eerst gemaekt syn.

52 Raet. Eene*n* goeden acker wel gesaeyt, die menige daer voorby gaet en weet n*iet* wat daer gesaeyt staet, An. Eene*n* geschreue*n* brief.

¶ SBR № 329; Bismark 2007: 96 (DFMA); NRB № 11; EROT № 1063.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B8r: Rath, Ein gůtter Acker wol gesa^{e}ht, manicher da für über gehet, weißt nicht was da gesa^{e}het stehet? Antwort. Ein geschribner Brieff.

DFMA № 85: Blanc est le champ, et noire est la semence / Ly homs qui la semme est de moult grant science — Ce est dit pour papier et encre, et cellui qui escript.

53 Raet. Het wast int wout en weyt int velt ende geeft gheluyt int huys. ant. Een luyt oft vele met zijn snaren.

¶ Bismark 2007: 509 № 27: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580); EROT № 1058-1062 (de klankkast van een luit is gemaakt van hout, de snaren van darmen).

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B8r: Rath, Es wa^{e}chst im Waldt, weit im Feld, vnd tho^{e}net im Hauß? Antwort, Ein Laut oder Geig.

Weimar Q 565 (ed. Kully № 36): Jtem Rat was Ist da Es yßt auff dem veld vnd wechst jm holtz vnd singt jm hawß Das Ist ein lautenn Die saytenn hat

Nova poëmata 1624: 75: Viva fui in sylvis, tandem percussa securi / Dum vixi tacui, mortua dulce cano.

Van Beek, *Schurman* 2010: 93: T' komt uyt den bosch, / 't is teer van aert, / En 't dient voor onval nau bewaert, / De kunst die leert het wonder strecken, /En soet met vele tongen spreecken, / T' is lang van hals en ruym van schoot, / En 't draeght syn eygen dermen bloot. / En efter is het sonder leven, Jndien dieselve het hem niet geven. — Theorbo [een soort luit].

54 Raet. Dat schaep singt int wout, wa*n*neer d*at* peert hem leyt. An. Eeen [*lees:* een] vele geeft gheluyt, wanneermen met den boge daer op treckt.

¶ Bismark 2007: 510 № 28: toevoeging E1 (1541), E2 (ca. 1580); EROT № 1058-1062 (de klankkast van een vedel is gemaakt van hout, de snaren van darmen, en de boog is bespannen met paardehaar).

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B8r: Rath, das Schaf singt im wald, Wann das Roß auff jhm ligt? Antwort. Ein Geig lautet, so man mit dem bogen darauff zeucht.

55 Raet. of ghy eene*n*dertich myle*n* va*n* ee*n* goet vrient woo*n*de of meer, en*de* souden in twee of dry uren beyde haer ha*n*den in een water wassche*n*, en*de* die selue aen ee*n* materie droogen, hoe soude dat geschie*n*, ant. des morge*n*s in den dauwe te wasschen, en*de* aenden wint te droogen.

¶ SBR № 55; NRB № 58. In CB is het aantal mijlen gewijzigd, wellicht een mislezing van *einer 30*.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B8r: Item, so einer 30. Meylen zu einem gu^{e}ten Freünd hett, vnd solt in zweyen stunden, oder dreyen sein, das sie beyde jhre Ha^{e}nd auß einem Wasser wa^{e}schen, vnd dieselbigen an einer mahteri trücknen, Ist die frag, wie das geschehen mo^{e}g? Antwort. Des morgens in dem taẇ zu wa^{e}schen, vnnd an dem Wind zutrücknen.

56 Raet. Wat zijn die costelijcste en*de* beste wateren. ant. Dat water des doopsels, t'water welcmen voor die so*n*den weent, dat water der weene*n*der kindere*n* some*n* die straft en*de* dwater dwelc de mole*n*s doet ommegae*n*.

¶ SBR № 57. In CB is het wijwater weggevallen, mogelijk als gevolg van een drukfout in SBR (*waihwasser* = *weihwasser*; een vorm *wainwasser* of *weinwasser* is niet geattesteerd) of een associatie van het Nederlandse wij(n)water met het wenen (*weinen*) om de zonden.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: B8v: Rath, Welches seind die vier ko^{e}stlichen vnd besten Wasser? Antwort. Der Tauff, das wain Wasser, so man für die Sünd wainet, das Wasser der wainenden Kind, so man die strafft, vnd das Wasser so die Mülen treybt.

57 Raet. In wat water zijn die hertste steenen. ant. In die vryne daer af menich mensche sterft.

¶ SBR № 58.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C1r: Rath, In welchem Wasser seind die ha^{e}rtsten Stein? Antwort, in dem Harn, Daran manch Mensch stirbt.

58 Raet. waer moetme*n* dwater alderdierste coope*n*. an. Byden weerden en*de* wijntappers wanneer sy water onder wijn oft bier menge*n* oft bij de*n* apotekers, so sy gemeyn water by die gestileerde [*lees:* gedistilleerde] wateren menghen ende dat selue vercoopen.

¶ SBR № 60; NRB № 59.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C1r: Rath, Wo můß man das Wasser am thẇresten kauffen? Antwort, Bey den Wirten vnd Weinschencken, so sie Wasser vnder den Wein mischen, Oder bey den Apoteckern, so sie Bru*n*nenwasser vndter gebranten Wassern verkaufen.

Verstegen, *Medecyne* 1625: H2v: *Vraghe*. Waer wort het water alderdierst vercocht? *Antwoordt*. Daer t'in den wijnpot op de tafel wordt gebrocht. *Explicatie*. Dit gheschiet inde wijns herberghen daer den weerdt ende de weerdinne sorghe draeghen dat de gasten niet droncken en souden worden, door dien dat sy van seluer gheen water in hunnen wijn en willen doen.

59 Raet. Welc is dat bedriegelijcste water. Ant. Dat die vrouwe*n* weene*n*, dat geschiet dicwils daer mede sy den man bewegen en*de* bedrieghen.

¶ SBR № 61.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C1r: Rath, Welches das betru^{e}glichst Wasser sey? Antwort, Das die Frawen wainen, das geschicht offt, Damit sie die Mann bewegen vnnd betriegen, das sie jhnen einanders zuuerstehen geben, Dan*n* sie jhn fürhalten.

60 Raet. Welc is so*m*mige lieden dat profijtelijcste water, die nochtans geen molens omme en doet gae*n* oft visschen gheeft. ant. Die urine oft water die [*lees:* der] siecken, want daer geneert hem de medecijn meeste [*lees:* meester] mede.

¶ SBR № 62.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C1r: Rath, Welches ist etlichen Leüten das nützest Wasser, das da kein Müle treybt, oder Fisch gibt? Antwort, Der Harn, oder Wasser der krancken erno^{e}hrt die a^{e}rtzt.

61 Raet. een schoo*n* figuer
en*de* een rey*n* creatuer,
wort in der ieucht besneden,
het heeft om des me*n*sche*n* wil den doot geleden,
alle zijn dage ginct beruoet,
en*de* is den menschen een goede boet,
die rijcke gebruycke*n*t dagelijcx met wijn,
raet wat mach dat zijn.
ant. De figure een ey, de creature een Haen, die wort besneden, en*de* ghegheten.

¶ SBR № 100; Bismark 2007: 90 (diverse bronnen). Een aantal motieven zijn bekend uit de *joca monachorum*. In CB is *priesters* vervangen door *die rijcke*.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: C8v: Rath, Ein scho^{e}ne Figur, vnnd ein reine Chreatur, ward in der jugent beschnitten, hat vmbs Menschen willen den Todt gelitten, all sein tag gieng er Barfůß, vnnd ist den Menschen ein gůte bůß, die Leyen brauchen es selten, vnd Priester ta^{e}glich mit Wein, rath was mag das sein. Antwort, Die Figur, Ein Ey, Die Chreatur, ein Haan, wirdt beschnitten vnd gessen.

BSB Clm 14574, ca. 1430 (ed. Suchier 1955: 136 № 24): Quis tunc fuit ille propheta cum carnea barba bis natus, semel waptus et ad ignem positus pro nobis peccatoribus? — Gallus.

Brussel KBR 2559-62 (ca. 1420-1460) (De Vreese 1901: 263): Een retsel […] / Merct ende siet die figuere: / Si spreken van eenre creature / Die ij werf is in die werelt comen / Ende lijf ontfinc tonser vroemen / Die creature, gheloves mye / Heeft namen meer dan drie / In sijn joncheyt was hi besneden / Dat was tot onser nuttelicheden / Hi liet hem passien toter doot / Doer ons storte hi sijn bloet roet / Te peysen was hi herde goet / Al sijn leeven ghinc hi bervoet / Selden dranc hi enyghen wijn / Gheloeft, gedanct so moet hi sij / Die papen nutteghen hem metten wine / Soe doen die leeke bi termine / Of ghi iet wet wie is dese heere / Soe doet hem werdicheit ende ere / Die menige mocht wenen dat Cristus waere / Die Cristus riede, hi riet onnaere.

Weimar Q 565 (ed. Kully № 20): Jtem Rat was Ist das: / Es ist ein Figur: / daraus wIrt ein Creatur / Das nÿessen die briester mit wein / So thue Ich vnd auch die mein / Jr maint es seÿ Cristus dabeÿ / Nayn er Ist nit dabeÿ / Rat was das seÿ / Das Ist ein koppaun etc.

BSB Clm 17323: 309, marginale 15e/16e eeuw (Wachinger 1969: 147): Es was ain figur, / Darauß ward ain creatur, Die ward peschniten vnd getaufft / Vnd vmb dreissig pfenning verchaufft / In jrer kindthayt / Zw trost aller cristenhayt. Die prister nyessen sy mit wein, / Das thuen auch [ich] vnd die mein. / Das jr maint das es cristus sey, / Nayn er jst nyndert dabey. / Nun ratt all, was das sey.

62 Raet. Het en heeft vlees noch bloet,
het is God eerlijc en*de* der werelt goet.
ant. Ee*n* ey.

¶ SBR № 102. In CB een alternatief antwoord dat beter past in de vogelcategorie; traditioneel doelt de beschrijving op het insect van de bij; een lees- of drukfout *by/ey* kan niet worden uitgesloten.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D1r: Rath, Es hat weder Flaisch noch Blůt, ist Gott Ehrlich vnnd der Welt gůt? Antwort, Ein Byn.

63 Raet, inden winter wt inden Somer aen, mijn kint suycht ee*n* ander, ae*n* mijne*n* sa*n*c worde ic beke*n*t, raet wie ic be*n*. Een Koeckoeck.

¶SBR № 103; NRB № 12. CB *suycht* 'zuigen' is een vertaalfout van *zeucht* dat afkomstig is van het werkwoord *ziehen* 'trekken, opvoeden'. Geldof 1948 vermoedt op grond van het koekoeksraadsel bij Van der Veen dat er een volksgeloof bestond dat de koekoek overwinterde onder zijn verenkleed. Ook Van der Mersch zinspeelt hierop.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D1r: Rath, Im Winter auß, im sommer an, mein Kind zeucht ein ander Mann, an meinem gesang kendt man mich, rath wer bin ich? Antwort. Ein Guckgauch.

Mersch, *Raedtsel-boeck* 1595 № 107: Raet my, mijnen sanc melt van soete spijse, / En hoe dat ic singhende mijn name prijse, / Zoo worde ic nochtans naghebout en veracht, / Ic voere mijn leven na mijn voorouders wijse, / Want swinters zit ic inde stam vanden rijse, / En ic doe dat mijn kinders worden met voordacht / Van vreemde voestermoers geteelt en opghebracht. 107. Den Koeckoec is ghehouden voor een eerloos guyt, / Om dat hy op sijn Jonghen niet en past, / En alzoo hy altijt singt eenderley gheluyt, / Wort hy naghebout van menich gast, / Swinters verkiest hy een hol in boomen vast, / Daer maect hy een nest van sijn Veren sachte, / En sit naect daer inne by daghe by nachte.

Veen, *Raetselen* 1653 № 59: Des somers ben ik in de kleeren, / Des winters legh ik in de veeren, / Heel naekt ontkleed, en wel gedekt, / Tot dat de lent my weder wekt, / Als dan besta ik luyt te roepen, / Om't geen dat d'Amsterdammers snoepen, / De Man wiens Vrouw ontrouwlijk leeft; / Men veeltijts mijnnen Naeme geeft. 59. Een *KOEKOEK* trekt zijn veeren uyt, / Wanneer de Zon gaet veer na 't zuydt, / Hy in een hollen-boom vertrekt, / En sich daer met zijn veeren dekt, / Tot dat de somer Zon geeft klem, / Dan is het Koekoek weer met hem, / Hy sorght voor't winterlijk verdriet, / Maer mennigh Slamper doet dat niet, / Die sijnne veeren somers plukt, / Soo dattet hem des winters drukt.

64 Raet. Het leeft en*de* loopt,
het is o*n*gedopt [*lees:* ongedoopt]
en*de* twemael geboren
zijn siel is verloren,
en*de* heeft nochta*n*s sulcke*n* hooft
daer de gansche werelt aan gelooft.
Ant. Eenen haan.

¶ SBR № 104; Bismark 2007: 90 (diverse bronnen); NRB № 13; EROT № 585.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D1r: Rath, Es lebt vnd laufft, ist vngetaufft, vnnd zwey mal geborn, sein Seel ist verlohrn, vnd hat doch ein solch Haupt, Daran die gantz Welt glaubt? Antwort, Ein Haan.

BSB Clm 14781, 12e eeuw: Bis nat*us* & n*on* baptizat*us* & om*ne*s xris*ti*ani. iudei & pagani credent ei.

BSB Clm 14574, ca. 1430 (ed. Suchier 1955: 136): Es fleugt unnd lauff / und wirt am furt getaufft / und ist zwier getaufft geporen / und sein sel ist ewiglich verloren / und hat ain haupt / daran alle welt gelaubt / und hat geliden den tott / durch der sinden not.

BSB Cgm 379, 1454 (Bismark 2007: 84): Item welhn c*rea*t*ur* wirt zwieret geborn vnd stirbt eins mals das sind al fogel das erst ist das aÿ geborn vnd daur nauch wirt das han oder vogel geporn.

DFMA № 184: Il est deux foiz né et housé et esperonné, et se a une teste ou tout le monde croit. C'est ung cocq, car il fut premier oeuf, et en aprés fut il cocq.

DFMA № 329: Adevinez que c'est qui vint et ala, et le monde enseigna, et puis moru pour les pecheurs. Ce fut ung cocq qui aloit et venoit, et si enseignoit le monde, car il chantoit les heures; et après l'en le tua pour mengier, et par ainsi moru pour les pecheurs.

DFMA № 144: Deux fois fut nez sans baptesme, et pour pecheurs au feu rosty. Ce est dit pour ung chappon.

Samuel van Huls: Het leeft en 't loopt, / 't Is ongedoopt, / Twee mael geboren / En 't laet sich overal horen. een haen / Ra

65 Raet. welc is den besten visch. ant. De*n* harinc, want hy spijst allen landen, arm en rijck.

¶ SBR № 106.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D1v: Rath, Welchs der best Fisch sey? Antwort, Der Hering speißt alle Land, Arm vnnd Reich.

66 Raedt. Het quam een gast in des weerts huys, doe*n* viel dat huys ter ve*n*ster wt en*de* de weirt bleef inde gast. ant. De gast is ee*n* vischnet, co*m*t in een water, dat is in des weerdts huys, en*de* dat valt deurt net totter gaten wt ende so blijft de visch, dat is de weert in [*lees:* int] net.

¶ SBR № 108; Bismark 2007: 90 (visnetraadsel uit de Apolloniusroman); EROT № 906. Zie CB № 274. Het raadsel is bekend van de Latijnse raadsels van Symphosius uit de late oudheid.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D1v: Rath, Es kam ein Gast ins Wirthauß, Da fiel das Hauß zum fenster auß, vnd blib der Wirt im Gast? Antwort, Der Gast ist ein Fischhamen oder Garn, kompt in ein Wasser, das ist d*at* Wirtshauß, vnd das felht durch den Hamen zu den lo^{e}chern auß, vnnd bleybt der Fisch (der ist der Wirt) inn dem Hamen.

67 Raet. Of die ho*n*t aen den steert hangt, of de steert ae*n*den hont. Ant. Hebdy de*n* hont byden steert boue*n* hem so hangt die hant [*lees:* hont] aende*n* steert, maer hebdy dat hooft bouen, so hangt de steert aenden hont.

¶ SBR № 111.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D2r: Rath, ob der Hund am schwantz hang, oder der schwantz am hund? Antwort, Hebs du den Hund bey dem Schwantz übersich, so hangt der Hund am Schwantz, Hebst du aber den Kopff übersich, so hanget der Schwantz am Hund.

68 Raet. welc vader [*lees:* onder] die honden en*de* katte*n* die eerlijcste Kinder heeft. Ant. Die honde*n* waen [*lees:* want] sy gaen ter kercken, so en doen de katten niet, daero*m*me haer kinderen allegader bastaerden zijn.

¶ SBR № 113; NRB № 91.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D2r: Rath, Welches vnder Hunder vnd Katzen, die fro^{e}mbsten Kinder hab? Antwort, Die Hund, vrsach, sie gehn zu Kirchen, das thůnd die Katzen nicht, Darumb jhre Kind alle Bastert seind.

69 Raet. Wanneer en gaen die honde*n* niet inder kercken. Ant. Op den Palmsondach en*de* op onser Vrouwen lichtmisse, wa*n*t dan meynen sy metter palme*n* en*de* keerssen als stocken geslagen te worden.

¶ SBR № 115.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D2v: Rath, Wann die Hund nicht in die Kirchen gehen? Antwort, An dem Palmtag, vnnd auff vnser Frauẇen Liechtmeß, besorgen sie sich mit den Palmen vnd Kertzen, als Stecken geschlagen werden.

70 Raet. Waeromme de honde*n* geene*n* wijn en drincke*n*. Ant. Sy en co*n*nen inden wijngaert niet aerbeyden, sy vreesen ooc vande*n* weert gestraft te zijn om t'gelach.

¶ SBR № 116.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D2v: Rath, Warumb die Hund nicht Wein trincken? Antwort, Sie ko^{e}nnen in den Weinga^{e}rten nit arbeiten, sie fo^{e}rchten auch der Wirt straffe sie vmb die u^{e}rten.

71 Raet. Welc zijn vier [*lees:* vier zijn] de leckerste catten. Ant. Die visschers catten, der vleeschouders katte*n*, des weerts katten ende cloosters katten.

¶ SBR № 123.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D4r: Rath, Welches die vier verlecksten Katzen seind? Antwort, Der Fischer Katzen, Der Metzger Katzen, Wirts Katzen, vnd Klosterkatzen.

72 Raet. Welc dier isser een wolf alder gelijcste. Ant. Een wolfinne.

¶ SBR № 124; Bismark 2007: 90; EROT № 1403-1404.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D4r: Rath, Welches Thier einem Wolff am aller gleichsten sey? Antwort, Die Wo^{e}lffin.

Samuel van Huls: Wat dier gelijkent best een wolf? Een wolvin.

73 Raet. Vier been nam een been, doen nam twee bee*n* een [*lees:* dry] been, en werpt vier been met dry been dat het een been ligge*n* liet. An. Een hont nam een stuc vleesch m*et* een been den seluen werp de coc m*et* eene*n* dryvoetstoel dat hy dat been vallen liet.

¶ SBR № 131; Bismark 2007: 91; NRB № 14; EROT № 461.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D5r: Rath, Vier Bain erwischt ein Bain, Da nam zwey Bain drey Bain, vnnd warff vier Bain mit drey Bain, das vier Bain ein Bain ligen ließ? Antwort, Ein Hund nam ein stuck Fleisch mit einem Baine, den warff der Koch mit einem Dreybainigenstůl, das er das Bain fallen ließ.

Collectanea Pseudo-Bedae (Tupper 1905: 562): Vidi bipedem super tripodem sedentem, cecidit bipes, corruit tripes. [Ik zag tweevoet op drievoet zitten, tweevoet viel en drievoet viel om]

Grosnet, *Motz Dorez* 1545: P4r: Quatre piedz vint a deux piedz estant sur trois piedz, et luy osta vng pied. Doncq deux piedz print trois piedz, et tua quatre piedz et si reprint son pied. Or deuinez. Cest adire vng chat ou vng chien qui a quatre piedz est venu a vng homme de mestier, le quel a deux piedz, et estoit assis sur vne selle a trois piedz tenant vng pied de mouto*n*, ou dautre beste pour son disner, lors ledit chat ou chie*n* luy a oste ledit pied, puis celluy homme de mestier print sa selle a troys piedz, par laquelle il tua le chat ou le chien, et ainsi il recouura sa son pied.
Merrie Riddles 1617: A3r: *Heere beginneth the first Riddle*. Two legges sate upon t[hree] legges, and had one legge [in] her hand, then in came foure legges and bare away one leg, then vp start two legs, and threw three legs at foure legs, and brought one legge again.
Solution. That is a woman with two legs, that sate on a stoole with three legges, and had a legge of mutton in her hand, then came a dogge which hath foure legges, and bare away the legge of mutton, then vp start the woman and threw the stoole with three legges at the dogge with foure legges, and brought the legge of mutton againe.
Merry Riddles 1631: B3r: *Q*. Riddle me, riddle me what is this? Two legges sat vpon three, with one legge in his hand: in comes foure legges and snatcht away one legge: then vp start two legges, and flung three legges at foure legges, and so got one legge againe. *sol*. A man sitting vpon a three-footed stoole with a legge of mutton in his hand, a dogg came and snatcht it from him, and he flung three-footted stoole at the dogge, and so got the legge of mutton againe.
Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 316: Eenpoot lag op drijpoot / En vierpoot kwam / Die eenpoot van drijpoot nam, / En tweepoot was gram / Omdat eenpoot vierpoot van drijpoot nam. — Een stuk hesp ligt op ’nen stoel met drij pikkels, de hond komt en neemt het mede waarom de mensch kwaad is.

74 Raet. Wanneermen hem in eender galgen verlijt [*lees:* verblijt] ende hem des broots schaemt. An. Somen in ee*n* stat begeert te zijn, ende die galgen siet, so en ist niet verre vander stadt, en*de* so een ouer tafel dat broot ae*n* mes hangt, so schaemt hy hem.
¶ SBR № 133. CB heeft maar twee vragen, SBR drie. *Kante* = kan.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D5v: Rath, Wann man sich des Galgens frew, vnd vnsers Herrgotts erschreck, vnnd sich des Brots scheme? Gib antwort, So man in ein Statt begehrt, vnd den Galgen sihet, ist nit fehr hinein, Vnd wann man vnsern Herrgott sihet inn der Kanten am boden, so ist der Wein auß, vnnd so eim über Tisch das Brott am Messer hangt [*voeg toe:* so schemet man sich].
Questions et demandes recreatives 1573: 6: A qui est-ce que le gibet donne quelque contentement & plaisir? — Au voyageur lassé du long chemin, lequel desirant arriuer en la ville se resiouyt d’en auoir attaint la iustice, ou fourches patibulaires.

75 Raet. Wie was Ada*m*s moeder. An. d*at* was de aerde.
DJ № 3: Demaunde. Who was Adams moder. Rx. The erthe.

76 Raet. Van waer gaet een yegelijc dinc. An. Va*n*der merct [*lees:* ieucht] in ouderdom.
¶ SBR № 134. Het is niet duidelijk waarom CB *merct* heeft. Zie CB № 90.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D5v: Rath, Von wannen gehet jedes ding, vnd wohin geht es? Antwort, Auß der jugent in das alter.

77 Raet. Het vlooch een voghel verloos,
op eene*n* boom bladerloos,
daer quam die vrou mondeloos,
en*de* adt de*n* vogel verloos.
Ant. Die sneeu viel op eenen boom sonder blader*en* ende die*n* vertrede [*lees:* verterde *of* verteerde] de Sonne.
¶ SBR № 137; Bismark 2007: 91 (Enigmata Risibilia); NRB № 15; EROT № 367-369. Een hele andere oplossing wordt geboden door bij Grosnet.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D6v: Rath, Es flog ein Vogel Federloß, auff einen Baum blatloß, kam die Fraẇ mundtloß, fraß den Vogel Federloß? Antwort, der Schnee fiel auff ein Baum ohn Laub, den verzo^{e}ret die Sonn.
Enigmata Risibilia, late 10e eeuw (Eis 1964: 68): Volauit uolucer sine plumis / sedit in arbore sine foliis / venit homo absque manibus / conscendit illum sine pedibus / assauit eum sine igne / comedit eum sine ore / nxtz a titane [nutz a titane]; (vertaling: Schmidt 1936: 197): Flog ein Vogel ohne Federn, saß auf einem Baume ohne Blätter, kam ein Mann ohne Hände, bestieg den Baum ohme Füße, briet den Vogel ohne Feuer, aß ihn ohne Mind. Schnee [in der] Sonne.
Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 293: Vogel Vleerloos / Valt op boomken Blaarloos, / Maar juffrouw Mondeloos Jaagt vogel Vleerloos / Van boomken Blaarloos — De sneeuw die op den boom komt en er door de zonne afvalt en smelt.

Grosnet, *Motz Dorez* 1545: P2v: En larbre sans bra*n*che iay veu vng oyseau sans plumes, vne creature estant sans piedz, mengeoit sans bouche et dict sans langue que loyseau estoit bon. — Cest adire iay veu en vng haste de boys ou il nya point de branches rostir vng oyseau sans plumes, La creature estant sans piedz cest le feu qui mengeoit sans bouche et a dict sans langue que loyseau estoit bon, cest quand ledict oyseau a este bien cuyt se prend a crier au feu.

78 Raet. Het is ee*n* cleyn cloosterke*n*, daer en is deur oft ve*n*ster in, en*de* was nochtans vleesch ende been daer in ant. Een ey daer comt een kiecken wt.

¶ SBR № 139; EROT № 1133-1138.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D7r: Rath, Es ist ein kleines Klo^{e}sterlein, geht weder Thür noch Fenster darein, vnnd wechst doch Flaisch vnd Bain darin*n*, Dauon hat man manchen gewinn? Antwort, Ein Ey, Darauß ein Hůn schleüfft.

79 Raet. Het is half swijne*n*, het v*er*drijft meniger groote smerte. an. eene*n* borstel daerme*n* thooft mede reynigt

¶ SBR № 140; in CB corrupt overgenomen; NRB № 37 (Roemer Visscher); EROT № 459.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D7r: Rath, Es ist halb Leinen, vnd halb Schweinen, vnd hat ein Hültzin Hertz, vertreybt manchen grossen schmertz? Antwort, Ein Bürst, Damit man das Haupt reiniget.

80 Raet. Een root tussche*n* witte beene*n* wat mach dat zijn, onbetuynt so*n*der alle hande*n*, veel dichter da*n* alle yseren banden. Ant. Eenen doeyer in een ey.

¶ SBR № 141 (afwijkende variant); NRB № 60; EROT № 1504-1507 en 1171. CB *onbetuynt* is een vertaalfout van *vmbzeunt* 'omtuind, omheind'; *sonder alle handen* betekent wellicht 'gemaakt zonder mensenhand'.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D7r: Rath, Was ist das, Ein rotes zwischen weissen Bain, rath was mag dasselbig sein, vmbzeunt ohn alle hand, vil geheber dan*n* alle Eysene band? Antwort, Ein thotter im Ey.

81 Raet. Wat draecht vleesch n*de* [*lees:* en*de*] dwingt vleesch, en*de* en is selue vleesch noch bloet. an. Eene*n* sadel op ee*n* peirt.

¶ SBR № 143; EROT № 1436-1447 §1.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D7v: Rath, Was tregt Flaisch, vnd zwingt Flaisch, vnd ist selbs weder Blůt noch Flaisch? Antwort, Ein Sattel.

82 Raet. wat is niet, en*de* niet is yet, so nv niet yet is so moet yet niet zijn. ant. De schaduwe va*n*der Sonne*n*, oft eens licht, is een schijnsel eens dincx, en*de* is nochtans in hem seluen niet.

¶ SBR № 145.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D7v: Rath, Was ist nichts, vnnd nichts ist etwas, So nun nichts etwas ist, So můß etwas nichts sein? Antwort, Der schatt von der Sonnen, oder eines Liechts, ist ein schein eins dings, vnnd doch an jhm selbs nichts.

83 Raet. Wat leyt aende want, en*de* en heeft begin noch eynde. Ant. Eenen cloot.

¶ SBR № 150. Het Engelse *bowl* kan zowel *kom* als *bal* betekenen.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D8r: Rath, Was ligt bey der wend, vnnd hat weder trumb noch end? Antwort, ein Kugel.

DJ № 26: What thyng is it that hathe none ende? Rx. A bowle.

84 Raet. Daer stae*n* vier staecke*n*
die Hemel noch aerde en geraken.
Ant. Een uyer van een Koe.

¶ SBR № 149. EROT № 1477.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D8r: Rath, Wo stehen vier stangen, die weder Himel noch Erden erlangen? Antwort, Ein euter der Khů.

85 Raet. Het staet bouen thuys,
theeft die groote va*n* ee*n* muys,
het is wit als sneeu, ende bruyn als een dorre clauerblat,
ooc groen als gras segt goet gesel wat is dat.
Ant. Een noot op eenen boom.

¶ SBR № 153; NRB № 16; HdL № 56; EROT № 1269-1275.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: D8r: Rath, Es stehet hoch ob dem Hauß, hat die gro^{e}ß als ein Mauß, ist weiß wie der Schnee, vnd braun wie der dürr Klee, auch gru^{e}hn wie das Graß, sag gůter Gesell was ist das? Antwort, ein Baumnuß.

DFMA № 205: Demande. Plus petit que ung boeuf, / Plus menu que ung oeuf, / Plus amer que sieue, / Et trop plus doulz que lettue. Response. C'est ung noiel.

Merry Riddles 1617: A7r: *The 24. Riddle*. What is that as high as hall, as bitter as gall, as soft as silke, as white as milke? *Solution*. That is a walnut, for it groweth as hie as a hall, and the shell is as bitter as gall, and the rinde that couereth the kernell, is as soft as silke, and the kernell is as white as milke.
Merry Riddles 1631: A7v: *Q*. as bitter as gall, / as sweet as milke, / as high as hall, and hard withall. *sol*. it is a walnut vpon a tree.
Samuel van Huls: 't Staet soo hooch als een huys, / 't Is so groot als een muys, / So groen als een gras / Veel witter als asch, / So bruijn als een dor blad / Raed wat ding is dat? *Ockernoot aen boom / Ra*
Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 266: Hooger als een huis, / Kleiner als eene muis, / Groener als gras, / Witter als vlas. / Wie kan raden wat dat was.? — De noot.

86 Raet. Het gaet in hout ende siet achterwaert. ant. Een byle oft aecxe.
¶ SBR № 154; EROT № 191. In CB ontbreekt de zinsnede *op de schouders van de boer*; *holtz* en *hout* moet hier wellicht verstaan worden als *bos*, *woud*.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D8v: Rath, Es geht in das Holtz, vnd sicht hindersich? Antwort, Ein Beyhel, auff des Baẇern achseln.
Merry Riddles 1617: B1v: *The 42. Riddle*. What is that goeth to the wood, and his head homeward. *Solution*. It is an axe hanging vpon a mans backe, when he goeth tot the wood.
Merry Riddles 1631: A8r: *Q*. when I to the wood do goe, / Then my head homewards I doe show. sol. it is an axe.

87 Raet. wat is so groot als een vuyst en*de* t'drijft eene*n* groote*n* wint daer wt. ant. Wt die borst comt de wint dats den asem.
¶ SBR № 155; Bismark 2007: 91 (DFMA); EROT № 459. In CB een mislezing of misvertaling van *Vihes* = van vee, en niet 'wind', en van *bürst* = borstel, en niet 'borst'; het is een borstel of luizenkam die de luizen van het lichaam wegveegt.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D8v: Rath, Was ist so groß als ein faust, vnnd treybt ein groß ha^{e}rdt Vihes herauß? Antwort, Ein Bürst.
DFMA № 27: Il n'est neant plus grant que le pié d'une mulle / Et si deboute bien cent bestes de leur pasture — Ce est dit pour ung pigne, qui abat les poulz de la teste.

88 Raet. Wat heeft daer zijnen boesem vol steene*n*
ende wort geuo*n*den selden alleen,
theeft ooc een root rockelijn aen,
het en dede die menige niet lietme*n*t stae*n*.
an Het zijn knoppen van roosen.
¶ SBR № 156; EROT № 632-644. *knoppen van roosen* = rozenbottels.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D8v: Rath, Was hat sein Bůsen voll Stain, vnd wirdt gefunden selten allein, Hat auch ein rotes Ro^{e}cklein an, thet manchem nichts, ließ man es stahn? Antwort, Es seind Hagenbuten.

89 Raet. Waer vergaderen hen die meelsacken. ant. Byden banden.
¶ SBR № 158; Bismark 2007: 91 (Weimar Q 565); NRB № 47.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D8v: Rath, Wa [*lees:* Wo] samlen sich die Melseck? Antwort, Bey den Bendel.
Weimar Q 565 (ed. Kully № 23): Jtem Rat wo komen alle seck zue samen Sprich oben bey dem panndt Do komen sie zuesamen
Samuel van Huls: By de banden vergaderen haer de meelsacken.

90 Raet. Wat is dat, het gaet altemale daer in. Ant. In douderdom.
¶ SBR № 160. Zie CB № 76.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E1r: Rath, Was ist das, Es gehet alles darein? Antwort, In das alter.

91 Raet. Wat hangt aen alle dinge*n*. ant. Die mane [*lees:* name *of* naem],
¶ SBR № 161; EROT № 1573.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E1r: Rath, Was hanget an allen dingen. Antwort, der Nam.

92 Raet. Hoe salme*n* visch oft vleesch soute*n* dattet goet blijuen sal va*n* deen Jaer in dander. ant. Soutet opte*n* Jaers auont, so blijft het goet tot op de*n* andere*n* dach dat nieuwe Jaer.
¶ SBR № 162; NRB № 61.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E1r: Item, Fisch oder Flaisch zusaltzen, das es sich halt von einem Jar inn das ander? Antwort, Saltz es am neẇen Jars abent, so bleibt es wol biß an den andern tag, ist das Neẇ jar.
Samuel van Huls: Op niewjaersavond moet men 't vlees souten so blyft het van 't een jaer in 't ander versch.

93 Raet. Hoe soudy wt eene*n* sac vol core*n*s alsoot gemale*n* wort twee sacken meels vulle*n* in gelijcke groote. an. Steect twee sacken in malcandere*n*, en*de* doet dat meel dan daer in.

¶ SBR № 163; NRB № 62.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E1r: Item, auß eim sack voll Korns, so es gemahlen wirdt, zwen So^{e}ck von dem Meel zufüllen, in gleicher gro^{e}ß des ersten? Antwort, Stoß zwen So^{e}ck in einander, vnnd thů das Meel darein.

94 Raet. Het en heeft vleesch noch bloet, het draecht vlees en*de* bloet, en*de* gaet eenen wech die niema*n*t sporen en mach. An. Een schip op t'water.

¶ SBR № 166; Bismark 2007: 91 (variant van het schipraadsel uit de Apolloniusroman; Enigmata Risibilia); NRB № 127; EROT № 828, 227. Zie CB № 33, 106, 275. Het raadsel is bekend van de Latijnse raadsels van Symphosius uit de late oudheid.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E1v: Rath, Es hat weder Fleysch noch Blůt, tregt [*voeg toe*: Fleysch und] Blůt, vnnd geht ein weg den niemand spüren mag? Antwort, Ein Schiff auff einem Wasser.

Enigmata risibilia (Müllenhoff & Scherer 1873: 13): portat anima*m et* non habet animam. non ambulat sup*er* terram neq*ue* in c*a*elo. Naxks [Navis]; (vertaling: Schmidt 1936: 197): Es trägt Leben und hat keine Seele. Nicht wandelt es auf Erden noch im Himmel. Das Schiff.

95 Raet. welc is tbeste cruyt. Ant. Dat sout.

¶ SBR № 167.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E1v: Rath, Welchs ist die best würtz? Antwort, Das Saltz.

96 Raet. Welc zijn die edelste steenen. Antwoort. Die Meulensteenen.

¶ SBR № 168 (variant: *ist der*).

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E1v: Rath, Welches sein die Edelsten Stein? Antwort, Die Mülstein.

Questions et demandes recreatives 1573: 7: Qui est la pierre la plus precieuse & necessaire? — La meule d'vn moulin.

Verstegen, *Medecyne* 1625: I1r: *Vraghe*. Welck sijn de steenen van de grootste cracht / En voor edele steenen worden niet gheacht? *Antwoordt*. Dat sijn meulen steenen moeten wy verstaen, / Die met groote cracht maelen ons het graen. *Explicatie*. De edele ende costelijcke steenen hebben (soomen schrijft) eenighe verborghen cracht, maer die soo verborgen blijft datmen die niet soo wel weten can, als wy de cracht weeten van de meulen steenen.

97 Raet. Het gaet door allen lande*n*, en*de* blijft altoos ae*n* een stede. Ant. Een spille oft assche in een rat van eenen waghen.

¶ SBR № 169. EROT № 119-132 §2b.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E1v: Rath, Es geht durch alle Land, vnd bleibt als an einer Statt? Ant. Ein Karchnab in eimem Rad.

98 Raet. Oft eenen zijden vadem op eenen boom hinc en*de* gy moest op den boom comen, nochta*n*s niet daer ouer oft daer onder den vadem cruype*n*, en*de* niet ontwee breken. Ant. Ontdraeyt den vade*m*, so cruypt gy daer tusschen in.

¶ SBR № 171.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E2r: Item, So ein seyden Faden vmb ein Baum gieng, vnd du mu^{e}st auff den Baum kommen, doch nit darüber oder vndern Faden schlieffen, auch nicht entzwey brechen? Antwort, Dra^{e}he den Faden auff, so schlupffest du darzwischen hin.

99 Raet. Indien ghijt siet, so laet ghijt liggen en siet ghijt niet so neemt ghijt op. Ant. Dat gat van ee*n*der hasenoten.

¶ SBR № 172; Bismark 2007: 91 (Enigmata Risibilia). Betekenis: Als je het gat in de hazelnoot ziet, laat je de hazelnoot liggen, maar zie je het gat niet, dan raap je de hazelnoot op.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E2r: Rath, So du es sihest, so last du es ligen, sihest du es nicht, so hebst du es auff? Antwort, Das loch an einer Haselnuß.

Enigmata Risibilia, late 10e eeuw (Müllenhoff & Scherer 1873: 13): Uideo *et* tollo si uidissem non tulissem. Nxtz fbtxb [nux fatua]; (vertaling: Schmidt 1936: 197): Ich sehe es und nehme es auf. Hätte ich es (richtig) gesehen, hätte ich's nicht aufgenommen. Die taube Nuß.

Samuel van Huls: Ik sach yeds leggen dat ik opgeraept sou hebben, had ik het niet gesien, maer doen ik het sach, liet ik het leggen. een haesnoot met een gat.

Handschrift graaf D'Hane № 531 (Mone 1838: 266 № 2520): Als gy het siet, soo laet gy het liggen, niet siende raept gy het op. R. Een note met een gaetje.

100 Raet. Welc is een bosch so*n*der loof, ende een strate sonder stof, een huys sonder rooc, een volc so*n*der erch een lant sonder diefte, een geselschap so*n*der liefte An. Eenen dennen bosch va*n* mastboome*n*, die strate is t'water, daer een schip door vaert, dat huys is t'paradijs, dat volc is Enoch en*de* Helias, dat la*n*t so*n*der diefte is de*n* Hemel, dat geselschap so*n*der liefde zijn die inder hellen zijn.

¶ SBR № 175. Vergelijk de raadselvragen die zijn ingebed in *Ein spil von dem freiheit*, een fastnachtspiel uit de latere 15e eeuw (ed. Keller 1853: 558).

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E2v: Item, Welches ist ein Wald ohn Laub, ein straß ohn staub, ein Hauß ohn rauch, ein Volck ohn gauch, ein Landt ohn Dieb, ein Gesellschafft ohn lieb? Antwort, Ein Thannwald, die straß ist ein schiffreich Wasser, das Hauß ist das Paradeys, das Volck ist Enoch vnd Helias, das Landt ohn Dieb ist der Him*m*el, die Geselschafft ohn lieb, seind in der Hellen.

101 Raet. Wat is daer des nachts hol, des dachs vol. Ant. Eenen schoen.

¶ SBR № 179; EROT № 1455. CB biedt maar één oplossing, SBR biedt er drie.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E3r: Rath, Was ist des tags voll, vnd des nachts hol? Antwort, Ha^{e}fen, Kessel, Darinn man kocht, Deßgleichen Schůh.

Questions et demandes recreatives 1573: 9: Q'est-ce qui est vuyde la nuict, & le iour plain? — Le soulier.

Merry Riddles 1617: A8r: *The 32. Riddle*. What be they that be all day full, and empty at night. *Solution*. It is a pair of shooes, for all day they be full with mans feet, and at night when he goes to bed, they be empty: and it may bee assoyled by any other part of mans raiment.

102 Raet. Waero*m*me en nestelt geenen oyeuaer op ee*n* molen. Ant. Hy soude sorge*n* dat hem de molenaer de eyeren stelen soude.

¶ SBR № 236.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E3r: Rath, Warumb nistet kein Storck auff ein Mülen? Antwort, Er sorget der Müller stehl jhm die Ayer.

Verstegen, *Medecyne* 1625: H3v: *Vraeghe*. VVaerom maeckten noit oyevaer haer nest op een meulen? *Antwoordt*. Wt vreese dat de meullenaer sijn eyren soude steelen.

103 Raet. Wat gaet daer ouer twater ende en maeckt hem niet nat. Ant. Die Sonne.

¶ SBR № 183; NRB № 24; EROT № 165-173 §1.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E3r: Rath, Was gehet über das Wasser, vnnd netzt sich nit? Antwort, die Sonn.

Questions et demandes recreatives 1573: 13: Qui est-ce qui court plus qu'vn cheual, est en l'eau & ne se mouille point. — Le Soleil.

Raedtsel-boecxken 1598: A7v: *Raedt*. [..] water en maeckt hem niet nat. *Antvvoordt*. Dat is de Sonne, de welcke schijnt over de goede ende quade, ons leerende alle Menschen goet te doen, ende stantvastich ye blijvven in deuchden.

Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 322: Wat gaat er over de zee zonder hem nat te maken? — Het zonnelicht.

104 Raet. Het gaet op sijn hooft in t'water ende en verdrinct niet. Ant. De nagels aen t'rat oft wiel.

¶ SBR № 189; NRB № 64; EROT № 187-189.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E3v: Rath, Es geht auff dem Kopff in das Wasser, vnd trinckt nicht? Ant. Die Na^{e}gel an dem Karchrad.

Samuel van Huls: Spijkers van een rad' gaen op 't hoofd in 't water en verdrinken niet.

Merry Riddles 1617: A7r: *The 30. Riddle*. What is hee that goeth to the water on his head. *Solution*. That is a horseshooe naile, for the head is downeward.

105 Raet. Wanneerment hoort verschrictme*n* en*de* me*n* en hoort niet geerne, nochtans hoortme*n*t hoe langer so lieuer. Ant. Een hoefyser van een peert, so dat ee*n* ruyter op den velde hoort clepperen dat het af valle*n* wilt, so verschrict hy hem, en*de* so hijt langher hoort, soo hij meerder hopinge heeft dat selue yser inder herberge*n* te brenghen.

¶ SBR № 192.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E3v: Rath, Wann man es ho^{e}rt, so erschrickt man, vnnd ho^{e}rts nicht gehrn, ho^{e}rts doch jhe lenger jhe lieber? Antwrt, Ein Pferd eysen, so das ein Reütter auff dem Feld ho^{e}rt kleppern, das es abfallen will, erschrickt er, vnd so ers lenger ho^{e}rt, so er mehr hoffnung hat, Dasselbig in die Herberg zubringen.

106 Raet. Het is groot ende sterc,
en*de* reyst door menich vreemt lant,
het heeft in hem siel en*de* lijf,
het sy ma*n* ofte wijf,
gaet ouer den leuenden so*n*der medelijden,
ooc onder den leuende*n* te gae*n* cant hem niet mijde*n*.
Daeromme t'verstant is hem noot
om te wachte*n* vander snellen doot.
Ant. Een schip vaert ouer die vissche*n* en*de* onder die mensche*n* ende het heeft ooc somtijts oft gemeynlijck menschen gheladen.

¶ SBR № 197; Bismark 2007: 91 (variant van het schipraadsel uit de Apolloniusroman); NRB № 5; EROT № 828. Zie CB № 33, 94, 275. Het raadsel is bekend van de Latijnse raadsels van Symphosius uit de late oudheid.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E4r: Rath, Es ist groß vnd starck, geht durch manch frembd Marck, hat an jhm Seel vnd Leyb, Es sey Mann oder Weyb, so geht es auff den Lebendigen, gar ohn mitleyden, auch vndter den Lebendigen gehn kan es nit meyden, Darumb jhm vernunfft ist noch [*lees:* not], zuuerhüten schnellen Todt? Antwort, Ein Schiff geht auff den Fischen, vnd vnder den Menschen.

107 Raet. Welc zijn die costelijcste en*de* onnuttelijckste cleerbessemen. Ant. Die lange sleypen aender vrouwen cleederen die sy opter aerden int slyc wt hoouerdije na sleypen.

¶ SBR № 201 (langer antwoord); NRB № 65.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E5r: Rath, Welches die ko^{e}stlichen [*lees:* ko^{e}stlichsten] vnnd vnnützsten Kerbesem seind? Antwort. Die überigelenge an der Weyberkleyder, die sie auff der Erden in dem Kot (auß hoffart) nachschleiffen.

Samuel van Huls: De slepende rocken sijn de kostelyxte kleerbesems.

Poirters, *Masker* 1649: [3]42: Ick laet dese Ioffers met haren sleyp passeren, en de straet vaeghen.

108 Raet. Wanneer eene*n* sac vol is, wat da*n* alder nootdruftichste sy, wanneerme*n* dien van daer wilt doen. Ant. Den bant daermede men den sack toebint.

¶ SBR № 207.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E5v: Rath, Wann ein Sack voll ist, was am nottürfftigsten sey, Wan*n* man von dannen will thůn? Antwort, Des bendels, Damit man jhn zůstrickt.

109 Raet. Wat mach den sack alderminst ontberen. Ant. Den bant daermen hem mede toebint.

¶ SBR № 208. Antwoord in CB wellicht op grond van vraag № 108.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E5v: Rath, Was mag der Sack am wenigsten entbo^{e}ren? Antwort. Der na^{e}dt.

110 Raet. Het is wel alsoo swaer oft leer waer. Antw. Eenen blaesbalc die moet veel lochts in hem hebbe*n*, dat hy een centuer swaer wort.

¶ SBR № 209; Bismark 2007: 92 (Apolloniusroman (ander antwoord: *schreibtafel*)).

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E5v: Rath, Es ist wol als schwa^{e}r, als ob es la^{e}hr wa^{e}hr [*voeg toe:* vnd leer also schwer als ob es vol wer]. Antwort, Ein Blaßbalg, der můß vil Luffts inn jhm han, das er eins Chentners schchwa^{e}r [*lees:* schchwa^{e}r] werd.

111 Raet. Het leyt in een corte kiste, ende het en mach in een lange wagen spoor niet liggen. Ant. Eene*n* voetbooch oft eenen haspel.

¶ SBR № 211. Het gaat om de breedte, niet de lengte. Zie CB № 112.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E5v: Rath, Es ligt in einer kurtzen Kisten, vnd mag in einer langen Wagenleysen nit ligen? Antwort, Ein Armbrost, oder ein Handhaspel.

112 Raet. Het leyt in eene langen wagen spoor en*de* en mach in een wijde kiste niet liggen. Ant. Een lange spiesse.

¶ SBR № 212; EROT № 258. Het gaat om dde lengte, niet de breedte. Zie CB № 111.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: E6r: Rath, Es ligt in einer engen Wagenleysen, vnnd mag nicht inn ein weydte Küsten oder Throg? Antwort, Ein langer Spieß.

Meery Riddles 1629: B4v: *The 64. Riddle*. What is that I can hold in my hand, and will not lye in a great chest. *Solution*. It is a long Speare.

113 Raet. Onder welck handtwerck zijn die meeste schalcken. Ant. Onder de baertscheerders sit menige*n* schalck.

¶ SBR № 213. Wellicht een woordspeling op *scheren* 'de baard afscheren' en 'bedotten'.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: E6r: Rath, Vnder welchem Handwerck, seind am meysten Scha^{e}lck? Antwort, Vnnder den Bartscherern sitzt mancher Schalck.

114 Raet. Welc ambachts lieden aldermeest te vergeefs wercken. Antw. Die cleermaker, die schoenmaker, tesmaker, een borduerwercker, een nayster, want die steken veel gaten, ende vullense met garen weder toe, also dat ghy des auonts niet veel gaten sien en sult, die sy dien dach ghesteken hebben.

¶ SBR № 219; NRB № 66. Zie CB № 273. *Kirßner* = bontwerker.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: E7r: Rath, Welches Handtwerck am meisten vergebens arbeyten? Antwort, Die Schneyder, Schůster, Kirßner, Seckler, Seydenstricker, Neerin, die stechen vil lo^{e}cher, vnnd füllens die mit Faden wider auß, das mancher des Abendts keins, oder wenig zeygen mo^{e}cht.

115 Raet. Welck hantwerck aldermeest steelt. Antw. Die lepelmakers, die ketelaers, die pannen maken, die maken veel stelen.

¶ SBR № 222; NRB № 67.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: E7v: Rath, Welchs Handtwerck am aller meysten stilt? Antwort. Die Lo^{e}ffelmacher, vnd die Keßler an den Pfannen machen vil stil.

Samuel van Huls: Het lepelmakers etc. handwerk steeld allermeest.

116 Raet. Welc is treynlijcste ambacht. Ant. Een Potbacker oft leemplacker, want die wasschet altijt zijn handen, wanneer hy wat anders doen wilt.

¶ SBR № 223. In CB heel eufemistisch verwoord.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: E8r: Rath, Welches das reinlichst Handtwerck sey? Ant. Ein Haffner, so die jr notturfft thůn wo^{e}llen, so wa^{e}schen sie jhr Ha^{e}nd vorhin.

DJ № 34: Demaunde Whiche is the clenlyest occupacyon that is. Rx. That is a dauber, for he may neyther shyte nor ete tyll he hath wasshed his handes.

117 Raet. Welck ambacht zijn de kinderen alderlichtste. Ant. Een schilder oft beeltsnijder, die vercoopen altijt haer kinderen om twee oft om dry schellingen, ende menich mensche en is zijn Kint niet veyl om duysent gulden.

¶ SBR № 224; NRB № 68.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: E8r: Rath, Welches Handtwerck seine Kinder am geringsten acht? Antwort, Die Maler vnd Bildhawer, verkauffens zu zeyten, eins vmb zwen oder drey Schilling, so sonst manchem sein Kind nicht vmb tausent Gulden feyl ist.

Samuel van Huls: Schilders en beeldsnyders achten haer kinderen minst.

118 Raet. Welc hantwerc aldermeest [*lees:* alderminst] te vergheefs arbeyt. Ant. Die schilders, want als sy eenen Engel verdoruen hebben, maken sy eenen duyuel daer af.

¶ SBR № 227. CB *aldermeest* (in plaats van minst) is wellicht een echo van de voorgaande vragen.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: E8v: Rath, Welches Handtwerck am wenigsten vergebens arbeyt? Antwort, Die Maler, so einer ein Engel verderbt, so macht er einen Teüfell darauß.

119 Raet. Diet maect die en behoeues niet
die coopt, en wils niet
diet ghebruyckt en wetes niet.
Ant. Een doot kiste.

¶ SBR № 228; NRB № 69; HdL № 76; EROT № 1728-1737.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: E8v: Rath, Der es macht, der darffs nit, Der es kaufft, der wils nit, Der es braucht der weiß nit? Antwort, Ein Todtenbar.

Raedtsel-boecxken 1598: B8v: *Raedt*. Diet maeckt en behoeft het niet, diet coopt en willet niet, diet ghebruyckt en weet het niet. *Antvvoort*. Een doodt-kiste.

Heidfeldius 1627: 597: Eener die't soeck, die begheert het niet, ende die't maeckt, behoeft het niet, ende die het coopt en wil het niet, ende die't behoeft ende ghebruyckt en wetet niet. Dat is een raedsel-beschrijvinge van een dootkiste, de welck by de Duytschen gebruycklick is.

Samuel van Huls: Dootkist. Die 't soeckt en begeert het niet, die 't maeckt en behoeft het niet, die 't behoeft, gebruijckt het en weetet niet.

Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 73: Die het maakt, behoeft het niet; / Die het draagt, behoudt het niet; / Die het koopt, wilt het niet, / En die het heeft, weet het niet. — De doodkist.

120 Raet. Wie heeft die grootste vryheit, een baertscheerder oft een maeyer die gras maeyt. Ant. die maeyer derf op zijnen stoppelen schijten dat en derf de baertscheerder niet niet [*lees:* niet en] doen.

¶ SBR № 229; NRB № 70.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: E8v: Rath, Welcher vnter dem Bartscherer oder einem Meder, der das Graß abschneidt, die gro^{e}st freyheit hab? Antwort, Der Meder darff auff seine stümpff hoffieren, das darff der Scherer nit thůn.
Gruterus, *Florilegium* 1611: 132: Den boer is stouter dan den barbier: hy darf op zyn werc schijten.

121 Raet. Oft beter waer dat de molen brande oft dat vrouwe*n* huys. Ant. Het waer beter dat vrouwe*n* huys holpen die sacken selue daer wt.
¶ SBR № 230. In CB *holpen* in plaats van *lopen*.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F1r: Rath, Ob besser wa^{e}hre, das die Müll brennet, oder das Fraẇenhauß? Antwort, Wa^{e}hre besser das Fraẇenhauß, so lieffen die Seck selbst herauß.

122 Raet. Wie zijnder die gheweldichste inder stadt. Ant. Die baertscherders, die grijpe*n* eene*n* aende*n* mont en*de* aenden baert ende dat en wilt vanden sommigen niet gheleden zijn.
¶ SBR № 232.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F1r: Rath, Wer die gewaltigsten in der Stadt seind? Antwort, Die Scherer, die greiffen einem in den Mundt vnnd an den Bardt, das will von manchem nicht gelitten werden.

123 Raet. Welc beste in der mole*n* is. ant. Dat zijn de sacken die niet spreken en conne*n*, anders brochten sy de Meulders dicwils tot schaden.
¶ SBR № 237.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F2r: Rath, Was das best inn der Müle sei? Antwort, Das die Seck nicht reden ko^{e}nnen, sie brechten den Müller dick zu schanden.

124 Raet. Welc die lancxste dagen int Jaer zijn. Ant. De [*lees:* Die de] cortste nachten hebben.
¶ SBR № 248; NRB № 71.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F2v: Rath, Welches die lengsten tag im Jar seind? Antwort, welche die kürtzsten na^{e}cht haben.
Samuel van Huls: Het is de langhste dach, die de kortste nacht heeft.

125 Raet. Eenen boo*m* heeft xij. tacken ende elcken tac heeft vier neste*n* en*de* in elcken nest zijn seuen iongen, en*de* elc heeft zijne*n* nae*m* byso*n*der. Ant. Dat iaer heeft twelf maenden, die maent heeft vier weken, die elcke heeft seuen dagen, ende elc heeft zijnen naem.
¶ SBR № 255; Bismark 2007: 92 (diverse bronnen); NRB № 72; EROT № 1037-1038.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F3r: Rath, Ein Baum hat zwo^{e}lff a^{e}st, vnd jegklicher Ast hat vier Nesten, vnd in jegklichem Na^{e}st siben Jungen, vnd der hat ein jegklicher seinen Namen besonder? Antwort, Das jar hat zwo^{e}lff Monat, Der Monat vier wochen, Die woch siben tag, Der jeder hat sein besonderen Namen.
Neustadt, *Apollonius* (ed. Singer 1906: 263b): Es stet ain hochgewachsen pawm / Der hatt zwelff este / Di sint starck und veste / Auff yedem aste ziere / Stiend schoner este viere / So hatt der este yegleich Siben vogel herleich — Der pawm ist dat jat / Di este di dar an stan / Das sint di manatt di dar ein gan / Di wochen sint di este gar / Auß der siben fogel fliegent dar / Das sint nicht dan siben tage
Raedtsel-boecxken 1598: B7r: *Raedt.* Op nieuw Jaers dach sproeter eenen boom met twaelf vesten, ende twee en vijftich nesten, elck nest had seven jonghen, en elck jongh had een sonderlinghe naem? *Antvv.* Het Jaer.
Merrie Riddles 1617: A3v: *The 5. Riddle*. I haue a tree of great honour, / Which tree beareth both fruit and flower, / Twelue branches this tree hath nake, / Fifty nests therein be make, / And euery nest hath birds seuen, / Thanked be the King of heauen: / And euerie bird has a diuerse name, / How may all this together frame? *Solution*. That tree is the yeere, the twelue branches, the twelue noneths [*lees*: moneths], the fiftie two nests, bee the fiftie two weekes, the seuen birds, be the seuen dayes in the weeke, whereof euery one hath a diuerse name.

126 Raet. In welcken la*n*de zijn die hoochste berge*n*. ant. Daer die diepste dalen zhn [*lees:* zijn].
¶ SBR № 258; Bismark 2007: 93 (diverse bronnen); NRB № 73.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F3v: Rath, In welchen Landen die ho^{e}chsten Berg seind? Antwort, Da die tieffsten Thaler seind.
DFMA № 30: Quelz deux manieres de choses treuve l'en par tout le monde, dont il est autant de l'un comme de l'autre? — Ce sont de montaignes et de vallees, car l'un ne poeult estre sans l'autre.

127 Raet. In welcken lande men niet en eedt noch en drinct. Ant. In Elsaterla*n*t, daer teertmen een morgen teeren, een ontbijt teeren, een vesper teeren, een auont teeren.
¶ SBR № 259.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F3v: Rath, In welchem Land man nicht Esse oder Trinck? Antwort, In dem Elsa^{e}ß, Da zo^{e}rt man, morgen zo^{e}rn, zu Imbiß zo^{e}ren, zu Vesper zo^{e}ren, Abentzo^{e}ren.

128 Raet. In welcken landen geen peerde*n* en zijn. An. In Swauelant daer zijn al rossen.
¶ SBR № 260.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F4r: Rath, In welchem Land kein Pferd sey? Antwort, Im Schwaben Land, Da seind Roß.

129 Raet in welcke stat is ee*n* maniere als een man daer in comt dat hy gemeynlijc inde hosen seycken moet. An. Te Ceule*n* daer setme*n* cruycken inde slaepcamer die noemt men hosen, daer sy den vreemde*n* heerlijcsten wijn wt schincken.
¶ SBR № 262. CB ingekort.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F4r: Rath, In welcher Stadt ist die art, so ein Man*n* darein kompt, das er gemeinklichen in die Hosen bruntzen můß? Antwort, Zu Co^{e}len, Da setzet man Kru^{e}g inn die Schlaffkam*m*ern, heissen Hosen, seind gleich wie die in den sie frembden, Herrlichen Gesten den Wein vnnd Bier schencken.

130 Raet. Hoe verre ist va*n* dee*n* eynde vander werelt tot da*n*der. An. eene*n* dach reysens, als die sonne getuychnisse geeft met haren opganc des morge*n*s, ende onderganck des auonts.
¶ SBR № 263; Bismark 2007: 93 (Gesta Romanorum).
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F4v: Rath, Wie ferr von einem orth der Welt an das ander sey? Antwort, Ein tagreyß, als die Sonn bezeuget, mit jhrem auffgang des Morgens, vnd nidergang des Nachtes.

131 Raet. wat inde*n* cortste*n* tijt van het een la*n*t in dander wa*n*delt. Ant. Des mensche*n* sinnen oft gedachten, want die zijn nv hier, en*de* van sto*n*den aen op het eynde der werelt.
¶ SBR № 264.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F4v: Rath, Was inn der kürtzsten zeyt, von eim Landt inn das ander wander? Antwort, Des Menschen můth oder gedencken, das ist an dem orth, von stundan ist zu ende der Welt.

132 Raet. Welck dat beste aen eenen mensch is. Ant. Die huyt die hout eenen schalc aen malcanderen.
¶ SBR № 265.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F4v: Rath, Was das best an einem Menschen sey? Ant. Die Haut, die hebt einen Schalck bey einander.

133 Raet. Het is drooch en nat, ionc en*de* out, schoon en*de* hatelijc gestelt, twintich hoornen staen he*m* wel, in die*n* te recht gemaect is zijn vlees en*de* vel. ant. Die me*n*sche is va*n* buyte*n* drooch va*n* binne*n* nat, inder ieucht schoo*n* inde ouderdo*m* hatelijc, die xx. hoornen dat zijn de nagelen die aen smenschen handen en*de* voete*n* zijn.
¶ SBR № 267. In CB toevoeging *vlees ende vel* vanwege het rijm.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F5r: Nun rathend, was ist das, Es ist trucken vnd naß, Darzu auch jung vnd alt, scho^{e}n vnd ha^{e}ßlich gestalt, zweintzig ho^{e}rner stond jhm wol, als es sein soll?
Ant. Der Mensch ist außwendig trucken, inwendig naß, inn der Jugendt scho^{e}n, im Alter ha^{e}ßlich, zweintzig Ho^{e}rner seind die Na^{e}gel, an den Ha^{e}nden vnnd Fu^{e}ssen.

134 Raet. welc de vrolijcste vrouwen zijn. An. Die kindere*n* suygen, want sy singen dicwils als ander lieden slape*n*, wa*n*t men gemeynelijc spreect, die een suygende kint heeft die heeft een singende vrouwe.
¶ SBR № 269; NRB № 74. Een schertsvraag op grond van een niet elders geattesteerd spreekwoord; zogende moeders zingen niet uit vrolijkheid maar om hun huilende zuigeling te kalmeren.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F5r: Rath, Welches die fro^{e}hlichsten Fraẇen seind? Antwort, Die so, die Kinder sa^{e}ugen, singen offt so ander Leüt schlafe*n*, als man spricht, welcher ein sa^{e}ugend Kind hat, der hat ein singende Fraẇ.
Samuel van Huls: Die krijtende kinderen hebben, hebben de vrolyxte vrouwen.

135 Raet. Wat is een boerinne alder ghelijckste. Ant. Een dorp vrouwe.
¶ SBR № 270.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F5v: Rath, Was einer Ba^{e}ẇrin am gleichsten sey? Antwort, Ein Dorff Fraẇe, die nit Edel ist.

136 Raet. Welc zijn de geluckichste en*de* ongeluckichste menschen. Ant. Adams kinderen.
¶ SBR № 271.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F5v: Rath, Welchs die geschicksten vnd vngeschicksten Menschen seyend? Antwort, Adams Kinder.

137 Raet. Welc so*n*dich mensche gestoruen en niet verrot en sy. Ant. De huysvrouwe Loths die wert in eenen soutsteen verandert.

¶ SBR № 273; Bismark 2007: 93 (*Joca monachorum* en aanverwante teksten).

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: F5v: Rath, Welcher sündig Mensch gestorben vnd nit verfault sey? Antwort, Die Haußfraẇ Loths, die ward in ein Saltzsaul verwandelt.

Adrian & Epictitus, 15e eeuw (ed. Suchier 1955: 16 № 42): Quis fuit natus et mortuus et caro eius numquam putruit? — Uxor Loth in statuam salis conversa.

138 Raet. Wie isser gestoruen ende niet geboren. Ant. Adam ende Eua.

¶ SBR № 274; Bismark 2007: 93 (*Joca monachorum*). Zie CB № 152.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: F6r: Rath, Wer gestorben, vnd nicht geboren sey? Antwort, Adam vnd Eva.

Joca monachorum, 8e eeuw (ed. Suchier 1955: 108 № 2): Qui est mortuos et non est natus? Adam.

139 Raet. Wie wasser geboren eer dan zijn Vader en*de* Moeder ant. Adams kinderen.

¶ SBR № 276; Bismark 2007: 94 (*Joca monachorum*); NRB № 75. Zie CB № 152.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: F6r: Rath, Wer geboren sey, Ehe dan*n* sein Vatter vnd Můtter? Antwort, Adams Kinder.

Joca monachorum, 12e/13e eeuw (ed. Suchier 1955: 134 № 3): Quis fuit natus an*te* p*at*rem et m*at*rem? Caym. abel.

140 Raet. Welc mensche heeft t'gheheel vierendel der werelt gedoot. Ant. Caym, hy versloech zijnen broeder Abel, daer van en leefde niemant dan sy twee en*de* haer ouders Adam en*de* Eua.

¶ SBR № 284; Bismark 2007: 94 (diverse bronnen); NRB № 76. Zie CB № 152.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: F6r: Rath, Welcher Mensch hat ein gantz viertheyl der Welt geto^{e}dt oder vmbracht? Antwort, Caynas erschlůg seinen Brůder Abel, Daruon lebt niemandt, dann sie zwen, vnd jhre Eltern Adam vnd Eua.

Brussel KBR 19546, ca. 1325: 109r (ed. Lieftinck 1952: 24): Miin vader wan mi hier te voren: / Eer hi ghewonne*n* was ochte ghebore*n*: / miin moder gheloeft mi das: / droech mi eer si gheboren was: / En*de* ic was oec die selue man: / die mire oudermoder magdom nam: / En*de* ic was oec hoe ict verdroech: / die tfirendeel vander werelt versloech:

Joca monachorum, 15e eeuw (Förster 1901: 106 № 12): Chay*n* int*er*fecit q*u*art*a*m part*e*m mu*n*di.

DFMA № 8: Demande. / Ie fus nez auant mo*n* pere / Et engendre aua*n*t ma mere / Et ay occis le quart du monde / Ainsi quil gist a la reonde / Et si despucelay ma taye / Or pensez se cest chose vraie / Response. / Ce fut trouue et dit pour cayn qui par enuie tua son frere Abel.

Raedtsel-boecxken 1598: A7v: *Raedt*. Wie worde gheboren voor sijn Vader, ende sloech het vierendeel van de Weerelt doodt. *Ant*. Cain, die sijnen Broeder vermoorde door haet en nijdt. Daerom schout nijdicheyt.

141 Raet. wie heefter geroepen dat de gantsche werelt hoorde. An. Den Ezel in de arcken Noe.

¶ SBR № 285; Bismark 2007: 94 (diverse bronnen).

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: F6r: Rath, Wer geschreyen hab das die gantz Welt ho^{e}rt? Antwort, Der Esel in der Archen Noe.

Joca monachorum, 12e/13e eeuw (ed. Suchier 1955: 135 № 6): Ubi clamavit asinus quod totus mundus audivit Responsio: In archa Noe.

Weimar Q 565 (ed. Kully № 55): Jtem: Rat, wo hat der esell den schayß getan, Do jne alle welt horet? / Den hat er thun, do er vnnsern herrn vnd maria*m* sein liebe muter jne Egipten lannd trug. / Etlich sprechenn, Er hab jne getan jne der Archa.

Verstegen, *Medecyne* 1625: H3r: Vraeghe. Wie heeft soo geschreeuwt dat al de werelt moest hem hooren? *Antwoordt*. Den esel in d'Arck, met de langhe ooren. *Explicatie*. Den Esel heeft wt der natueren een seer luydt leelijck gheschreeuwe ende doen hy in d'Arcke van Noe schreeuwde, alle de werelt moest hem hooren want alle gedierten van de werelt waeren doen in d'Arcke.

142 Raet. oft den baert eer is gheweest oft de man. antwoort. Den baert is eerst geweest, wa*n*t de geyte*n* ende ander dieren zijn voor de menschen geschapen geweest.

¶ SBR № 289; Bismark 2007: 94 (diverse bronnen); NRB № 77.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: F6r: Rath, Ob der barth Ehe gewesen sey, oder der Man Ehe? Antwort, Der Barth ist Ehe gewesen, dann die Gaiß vnd ander Thier, sind vor dem Menschen geschaffen worden.

Joca monachorum, 12e/13e eeuw (ed. Suchier 1955: 135 № 16): Quis barbam habuit antequam natus esset? — Hyrcus.

Aventin, *Tabarin* I: 57: *Quel est le premier creé, de l'homme ou de la barbe* […] Dieu créa le ciel, la terre, les animaux et les plantes devant que […] composer […] l'homme […] le bouc a de la barbe et fut crée devant l'homme […] *Ergo* la barbe est première que l'homme.
Merry Riddles 1631: A3r: *Q*. Yet once againe I meane to prooue thy skill but a iest: / Which if thou dost resolue to me thou setst my mind at rest: / Whether was man created first, before the beard, or els, / The beard before the man? that show, and thou shalt win the bels / *sol*. All creatures were created before man in their kinde: / And so was eke the bearded Goate, as we in bookes doe finde.
Samuel van Huls: De baerd is eerder geweest als de man. *De bocken.*

143 Raet. Welcke vrouwe*n* den ma*n*s profijtelijcste sijn en*de* behulpelijcste*n*. ant. Die rijcke die terstont steru*en*.
¶ SBR № 291; Bismark 2007: 94 (*Altercatio*); NRB № 80 (ander, erotisch getint antwoord met Franse parallellen).
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: F6v: Rath, Welche Frawen, den Man*n*en am nützsten vnd am hülfflichsten seind? Gib antwort, Die reichen, die da bald sterben.
Altercatio, 16e eeuw (ed. (ed. Suchier & Daly 1939: 132 № 40): Quae mulieres maritis sunt utiliores? — Divites quae cito moriuntur.

144 Raet. Het is heden ende nimmermeer. Antw. Ee*n* maecht die haren maechdom verliest, en vercrijchte*n* daer na nimmermeer weder.
¶ SBR № 298; Bismark 2007: 95 (*Joca monachorum* en aanverwante testen); NRB № 26.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: F8r: Rath, Was ist das, es ist heüt vnd nimmermehr? Antwort, Ein Jungkfraw, die jhr Jungkfrawschafft verleüt, übekompt sie nimmer wider.
Adrian & Epictitus, 10e/15e eeuw (ed. Suchier 1955: 16 № 68): Quis fuit et non est nec erit, et ab initio mundi cottidie videtur? — Puella virgo si violata fuerit, numquam eir virgo.
Krul, *Wereldt-hatende noodtsaeckelijck* 1627: 229: Raedtsel. / Men acht het voor een Schat op Aerdt / 't Werdt dickwils tegens danck bewaert / 't Werdt met moeyten verkooren / Met vrolijckheydt verlooren.
Krul, *Eerlycke tytkorting* 1634: 44: Raedtseltjen / Men achtet voor een schat op Aerde, / 't VVert dickwils tegens danck bewaerdt, / 't VVert met moeyten verkooren, / Met vrolijckheydt verlooren. / 't Is de Maegh-dom.

145 Raet Het is hubs en wel gedae*n*, en*de* spijst die gansche Christenheyt, en*de* wort gebraden noch gesoden, nochtans wort van hem alle spijse geboden. Ant. Die borsten van eender vrouwen die suygen haer kinderen.
¶ SBR № 301; NRB № 78.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: F8v: Rath, Es ist hüpsch vnd wolgemeyt, vnd speyset die gantze Christenheyt, vnd wirdt weder gebraten noch gesotten, vnd jhm doch alle tag sein speyß geboten. Antwort, Die Brüst einer Frawen seugen jhre Kind.

146 Raet. Wie heeft daer op zijn moeder hout gehouwe*n* Ant. Adam op dat aertrijc, daer hy wt gemaect is.
¶ SBR № 306; NRB № 79.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: G1v: Rath, Welcher auff seiner Můtter Holtz gehawen hab? Antwort, Adam auff das Erdtrich darauß erkom*m*en vnd gemacht ist.

147 Raet. Alle gemeyn, io*n*c, out, groot, en*de* cleyn, het hadde een man dry sone*n* by eender vrouwe*n*, die eerste en*de* leste sone*n* die ware*n* getrout, en*de* die middelste niet, nv is die vrage hoe dat is geschiet. Ant. Die eerste sone hadde hy by eender vrouwe*n* die niet getrout en was, daer nae heeft hy een andere getrout, daer na heeft hy noch eenen sone gehat, by die eerste welcke zijne getroude vrouwe niet en was, en*de* na dese aflijuichyt van zijn getroude huysvrouwe, heeft hy den derden sone ooc by die eerste gehadt, en*de* die selue huysvrouwen ooc getrout, daer worde den eersten en*de* lesten sone getrout, maer den middelsten die hy als een getrout man, te weten eerwijle huysvrouwe noch leefde hadde, die en heeft niet mogen ghetrout zijn.
¶ SBR № 307. De inleidende, rijmende zinsnede in E2 ontbreekt in SBR, en lijkt bedoeld als oproep om te raden. *getrout* = binnen het huwelijk verwekt. Cf. Taylor 1936-37.
New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: G1v: Rathend all gemein, Jung, Alt, groß vnd klein, Es hat ein Mann drey So^{e}nn mit einer Frawen, Da was der erst, vnd der letst Son*n* Ehlich, vnnd der mittelst nit Ehelich. Nun ist die frag, wie das geschehen sey? Antwort, Den ersten Son, hat er mit einer ledigen Diern gehabt, nach demselbigen, hat er ein andere zu der [*voeg toe:* Ehe] genommen, bey der selben hat er aber ein Son mit der ersten gehabt. Vnd nach abgang der Ehefrawen hat er den dritten Sonn auch mit der ersten gehabt, vnd sie doch auch Geehelicht, das [*lees:* da] ist der erst, vnnd der letst Son, Ehelich worden, aber der mittelst, den er als ein Ehemann gehabt hat, der hat nit mo^{e}gen Ehelich sein.

148 Raet. Twee vaders ende twee sonen vingen dry hasen coen, een yegelijc hadder een, ende daer en gebracker gheen. Ant. Het was een vader, en*de* een soo*n*, en*de* die selue had ooc eenen soon dat ware*n* dry persoonen, maer twee vaders en*de* twee sonen hadden een yegelijc een hase.

¶ SBR № 311; Bismark 2007: 95 (BNF lat. 16135).
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: G3r: Item, Zwen Va^{e}tter vnd zwen So^{e}n, fiengen drey Hasen ku^{e}n, das yedem was einer, vnnd mangelt keiner? Antwort, Es was ein Vatter vnd ein Sonn, vnnd derselbig hett auch ein Son, das wahren drey person, aber zwen Va^{e}tter, vnnd zwen so^{e}n, ward jegklichem ein Hase.
Merrie Riddles 1617: B6v: *The 73. Riddle*. There were two fathers a hunting went, / And their two sonues [*lees:* sonnes] for the same intent. / They caught conies in all but three: / And euery one had one, how may that be? *Solution*. One of the sonnes, had a sonne, thus hee is father, and standeth both for the father and the sonne.
Samuel van Huls: Grootvader, vader ende soon, twee vaders en twee soons die vingen int gemeen drie hasen op de jacht en elck hadde er een.
Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 453: Twee vaders en twee zonen gingen samen op jacht. Ze schoten 3 hazen en, bij 't verdeelen, hadden ze elk 'nen haas. — 't Was een grootvader, een vader en een kleinzoon.

149 Raet. Het wort van elcken begeert,
en*de* wilt en*de* is nochtans so seer onweert,
alsmen om eenen pe*n*ninc coopen mocht,
niema*n*t dat selue te doene is bedocht.
Ant. Den ouderdom een yeghelijck begeert, nochtans is lief ghetaliger de ieucht.
¶ SBR № 317; Bismark 2007: 95 (diverse bronnen); EROT № 1593-1595 § 6.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: G4v: Rath, Es wirdt von yederman begehrt, vnnd ist doch also gar vnwerdt, so man es vmb ein Heller oder pfenning kauffen mo^{e}cht, keiner das selbige zuthůn gedecht? Antwort, Das alter, jederman begehrt sein, liebt doch mehr die jungent [*lees:* iugent].
Joca monachorum, 1475 (ed. Suchier 1955: 129 № 39): Bas pelangt dy lewt das sy darnach hassen? Das ist das Alter.

150 Raet. Wat ghy aen eene*n* mensche begeere*n* meucht v te geuen dat hy nimmermeer daer na doen en ca*n*.
Ant. Een maecht te houwelijc begeeren, die selue en mach v nv maer eens ghebeuren.
¶ SBR № 320.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: G5r: Rath, Was du an einen Menschen begehren magst, dir zu geben das er nim*m*er thůn kan? Antwort, Ein Jungkfraẇ zu der Ehe begehren, die mag dich nur einmal gewehren.

151 Raet. Het was een vroom eerlijc man die badt eene*n* boosen snooden man en [*lees:* een] gifte die was beter dan hemel en*de* aerde, en*de* hy gafse hem. Ant. Joseph bat Pilatum om Christum doen hy aenden Cruyce hinc.
¶ SBR № 321; NRB № 27; bedoeld wordt Joseph van Arimathea; zie *Bloemhofjes & Tijdverdrijvers*.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: G5r: Rath, Es was ein from*m*er Biderman*n*, der bat ein schno^{e}den bo^{e}sen Mann, vmb ein gab, die was besser, dan*n* der Him*m*el vnd Erd, vnd er gabs jhm? Antwort, Joseph bat Pilatum vmb Christum, als er an dem Creütz hieng.

152 Raet. Het en wert noyt geboren va*n* vrouwen lijf en*de* begrauen in zijns moeders lichaem, en zijn soon na*m* zijn oude moeder haren maechdom. Ant. Adam en is van gheen wijf maer vander aerden ghecomen, daer inne hy ooc begrauen wert. En*de* so nam zijnen soon Abel zijnder ouder moeder den maechdo*m*, dats der aerden daer inne hy als die eerst gheboren mensche begrauen wert.
¶ SBR № 322; Bismark 2007: 96 (combinatie van *joca monachorum* vragen). Zie CB № 138, 139, 140.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: G5v: Rath, Es ward nie geboren von Weybes Leyb, vnnd ligt begraben in seiner Můtter Leyb, vnnd nam sein Son, seiner Altmůtter den Magthumb? Antwort, Adam ist von keinem Weyb, sonder von der Erden kom*m*en, Darinn er auch begraben ward, vnd nam sein Son Abel, seiner Altmůtter den Magthumb, das ist die Erd, Darinn er, als der erst geborn Mensch begraben ist
Brussel KBR 19546, ca. 1325: 109r (ed. Lieftinck 1952: 24): Miin vader wan mi hier te voren: / Eer hi ghewonne*n* was ochte ghebore*n*: / miin moder gheloeft mi das: / droech mi eer si gheboren was: / En*de* ic was oec die selue man: / die mire oudermoder magdom nam: / En*de* ic was oec hoe ict verdroech: / die tfirendeel vander werelt versloech:
DFMA № 8: Demande. / Ie fus nez auant mo*n* pere / Et engendre aua*n*t ma mere / Et ay occis le quart du monde / Ainsi quil gist a la reonde / Et si despucelay ma taye / Or pensez se cest chose vraie / Response. / Ce fut trouue et dit pour cayn qui par enuie tua son frere Abel.

153 Raet. Wie is des mans liefste en*de* getrouste vrie*n*t, en*de* wie is zijn archste vyant. Ant. Sijn wijf, na dat sy wel oft qualijc wilt.
¶ SBR № 323.
New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: G6r: Rath, Wer ist des Manns liebster vnd treẇster Freünd, vnd wer ist sein a^{e}rgster Feind? Antwort, Sein Weyb, nach dem sie wol oder übel will.

154 Raet. Wie is die man, ende wie heeft die grootste daet gedaen, twelc te vore*n* noyt geschiet en was. An. Lamech nam een wijf twelc te vore*n* niemant gedae*n* en hadde.

¶ SBR № 324. CB heeft *een wijf* in plaats van *een tweede wijf*. Het is niet duidelijk of hier sprake is van een mislezing of een doelbewuste weglating (mogelijk lag polygynie gevoelig).

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: G6r: Rath, Welches der freydigest Mann gewesen sey, der die gro^{e}ste that, welche vor nie geschehen ist, gethan hab? Antwort, Lamech name zwey Weyber, das jhm neimandt gehrn nach thet.

155 Raet. Welc zijn die stercste letteren. Ant. Die en*de* [*lees:* o en*de* e], Met die o houtmen Wagen ende peerden, Metter e. bintmen menschen te samen soo lange sy leuen, te weten den houwelijcken staet.

¶ SBR № 327. Een onvertaalbare woordgrap: *E* staat vor *Ehe* 'huwelijk'. In latere Nederlandse bronnen valt de *E* dan ook af.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: G7r: Rath, Welches die stercksten Bůchstaben seind? Antwort, Das O vnnd E, mit dem O, helt einer Wagen vnd Pferd, Das E, bindet zwey Menschen zusam*m*en, Dieweil sie leben.

Raedtsel-boecxken 1598: B7r: *Raedt.* Wat is de sterckste letter int gheheele A.B.C.? *Antvvoort.* Die O, want die doet Paerden stil staen.

Verstegen, *Medecyne* 1625: I1r: *Vraghe*. Welck letter inden A.B. soudemen moghen gheloou*en* / Dat van crachts weghen gaet al dander te bouen. *Antwoordt*. De ronde o die dickmaels heeft ghedaen, / Dat de Peerden in de ploegh hebben moeten stil stae*n*. *Explicatie*. Den boer weet de peerden met de O te dwinghen aleueleens al oft hyse daer mede cost besweren, maer dese vocal en soude nochtans alsulcke*n* cracht niet hebben dat het wt den mont van eenen boer niet en quam die de sweep in de hant hadde.

Poirters, *Masker* 1649: 1[2]4: Welck is de aldersterckste letter van den A. B. C.? — De O.

Handschrift graaf D'Hane № 531 (Mone 1838: 266 № 255): Welke is de sterckste letter van den ABC? R. De O, want de voermans O roepende doen alsoo hun peirden stille staen.

Joos, *Raadsels Vlaamsche volk* 1888 № 75: Wat is de sterkste letter uit den abc? — De *o*; ge kunt er een peerd mee stilhouden.

156 Raet. Welc is die middelste leter [*lees:* letter] inden a, b [*lees:* a, b, c], Ant. Die b.

¶ SBR № 330.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: G7r: Rath, Welches der mittelste Bůchstab im A, B, C, sey? Antwort, Das B.

Raedtsel-boecxken 1598: B7r: *Raedt.* Wat is de middelste letter int A.B.C.? *Antvvoort.* Die B.

Samuel van Huls: De middelste letter van 't a.b.c., is de b.

Handschrift graaf D'Hane № 531 (Mone 1838: 266 № 266): Welke is de middelste letter van den ABC? R. de letter B.

157 Raet. Welc zijn die profijtelijcste ende schadelijcste letteren. Ant. M, d, c, 1, x, v, i. Die zijn de menighe inde rekeninge profijtelijcx, den anderen daer tegen schadelijc.

¶ SBR № 332 (andere volgorde). CB heeft dezelfde volgorde van de Latijnse cijfers als E2.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: G7v: Rath, Welches die nützlichsten, vnnd scha^{e}dlichsten Bůchstaben seind? Antwort, M, D, C, L, X, V, I. Die seind manchem in der rechnung nütz, vnd eim andern dargegen schad.

158 Raet. Het is allen eynden hupsch ende schoon sonder inden ars daer ist duyster. Antwoort. Een letter is schoon wtwendich die letteren zijn duyster ende geuen die conste die heet ars

¶ SBR № 333.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: G7v: Rath, Es ist an allen orthen hüpsch vnnd scho^{e}n, ohn im Arß iß finster? Antwort, Ein Bůchstab ist scho^{e}n außwendig, die Bůchstaben seind finster, vnd geben kunst die heyßt Arß.

159 Raet. Daer zijn xx. persoonen, die moete*n* opbrengen xx. stuyuers te weten dry mans, xij. vrouwe*n* en*de* twee kinderen, hoe soudy dat nv deele*n* op dattet effe*n* wt quame, niet daer bouen oft daer onder. Ant. die dry mans sullen gheuen een yegelijc vier stuyuers, dats xij. stuyuers, vijfthien vrouwe*n* een yegelijc eenen haluen stuyuer dats seuen stuyuers ende eenen haluen, twee kinderen een yegelijc een oortke*n*, dats twintich stuyuers te samen.

¶ Cf. Kool, *Raden of rekenen* 2000: 94-95: het gaat om vijftien vrouwen en niet om twaalf.

Adevineaux (ed. Hassell 1974: 258 № 223): *Demande*. Ilz sont douze personnes de quatre manieres destas, assauoir cheualier, et escuiers, hommes, et femmes, tous assis a table ou ilz ont despendu tous ensemble .xii deniers desquelz les cheualiers sont a vn blanc, les escuiers a deux deniers les hommes a vne maille. et les femmes a vne mitte Ie vous demande quans ilz sont de chascun estat *Response*. Ilz estoient vn cheualier. deux escuiers. sept hommes et deux femmes.

Dirck Jansz, ca. 1600 (ed. Gerbenzon 1993: 164): Coempt en*de* sijet een sechte rekenenghe datter waren 20 menschen soe mans vroeuwen en*de* kinderen en*de* soewden voerteren 20 st*ewers* die mans 4 st*ewers* die vroewwen 8 p*ennenck* die kinderen 4 p*ennenck* dattet eewen tventijch waer Reeckent 3 mans 15 vroewwen 2 kijnderen am*en*

160 Item. Daer is eenen Hofmeester, die seynt zijnen knecht ter merct om te coopen xx. Vogele*n* onder de*n* welcken hy begeert te hebben, gansen eyntvogele*n* ende kieckenen, en*de* hy heeft zijnen knecht gegeuen x. penningen om ter merct te gae*n*, en*de* voor een yegelijc ga*n*s heeft hy gegeuen dry penninge*n*, voor yegelijc eyntvogel onder half penninc voor een yegelijc ionc kiecken eenen haluen penninc. Nv is de vrage hoe veel eynden ende hoe veel kieckenen datter zijn geweest nv. Ant. Daer zijn geweest twee gansen, vijf eyntvogele*n* ende xiij. ionge kieckenen.

¶ Cf. Kool, *Raden of rekenen* 2000: 94.

Adevineaux (ed. Hassell 1974: 257 № 213 en 214): Le maistre dostel dun duc demande a son cuisinier Monseigneur a dit quil veult demain faire vn disner […] Item il fault pour ce disner .xxx. oyseaux. assauoir cailles perdris et malars tout pour .xxx. denierz. et on treuue cailles pour vne maille la piece perdris pour deux deniers maille, et malars pour iij. deniers. Assauoir combien il en fault de chascune *Response* Il lui fault .xxiij cailles .v. perdris. et deux malars

Meery Riddles 1629: B4r: *The 59. Riddle*. I sent my cooke to market, and gaue him twelue pe*n*ce, & bad him bestow the tweleue pence vpon twelue birds, that is vpon capon, hens, woodcocks, and larks: and bad him pay for capon foure pence a peece, hen two pence a peece, woodcocke a halfepenny a peece, larke a farthing a peece. Now tell me ho many capons he should buy, how many hens, how many woodcockes, and how many larkes. *Solution*. He must buy one capon, two hens, seuen woodcockes, and two larkes.

161 Item het zijn Ridders maechde*n* ende voetgae*n*gers int getal tot xx. en*de* men deelt henlieden xx. brooden, also dat elc ridder heeft twee brooden elcke maecht een half broot en*de* elcken voetgangher een vierendeel van een broot. Nv is die vrage hoe veel ridders, hoe veel maechden hoe veel voetgangers datter waren. Ant. Daer waren acht ridders acht voetga*n*gers en*de* vier maechden, die maken tsamen xx. menschen, en*de* hebben twintich brooden.

¶ Cf. Kool, *Raden of rekenen* 2000: 95. Opvallend is dat bij het broodverdelingsvraagstuk (dat ook bekend is in Mongoolse en Turkse tradities) de aanzienlijken meer brood krijgen dan de armen.

Enigmata Risibilia (vertaling: Schmidt 1936: 197): Neun Brote verteile unter zwölf Eigenleute; gib den Männern ein ganzes, den Fraen ein halbes [es waren sechs Männer und sechs Frauen].

Adevineaux (ed. Hassell 1974: 257 № 216): *Demande* Ilz sont .xij. que cheualiers que escuiers et que damoiselles qui ont onze pains a partir et doit auoir chascun cheualier deux pai*n*s chascun escuier la quart dun pain et chascune damoiselle la moitie dun pain. Assauoir quans cheualiers quans escuiers et quantes damoiselles ilz sont. *Response*. Ilz sont .v. cheualiers .vi. escuiers, et vne damoiselle

162 Ite*m*, Ofter yemant in eene*n* boo*m*gaert quame en name daer ee*n* deel appele*n*, en*de* int wtgae*n* moest hy passere*n* door dry poorte*n*, en*de* voor elcke poorte sto*n*t ee*n* vrouwe elcke va*n*de drie vrouwe*n* name*n* va*n* he*m* de helft va*n*de appelen, en*de* eenen appel daer toe, doe*n* hy door de dry poorten gepasseert was so behielt hy maer eene*n* appel. Nv is die vrage hoe veel appele*n* dat hy eerst wte*n* boomgaert met hem droech. Ant. Tweentwintich appelen, want deerste nam hem xij. appelen, doen bleue*n* daer thie*n* die tweede na*m* hem ses appelen doen behielt hyer noch vier, die derde nam hem dry appele*n*, doen behielt hy noch eenen appel, dat maeckt tweentwintich te samen.

¶ Cf. Kool, *Raden of rekenen* 2000: 95.

Adevineaux (ed. Hassell 1974: 258 № 218): *Demande* Vn homme entra en vn iardin ouquel il cueilla toutes les pommes quil trouua. En ce iardin estoient trois gardes. A son retour le premier deulx vint a lui et lui dist qui lui bailast les deux p*ar*s des pommes quil auoit cueilliez. Et cil les lui bailla. Apres vint la seconde qarde qui lui demanda. Baillie moy dist il la tierce partie des pommes que tu as et il tantost les lui bailla.

Vint en apres la tierce garde et lui demanda la moitie des pommes qui lui estoient demoureez. et cil les deliura incontinent. Et touteffois quant il fut hors du iardin il lui en demoura aincoires vne. Or est assauoir quel nombre il en cueilla ou iardin. *Response* Il en cueilla nuef et non plus

Merry Riddles 1617: A8v: *The 38. Riddle*. I gathered apples in a garden, and ere I could get out, I payd tole for them at three gates. At the first gate I paid halfe the apples that I had gathered, and one more, and at the next gate I paid half the apples that I had left, and one more, and at the third gate I paid halfe the apples that I had left, and one more, and when I came out I had but one apple left: tell mee now how many apples I gathered in all. *Solution*. Hee gathered in all xxii. apples, for at the first gate he paid a xi. that was halfe, and one more, that was xii. so he had left ten, then at the second gate he paid fiue, that was halfe, and one more, that was sixe, so had hee left foure, and at the last gate hee paid two, that was halfe, and one more, that was iii. and so he had one left.

163 Item. Die cloc heeft xxiiij. uren tusschen dach en*de* nacht dat maect C. en lvi. slagen in een weec C. en*de* lviij. uren met lxxij. slage*n* in een maent vj.C.xij. ure*n* maect vier duysent dry hondert slaghen.
¶ Cf. Kool, *Raden of rekenen* 2000: 91-96. De vraagstelling ontbreekt in CB.

164 Raet. Van waer co*m*t de wint. Ant. Die winden comen wter zee, die alle die werelt beuangen heeft.
¶ Sidrac № 121.
Sydrac 1495 cap. lxxxix: van waen coemt die wint — die winden comen vter see die alle die werelt beuanghen heeft.

165 Raet. Welc is die lieflijcste stede die in der werelt is. ant. Daer des menschen herte rust, en*de* daer zijn begeerte meest is, wa*n*t alwaer een me*n*sche in die schoonste stede va*n*der werelt en*de* hadde al watmen behoefde en*de* begeerde hy elders te zijn, so dunct hem die schoo*n*ste en die lieflijcste stede niet te zijn, om dat hy lieuer waer daer hy begeert ende zijn herte rust.
¶ Sidrac № 153.
Sydrac 1495 cap. cxviii: welc is die lieflicste stede die ind*er* werlt is — daer des menschen hart rust daer sijn begheerte meest is. Wa*n*t al waer een mensche in die alre lieflicste en*de* scoenste stede vand*er* werlt en*de* hy daer hadde al des me*n* behoefde en*de* begheerde hy elwaerts te zijn so en dochtet he*m* dye scoe*n*ste stede n*iet* om d*at* hi lieuer waer in een and*er* […] o*m* dat zijnre harte*n* daer best ghenoechde

166 Raet. Salt altoos orloge zijn in deser werelt. Ant. Het sal oorloge oft tweedracht zijn soo lange als die wereld staet want waer al de werelt vereenicht ende in rusten, soo en waert geen werelt, maer een Paradijs.
¶ Sidrac № 193.
Sydrac 1495 cap. cxlvi: salt ewelic oorloghe zijn in dese werlt — het sal ewelick oorloghe zijn alsoe langhe als die werlt staet […] En*de* of die werlt waer in payse so en waert gheen werlt Mer het waer een paradijs

167 Raet. Wat volc ist dat me*n* niet ontbere*n* en mach in deser werelt. Ant. [voeg toe: Vier] manieren van volcke. De eerste zijn die dat volc leeren, dat gelooue en*de* thie*n* geboden Gods Die ander zijn die arbeyden en*de* winne*n* die vruchten daer allen tvolc by leuen moet en*de* desen canmen niet ontbeeren. Die derde zijn die Princen en*de* heere*n* ende haer gerecht, die d*at* goede volc beschermt, en*de* die quade corrigeren. Die vierde maniere zijn die cooplieden daer hem al de werelt mede geneert, mette*n* goede, twelc sy te voere*n* vanden eenen lande totten anderen, en*de* sonder die hulpe van dese vier manieren va*n* volcke so en mochte de werelt niet langer staen blijuen.
¶ Sidrac № 198.
Sydrac 1495 cap. cl: wat volc ist d*at*me*n* niet ontberen en mach in deser werlt — vier manieren van volcke zijn in die werelt. Die eerste zijn die d*at* volc leren […] dat gheloue godes Die anderde zijn die […] arbeyden ende winnen dye vruchten daer alle dat volc bi leuen moet ende dese en machmen niet ontberen Die derde zijn die princen ende die heren ende haer gerecht die dat goede volc bescermen ende die quade corrigeren […] Die vierde maniere zijn die coopluden daer hem alle die werelt mede geneert metten goede die si voeren vanden enen lande totten anderen Ende sonder die hulpe va*n* desen vier manieren […] van volcke soe en mochte die werelt niet langhe staen noch dueren

168 Raet. Va*n* waer co*m*t die meeste nijt der werelt. An. Sy comt by dry saken als wt der wet, wt die wercken en*de* wt die minne der vrouwen. Het eerste alsme*n* een Man lachtert de wet die hy hout en*de* men hem daer af straft, dat en is he*m* niet lief om hoore*n* en wort daero*m* tot nijde verwect. Het ander is om wercken, want alsser een neerstelijc werct ende zijn broot wel wint, die ander bij hem woonde geen neringhen en heeft so rijst daer wt haet ende nijt. Tderde is minne der vrouwe*n*, want als een man een wijf heeft vercoren met liefde in zijn herte en*de* da*n* een ander comt en*de* vercrijcht van haer zijnen wil, so wort dan deerste begrepen met grooten nijde, om dat hy hem dien ganc ondergaen heeft.
¶ Sidrac № 204.. In punt drie zijn de slechte daden van hoge heren gewijzigd naar afgunst tussen lieden van gelijke stand. *Lachteren* = bespotten; *wet* moet hier verstaan worden als religie.
Sydrac 1495 cap. clvi: waen coemt dye meeste nijt vand*er* werlt — bi drien saken so coe*m*t veel nijts in die werlt Als wt der wette wtter wercke*n* d*er* hoeren [*lees:* heren] ende wt minne d*er* wiuen Teerste alsmen enen man lachtert die wet die hy hout en*de* me*n* he*m* daer of lachtert dat is he*m* o*n*minlyc te horen en*de* wort daer o*m* […] beuae*n* met nide […] Tand*er* is om die ghewercken va*n* here*n* die he*m* lude*n* dat haer benemen […] En*de* vte*n* gebreke*n* haers goets so rijst nijt […] Terde is die minne va*n*den wiuen en*de* dat is als een ma*n* een wijf heeft v*er*coren met lieften in sijn harte en*de* da*n* een and*er* coemt en*de* vercrijcht va*n* haer zijn wille […] Soe coe*m*t die ghene dise te vore*n* mit liefte*n* vercoes […] En*de* wort begrepen met groten nide […] om dat hi he*m* dien ganc ond*er*gaen heeft

169 Raet. Waeromme heet de doot te wesen doot. an. Om datse so bitter is en*de* om dat Adam inden appel beet die hem Godt verboot, metten welcken wy al geheeten zijn sterffelijck oft doot.
¶ Sidrac № 19.

Sydrac 1495 cap. xix: waer om heet die doot te wesen die doot — om datse so bitter is. Ende om dat adam den apel beet dye hem god verboot mette*n* welcken wi alle zijn gheheten doot

170 Raet. Welck wasser eerst die siele oft het lichaem. Ant. Dat lichaem was eerst gemaect vanden vier elementen, ende als hy gemaect was soo blies hem onsen Heere den gheest in, dat tleuen.
¶ Sidrac № 22.
Sydrac 1495 cap. xxii: welck was eer so die siele of dat lichaem — Dat lichaem was eer ghemaect vanden vier elementen […] Ende als hi ghemaect was so blies hem onsen heer die gheest in van leuen

171 Raet die gene die God geen weldaet en doen, sullen sy eenige ontschult doen. Ant. Die gene die Godt niedt en kennen, die en sal Godt weder niet kennen, en*de* die staen in grooter sorgen ten sy dat sy hen bekeeren.
¶ Sidrac № 36.
Sydrac 1495 cap. xxxv: die ghene dye gode gheen weldaet en doen sullen si enyghe onscout doen — die gode niet en ke*n*nen die en sal god niet ke*n*ne*n* En*de* die zijn eweliken verdoemt Mer hebben si berouwe voor haer doot en*de* mene*n* hem te beteren so sullen si behoude*n* bliue*n*

172 Raet. Welc is dat alderbeste dat men vint op deser werelt. Ant. Dat is de gebenedijde siele want sy is goet en*de* schoon en*de* veel claerder dan die So*n*ne, en*de* weerdiger dan eenich dinc dat God oyt maeckte inder werelt, want sy is vanden asem Godts.
¶ Sidrac № 41.
Sydrac 1495 cap. xxxix: welc is talre best […] en*de* dat sekerste en*de* ghebenedijtste d*at* men vint — dat is die siele wa*n*t si is goet en*de* scoon en*de* veel claerre [*lees:* claerer] da*n* die sonne en*de* waerdiger dan enich dinck dat god ye maecte in die werlt wa*n*t si is va*n*den adem goods

173 Raet. Wat is dat leelijcste en*de* onweerdichste datter is. Ant. Die quade siele is het veruaerlijckste ende mochtse yemant sien hem souder af grouwele*n*, wa*n*t het is een woonstede des duyuels.
¶ Sidrac № 42.
Sydrac 1495 cap. xl: welc is d*at* lelicste en*de* o*n*waerste d*at*ter is — die quade siele Want die quade siele is dat eyschelicste dinck dat ye ghewert. Ende mochtse yemant sien […] hem souder of gruwele*n* En*de* het is die woe*n*stede des duuels.

174 Raet. Sullen hen die goede siele*n* ooc bedroeue*n* om die tormenten der quader siele*n*. Ant. Alle salige sielen zijn geuoecht met alle wille inden wille Gods, en*de* en sulle*n* metter verdoemder sielen gee*n* medelijde*n* hebbe*n*
¶ Sidrac № 43.
Sydrac 1495 cap. xli: sullen die goede sielen yet droeue*n* om den tormente der quader sielen — alle salige sielen zijn gheuoecht m*et* allen willen inde*n* wille goods […]
Raedtsel-boecxken 1598: B1v: *Vraghe*. Sullen die goede Menschen in den Hemel ooc bedroeven van de tormenten der quader Menschen? *Antvvoordt*. Neen sy, want den salighe Zielen zijn so met Godt vereenicht, dat se met de verdoemde Zielen gheen medelijden en hebben.

175 Raet. Wat is edelheyt. Ant Edelheyt is een man die vroet is wel gemoet, ootmoedich, en*de* wel getempert in zijn woorden en*de* wercken, want wy zijn alle gecomen van Adam, hieromme is niemant edel, da*n* die edel wercken doet.
¶ Sidrac № 51.
Sydrac 1495 cap. xlix: w*at* is edelh*eyt* — edelh*eyt* […] tis een edel ma*n* die vroet is en*de* wel gemoet. oetmoedich en*de* wel gete*m*pert in sine*n* woorden en*de* wercke*n* want wi zijn alle ghecomen van adam hierom en is nyemant edel dan die eedel daden doet.

176 Raet. Machmen bekennen goede onder die quade sonder eenich teecken. Ant. Die goede menschen hebbe*n* dat aensicht nader co*n*scientien va*n* binnen en*de* blijuen altoos in eene*n* wesen, die oogen zijn haer lieflijc, t'gelaet is simpel en*de* schamelijc, die sprake soet en*de* goedertiere*n*. Maer die quade sijn fel int herte, altoos gram, ongestadich, die sprake ende wercken gheuent wt.
¶ Sidrac № 53.
Sydrac 1495 cap. l: machmen bekennen die goede onder die quade sonder enich teyken — die goede menschen hebbe*n* dat aensicht nader consciencien van binnen en*de* si bliue*n* altoos van enen staet en*de* haer oghen zijn herde lieflic ende haer ghelaet is simpel ende tamelic haer sprake soet ende goede*r*-tiere*n* Mer die quade zijn fel int herte ende altoes gram ende haer sprake ende wercken gheuent wt.

177 Raet. Wie voet die vruchte*n* opter aerde*n*. Ant. God voetse, en*de* heeft geordineert die vier Elementen om die werelt te dienen en*de* de voedende aerde draechtse ende doetse voortcomen.
¶ Sidrac № 67.

Sydrac 1495 cap. lxii: wye voet die vrucht opter aerde*n* — god voetse en*de* hi heeft gheordineert dye vier elemente*n* om dye werelt te dienen ende te voede*n* Die aerde draechtse ende doet se dyen

178 Raet. Waeromme maecte Godt die werelt. Ant. God maecte de werelt om de stede*n* weder te vervullen daer die duyuele*n* wt geworpe*n* werde*n* om haer hoouerdije, en*de* hy wilde metten cranck*e*n menschelijcken geslachte de selue stede weder vervullen tot sijnder glorien ende tot confusie vanden vyant.

¶ Sidrac № 111.

Sydrac 1495 cap. xcvi: waer om maecte god die werelt — god maecte die werelt om die stede wed*er* te veruollen daer die duuelen wt gheworpen worden om haer houerdye. En*de* hy wilde metten crancken menscheliken gheslachten wed*er* v*er*uollen dye steden tot zijnre glorien en*de* tot confuse den viant

179 Raet. Waerom sal God de werelt altemael destrueren. Ant. Om beters wille wa*n*t als Godt tgetal der saliger volcomen heeft, en*de* de stede vervult is daer de duuelen wt vielen om haer hoouerdije so en heeft hy met deser werelt niet meer te doen.

¶ Sidrac № 115.

Sydrac 1495 cap. xcviii: waer om sal god die werelt altemael destrueren — om eens beters wylle […] Aldus ist m*et* onsen scepper als tgetal der saligher volcome*n* waer en*de* die stede veruolt daer die duuelen wt vielen o*m* haer houerdye […] soe en heeft hy met deser werlt niet meer te doen

180 Raet. Wat macht heeft dat firmament. Ant. Sijn macht is so groot dat het niema*n*t begrijpe*n* en mach, het is ront en loopt altoos om, gee*n* creatueren en souden hen mogen rueren en dede dat firmame*n*t aldus heeft het God geordineert tot behoef van allen menschen ende creatueren.

¶ Sidrac № 141.

Sydrac 1495 cap. cix: wat machten heuet dat firmament — zijn macht is groot dattet nyemant peynsen en mach het is al ro*n*t en*de* loopt altoes o*m*me. […] geen creatuer en soude moghe*n* roere*n* en dede d*at* firmament ald*us* heeftet god wel geordineert tot bate*n* alle me*n*sce*n* en*de* creatuere*n*

181 Raet. Van wat virtuyten zijn de planeten en*de* sterren. Ant. Sy doen wassche*n* alle cruyde*n* der werelt, en*de* d*at* coren, en*de* sy comen te hulpe alle der werelt, luyden, water, wint beesten, vogelen en*de* visschen en*de* alle creaturen die lichamelijc zijn.

¶ Sidrac № 142. *Vercoevereren* = te hulp komen, positieve invloed hebben.

Sydrac 1495 cap. cx: va*n* wat virtute*n* zijn die planete*n* en*de* sterre*n* — […] si doen wassen alle crude*n* vand*er* werelt en*de* dat core*n* en*de* si vercoeuerere*n* alle die werelt lude*n* water wint beeste*n* voghele*n* en*de* vissche*n* en*de* alle creaturen die lichamelic zijn

182 Raet. Waerom maecte God die werelt ront. ant. Om drye saken. Het eersten om die beteeckenisse va*n* he*m* seluen die sonder begin is, en*de* sonder eynde wesen sal. Het tweede om den lof zijnder glorien, en*de* om te behouwen alle dinc. Dat derde is om den loop va*n*den firmament, dat niet en cesseert van loopen inde geboden Godts, noch nemmermeer cessere*n* en sal also langhe als die werelt staet.

¶ Sidrac № 145.

Sydrac 1495 cap. cxiii: waer om maecte god die werlt ront — om drie saken Die eerste is om die beteykenisse va*n* hem selue*n* die sonder beghin is en*de* sonder eynde wesen sal Die ander is om den lof zijnre glorien en*de* om te behoude*n* alle dinc Dat derde is om den loop vanden firmame*n*t dat niet en cesseert van lopen biden ghebode goods Noch nymmermeer cesseren en sal also langhe als die werelt staen sal

183 Raet. Waeromme is die Sonne heet en*de* die mane cout. An. En waert so niet, so en mocht geen creatuere leuen tot haerder outheyt, noch die aerde en gaue gee*n* vruchten. Want die So*n*ne doorden wille Gods verwermdt die aerde en*de* doet alle creatueren leuen met haerder hitte*n*, en*de* de aerde doetse vrucht voortbrenge*n* en*de* geduerde die hitte nacht ende dach dat en mocht geen creatuere verdragen sy en souden sterue*n*.

Maer des nachts so comt de Maene met haer versch ydt [*lees:* verscheydt] ende coutheyt, ende tempert die hitte vander Sonnen, die doet die vruchten wassen ende de creaturen leuen.

¶ Sidrac № 146.

Sydrac 1495 cap. cxv: waer om is dye sonne heet en*de* die mane cout — waer die sonne niet heet en*de* die maen cout So en mochte gheen creatuer leuen tot hare outheit noch die aerde en gaue geen vruchte Want het is gheordineert metten wille goods […] die sonne verwarmt die aerde en*de* doet alle creaturen leuen met haerre hette*n* en*de* die aerde doet si vrucht brenghen. En*de* duerde die hetten nacht ende dach d*at* en mocht gheen creatuer verdrage*n* si en souden sterue*n*. Mer des nacht so comt die maen met haerre verschede ende coutheden en*de* tempert dye hetten vand*er* sonnen Dit doet die vrucht wassen ende die creature*n* leue*n*

184 Raet. Welcke is die stoutste die by nacht wandelt oft by dage. Ant. Die by dage wandelt in sorchlijcke steden, die gaen door haer coenheyt hem te verweeren tegen haer vyanden. En*de* die by nachte gaen die gaen met grooter vreesen, want sy duchte*n* altoos gesien te wesen gelijc als eene*n* dief die wa*n*delt by nachte, ende daer by seytmen die quaedt willen doen, die schouwen dat licht daerom en ist niet te prijsen dat yemant by nachte gaet.

¶ Sidrac № 154.

Sydrac 1495 cap. cxix: welc is die stoutste die by nacht wandert of bi daghe — dye ghene dye gaen in sorchlike*n* stede*n* bi daghe die gae*n* bi haerre coenh*eyt* he*m* te v*er*weren teghens hare*n* viant En*de* die bi nachte gaen die gae*n* met groter vreesen wa*n*t si duchte*n* altoes ghesie*n* te wesen […] wa*n*t die dief en darf niet stelen bi daghe also wel als bi nachte Ende daer bi seytmen die quaet willen doen dye scuwen tlicht dus so en ist niet te prisen dat yemant bi nachte wandert.

185 Raet. Hoe veel consten zijnder inder werelt diame*n* niet ontbeeren en mach. Ant. Vier consten. Deerste is smeden, die ander timmeren, die derde verwe*n*, die vierde naeyen die vier zijn oorboorlijck ter werelt, want sonder die selue en mochtmen niet zijn.

¶ Sidrac № 226. In CB staat *verwen* in plaats van *weuen* en zijn kunst drie en vier omgewisseld.

Sydrac 1495 cap. clxvi: hoe veel consten zijn in die werelt diame*n* nyet ontbere*n* en macht — vier conste*n* […] Deerste is smede*n* dye and*er* tymmere*n* die derde naeye*n* die vierde weue*n*. dese vier zijn sijn oorbaer in die werelt want sond*er* he*m* en mochtme*n* n*iet* sijn.

186 Raet. Welck is dat schoonste lidt dat die mensche heeft. Ant. Dat schoonste lidt is die neuse aen des menschen lichaem alsoo die Sonne is aenden Hemel, en*de* staet midden aen het firmamendt, dat sy met haerder schoo*n*heyt verlicht alle die werelt, also verschoont die neuse des menschen aensicht.

¶ Sidrac № 230; NRB № 81.

Sydrac 1495 cap. clxix: welc is dat scoenste lyt dat die me*n*sce heeft — d*at* scoe*n*ste lyt […] is die noese want die noese isande*n* lichae*m* also dye sonne isande*n* hemel en*de* staet midde*n* ant firmame*n*t dat si met haerre scoenheyt v*er*licht alle die werelt. Also verscoent dye noese den me*n*sche en*de* zijn aensicht

187 Raet. Hoe comt datmen den wint geuoelt en*de* niet sien en mach. ant. Die wint is gelijc eenen geest wa*n*t die en machmen niet sien nochtans geuoele*n* wy wel zijn groote crachten.

¶ Sidrac № 231. In CB is het antwoort ingekort en bewerkt.

Sydrac 1495 cap. clxx: hoe coemt datme*n* den wint voelt ende niet sien en mach — dye wint is gelijc gode almachtich daer om gheuoelt mense en*de* en siets niet […] Also ist metten winde want alle creatueren geuoele*n* de*n* wint ende nyemant en machen sien Want hi is als een geest

188 Raet. wat leefter lang in aertrijck. Ant. Den arent Want met dat hy so hooge vliecht inde hitte der sonnen, en*de* inde locht die versch is, soo is hy versch ende geuoet met die hitte der sonnen, en*de* hy leeft daeromme langer dan eenich creatuer die men weet.

¶ Sidrac № 69; NRB № 83.

Sydrac 1495 cap. cxcvi: wat leeft langeste in aertrike — dye aern […] Want myt dat hi soe hoeghe vliecht in dye hetten der sonne*n* en*de* in die lucht die versch is so is hi versche en*de* geuoet metter sonnen En*de* hi leuet langer da*n* enich creatuer diame*n* wetet.

189 Raet. welc is die swaertste co*n*ste inder werelt. An. Letteren te schrijuen, en*de* is oock die subtijlste, want men comt daer door tot veel ander consten.

¶ Sidrac № 103.

Sydrac 1495 cap. ccvi: welc is die swaerste co*n*ste indie werlt — […] letteren te scriuen En*de* si is die subtijlste ende men comter mede tot veel aerte*n* en*de* sciencien

Raedtsel-boecxken 1598: B1v: *Raedt*. Welck is de fraeyste conste? *Antvvoort*. Letteren schrijven: want men comt daer door tot veel ander consten.

190 Raet. Wie maecte den eersten wijn naer die diluuie. Ant. Noe maeckte den eersten wijn.

¶ Sidrac № 295.

Sydrac 1495 cap. ccxcv: wye maecte den eersten wijn — noe maecte de*n* eersten wijn na die diluuie

191 Raet. Welcke luyde*n* beroemen hen meest. An. De oude sotten die he*m* beroeme*n* va*n* al tgene dat sy in haer ionge dagen bedreuen hebben. Oock zijnder lieden, wanneer sy in een vremt lant zijn, so vertrecke*n* sy en*de* beroemen sy hem van groote dingen ende rijcheden die sy hebben, en*de* wanneer sy te huys zijn en zijn sy nauwelijc eenen pot wijns gelooft. Ten derde*n* zijnder ooc sotte rijcke lieden, want sy vertelle*n* so*m*wijlen groote dingen ende logenen, en*de* niemandt en derfse straffen om datse rijc zijn.

¶ Sidrac № 312. In CB is het antwoort ingekort en bewerkt.

Sydrac 1495 cap. cccxii: welke lude*n* beroemen hem meest — […] Eerstwarf die oude sot dye hem beroe*m*t van […] grote daden die hi dede in zijnre ioncheit […] Dye ander maniere is va*n* vreemde*n* lude*n* Die vertrecken en*de* beroemen va*n* groten dinghen en*de* van rijchede die hem gescieden en*de* die si hadden in haer lant […] Die derde maniere is die sotte rike ma*n* dye vertelt grote dinge*n* en*de* grote loegene

192 Raet. welc isser dat aldermeest doet groeye*n* op aertrijc. Ant. Dat water want tveruerscht alle dinc en*de* doet groeyen, op bergen en*de* montaengien en souder niet groeyen en dede den regen oft den dauwe.
¶ Sidrac № 346.
Sydrac 1495 cap. cccxlvi: welc is dat groe*n*ste en*de* d*at* verschste dinc dat is — water […] want het v*er*groeit alle dinghen op berghen ende montaengen daer niet groeyen en soude [*voeg toe:* en] dede dat water va*n* rege*n* of va*n* douwe

193 Raet. welc is het beste dinc va*n*der werelt. Ant. De aerde, want sy geeft ons die vruchte*n* daer wy by leuen door den wille Godts.
¶ Sidrac № 347.
Sydrac 1495 cap. cccxlvii: welck is het beste dinc vand*er* werlt — die aerde […] die o*n*s gheeft die vruchte daer wi by leue*n* ouer mits den wille goods

194 Raet. Wat lieden salmen meest ontsien. Ant. Me*n* sal die lieden meest ontsien die Gode niet en ontsien, want de selue zijn quaet ende valsch van herten.
¶ Sidrac № 355.
Sydrac 1495 cap. ccclv: wat luden salmen meest ontsien — me*n* sal die luden meest ontsien die gode niet en ontsien. Want si hebben quade harte*n*

195 Raet. Wie va*n*t eerst die Musike. an. Ee*n* va*n* Noes kinderen geheeten Japhet, en*de* dat was by geluydt vande loopende wateren en*de* metten winde die ruyscheden ende boomen, ende metten steenen die van bouen neder vielen, ende groot geluyt gauen.
¶ Sidrac № 166.
Sydrac 1495 cap. cxxvii: wye va*n*t eerst die musyke — ee*n* va*n* noes kinder gehete*n* Japhet en*de* d*at* was by tluden vande*n* lope*n*de watere*n* En*de* metten winde die ruyscheden an dye bomen. ende mette*n* stenen die va*n* bouen ned*er* vyelen en*de* groot gheluyt gaue*n*

196 Raet. Als een mensche yedt wil doen, sal hy hem daer mede haesten oft niet. Ant. Alsmen eenich dinc doen wil daer deucht afcomen mach dat salmen doen haestelijc sonder toeuen. Maer van alle quade daden daer suldy v af wachten haestelijc te doen, want het berouwet den lieden by wijlen dat sy so haestelijcken quade wercken deden, twelc somwijlen wt gramschap geschiet daeromme bedenct v eerst wel.
Sidrac № 177. De laatste zinsnede in CB is toegevoegd.
Sydrac 1495 cap. cxxxii: als een mensche yet wil doe*n* sal hi he*m* daer mede haeste*n* of en sal hi — alsme*n* enich dinc doe*n* wyl daer doecht of comen mach […] die salmen doen haesteliken sond*er* toeuen Mer va*n* allen q*ua*den dade*n* daer of salstu di wachte*n* haesteliken te doe*n* Wa*n*t het rouwet die lude*n* bi wile*n* dat siso haestelike*n* quade werken deden […] Hier o*m* sal die mensche hem wel bedencken

197 Raet. Welc is dat donckerste ende bedecste dinc, Datmen inder werelt vint. An. De menschen wa*n*t den quaden veynsen hem en*de* maken schoon ghelaet van buyten en*de* van binnen hebben sy groot quaet bedect. Daerom machmen wel seggen dat de mensche is tbedeckste dinck datmen inder werelt vint, want niemant en mach den gront vande mensche*n* weten dan Godt alleene.
¶ Sidrac № 188.
Sydrac 1495 cap. cxli: welc is dat donckerste dinc datmen in die werelt vint — die mensche […] Wa*n*t die quaden vensen he*m* en*de* make*n* scoon gelaet va*n* bute*n* En*de* va*n* binne*n* hebbe*n* si grote quaetheit bedect […] dus machmen segghen dat die mensce is dat bedecste dinc datme*n* in die werelt vint Wa*n*t nyemant ee [*lees:* en] mach de*n* gro*n*t vande*n* mensche weten dan god alleen

198 Raet. Waerom is die werelt gherekent als niet. Ant. Alle dingen die niet en gebeuren [*lees:* gedueren] ende een eynde hebben zijn geheeten niet, daero*m* heet de wereldt niet want sy is ongeduerich en*de* bedriechlijc ende die hen daer op verlaten sy zijn bedroghen.
¶ Sidrac № 194.
Sydrac 1495 cap. cxlvii: waerom is die werelt gherekent als niet — alle dingen die niet en duren sonder eynde die moghen zijn gheheten niet daer o*m* hyet die werlt niet Wa*n*t si is onghedurich en*de* bedriechlic en*de* die hem daer op verlaten si zijn bedroghen

199 Raet. wort God ooc gram om eenich dinc dat geschien mach. An. Neen want in hem en mach geen gra*m*schap wesen, want alle zijn wese*n* is blijschap en*de* glorie sonedr [*lees:* sonder] eynde, maer onse quade wercke*n* castijen ons voor zijn gerechticheyt.

¶ Sidrac № 195. De laatste zinsnede in CB is toegevoegd.

Sydrac 1495 cap. cxlviii: wort god yet gra*m* om enich dinc dat ghescie*n* mach […] — neen hi […] wa*n*t in hem en mach gee*n* gra*m*scap wesen […] Wa*n*t alle sijn wesen is alle bliscap en*de* alle glorie sond*er* eynde

200 Raet. Wie is hooger die Coninc oft gerecht. Ant. t'gerecht is veel hoogher dan de Coninck, wandt dat gherechte mach den Coninc iugeren met rechte met reden, en*de* tgherechte is de Coninc, en*de* meer dan die Coninc, want sal die Coninc eer oft lof ontfaen, dat moet wese*n* by zijnen gerechte. Salich zijn de gene die gerechte vo*n*nisse doen, ende dat gerechtelijc houden.

¶ Sidrac № 199.

Sydrac 1495 cap. cli: wye is hogher so die coni*n*c so d*at* gerechte — dat gherecht is ueel hoger da*n* die coninc Want d*at* gerecht mach den coninc iugere*n* myt rechte en*de* met rede*n* En*de* d*at* gerecht is die coni*n*c en*de* meerre da*n* coninc Wa*n*t sal die coninc eere of lof ontfaen dat moet wesen bi sine*n* gherechte […] Salich zijn die gene die gherechte vo*n*nisse doen en*de* dat […] gherechtelic houden

201 Raet. Welc is tsorchlijcste dat die mensche heeft. Ant. Dat sien vander oogen, want dat verderft onderwijlen siel en*de* lijf, want by tgesicht der ooge*n* wort dat herte belast van binnen en*de* daer aen besondicht haer de siele.

¶ Sidrac № 207.

Sydrac 1495 cap. clviii: welc is dat sorchlicste lyt dat die mensche heeft — dat sien vande*n* oghen […] Want dat verderft onde*r* wilen siel en*de* lijf Want biden siene d*er* oghen […] wort dat harte binne*n* gelast En*de* daer aen besondicht die siele

202 Raet. Hoe comt datmen tfirmament siet en*de* niet tasten en mach noch begrijpe*n*. Ant. t'Firmament is gelijc der Sonnen, die daer in staet en*de* tis geestelijc, daerom en machmens niet tasten en*de* dit machmen mercken want wy sien de Sonne en*de* haer claerheyt licht ons nochtans en connen wijse niet begrijpen. Ooc sien wy lichamelijc vanden viere die vlamme, en*de* niemant en can begrijpen die materie daermen dat vier af maeckt.

¶ Sidrac № 232.

Sydrac 1495 cap. clxxi: hoe coemt d*at*me*n* tfirmament siet en*de* niet taste*n* noch begrypen en mach — dat firmament is ghelijc d*er* sonnen dye daer in staet en*de* het is gheestelic daer o*m* en machmens niet tasten En*de* dit machme*n* merke*n* Wa*n*t wi sien die sonne en*de* haer claerheyt licht ons nochta*n*s en co*n*nen wise niet begripe*n*. Oec sien wi lichamelic va*n*de*n* vuer die vla*m*me en*de* niema*n*t en canse begrypen die materie Daermen d*at* vuer of maect

203 Raet. Wie sal den mensche meest lief hebben zijn wijf oft zijn kindere*n*. ant. Me*n* sal lief hebben zijn goede wijf naest Gode: en*de* hem seluen bouen alle dinck, en*de* meer dan eenich van zijn kinderen, wa*n*t dat goede wijf en die ma*n* zijn ee*n*, alst God geordineert heeft. En*de* God seyde tot Adam ende Eua dat sy soude*n* wesen een vleesch ende een gheselschap.

¶ Sidrac № 173.

Sydrac 1495 cap. clxxxi: wye sal die mensche meest lief hebben so zijn wijf so sijn kinder — een sal lief hebben zijn goede wijf naest gode En*de* hem selue*n* boue*n* alle dinc en*de* meer da*n* enich va*n* zijnre kinder Wa*n*t d*at* goede wijf en*de* die man zijn een alst god geordineert heeft En*de* god seyde tot ada*m* en*de* tot eua d*at* si soude*n* wesen een vleych [*lees:* vleysch] ende een gheselscap

204 Raet. Sijn alle vrouwen van eender natuere*n*. Ant. Alle vrouwen zijn van eender natuere*n*, te weten va*n* gesteltenisse der vrouwe*n* maer ongelijc va*n* co*m*plexie*n*, desgelijcx die mannen, maer deen is schoonder dan dander.

¶ Sidrac № 175.

Sydrac 1495 cap. clxxxiii: sijn alle wiuen va*n* eenre natueren — alle wiuen zijn van eenre natueren binne*n* ende buten alleens Mer onghelijc va*n* co*m*plexie*n* en*de* dierghelijc die ma*n*ne*n* mer die ene is scoonre dan die ander

205 Raet. Een mensche die sto*m* en doof geboren is wat verstandenisse heeft hy in he*m* seluen. Ant. Hy verstaet in zijn herte de tonge van Adam zijnen eerste*n* vader die was zijn to*n*ge Hebreeuwsch, en*de* by rechte moet hy trecken ten Hebreeuschen, ghelijck oft hy name de vrucht van eenen boom en*de* daer op plantende ee*n* ander greyn, en*de* dat daer af wies eene*n* boom die soude sulcke vrucht dragen van alsulcken smaecke, als die boom daer dat greyn af gecomen was, en*de* soo voort vanden eenen totten anderen, aldus zijn wy allegader van eender natueren, maer van menigerhande sprake.

¶ Sidrac № 163.

Sydrac 1495 cap. clxxxvii: een mensce die sto*m* en*de* doef gheboren is wat verstan*d*enisse heeft hi in he*m* selue*n* — hi verstaet in zijn herte die tonge va*n* adam sinen eersten vad*er* Die was sijn tonghe ebreusch en*de* bi rechter natueren moet hy trecken ten ebreusche*n* Als ofmen name die vrucht va*n* enen bome en*de* daer op plante ee*n* and*er* greyn en*de* dat daer of wies ee*n* boem dye soude sulcke vrucht drage*n* va*n* sulker smake*n* als dye boe*m* daer d*at* greyn af ghecomen waer En*de* also uoort vande*n* enen totten anderen […] Aldus sijn wi alle va*n* eenre natuere*n* Mer va*n* menygerhande sprake

206 Raet. Sijn die lieden alleleens. Ant. Jae sy van geboorten ende van steruen in deser werelt, maer niet van leden van zede*n* va*n* rijcheyt noch van gepeysen, want daer zijn lieden inder werelt die min leden hebben dan wy doe*n*, ende ooc andere scheppenisse. Ooc rijcker dan dander aldus so en zijnse niet alleleens, maer inde geboorte ende inde doot zijnse alleleens.

¶ Sidrac № 179.

Sydrac 1495 cap. clxxxv: zijn dye lude*n* al alleens — ia si va*n* geboorten en*de* va*n* steruen in deser werlt Mer niet va*n* leden Va*n* sede*n* va*n* rijcheyt noch va*n* ghepeynse wa*n*t het zijn lude*n* in die werelt die myn leden hebben da*n* wy doen En*de* and*er* sceppenisse […] Oec […] riker dan and*er* zijn Aldus en zijn si niet allee*n*s Mer in die geboorte en*de* in die doot sijn si alleens

207 Raet. Salmen altoos de menschen groeten. Ant. Men en salse altoos niet groete*n*, want als ghy zijt in v herberge, onder v geselschap, soo en suldyse maer twee weruen des daechs groete*n*, en*de* dat sal wesen des morgens en*de* des auondts ende alsmen meer doet dat is buyten reden, en*de* moeyelijc den gene*n* die antwoorden moeten. En*de* comt v uwen vrient tegen op den wech so suldy hem eens groete*n*, en*de* dat na de tijden vanden dage oft vander nacht. Ende die eerst groet den anderen die heeft de meeste eere.

¶ Sidrac № 172.

Sydrac 1495 cap. clxxxvi: salmen altoes die luden groeten — men sal altoes die lude*n* niet groeten Wa*n*t alstu bistd indine herberge ond*er* dijn geselscap So en salstuse mer tweewaruen des daghes groeten en*de* dat sal wesen des morghens en*de* des auonts En*de* alsment meer doet dat is buten reden en*de* moeyelic den ghenen die antwoorden moeten En*de* gemoetstu dinen vrient opten wech so salstu hem eens groeten en*de* dat naden tide*n* vanden daghe of vand*er* nachte. En*de* dye […] eerst groet den a*n*deren die heuet die meeste ere

208 Raet. Van waer comt de oogen dat sy trane*n*. Ant. Dat comt wt morwheden va*n* herten, en*de* van reynicheyt van moede, want het morw herte als hem yet ouercomt dat hem contrarie is so beweget hem dat hy droeue wort en*de* worpt op va*n* zijnder morwheyt. En*de* dan ontfangen de oogen dat water en*de* worpent opwaert van pijne*n* en*de* van droefheyt, want dander [*lees:* vander] tranen, die wter herten geworpen zijn inde ooge*n*, so coelt d*at* herte seer vander hitten, en*de* van grooter pijnen. Ende die haer ooge*n* niet tranen en mogen, dat comt wt grooter felheyt van herte*n*, ic spreke hier alleene van goeder hande menschen ende niet vanden genen die haer oogen gewent hebben tot trane*n*, wa*n*neer sy willen.

¶ Sidrac № 167. Het afsluitende commentaar in CB staat niet in Sidrac.

Sydrac 1495 cap. clxxxviii: waen coemt den ogen dat si trane*n* — […] dat comt wt moruheden va*n* harten en*de* va*n* reynicheden va*n* moede Wa*n*ttet moru [*voeg toe:* herte] […] als he*m* yet beieghent dat he*m* contrarie is soe v*er*weget he*m* dat wort droeue en*de* werpt op van zijnre moruheit En*de* dan ontfaet die oghen d*at* water en*de* si werpent opwaert vand*er* pine*n* en*de* die droefheit […] Want va*n*den tranen die vter herte*n* geworpe*n* zijn in die oghe*n* so coelt dat herte seer vand*er* hetten en*de* va*n* haerre pinen En*de* die haer oghen n*iet* tranen en moghe*n* d*at* comt wt groter felheit va*n* harte*n* […]

209 Raet. Waero*m* ist int schoon claer weder cout. Ant. Als dat weder claer en*de* schoon is, soo is de locht suyuer, en*de* die coude valt wt der locht daert seer cout is. En*de* alst suer weder is so en can de coude wter locht niet comen ter aerden, maer sy trect opwaert, ende wort heet vander hitte*n* va*n*de*n* hemel, diese verwermt metten ommeloop.

¶ Sidrac № 52.

Sydrac 1495 cap. cxciii: waer om ist in sconen claren wed*er* cout — als d*at* wed*er* claer is en*de* scone so is die lucht suuer En*de* dye coude valt vter lucht daert seer cout is En*de* alst dick wed*er* is so en can dye coude vter lucht niet ned*er* come*n*ter aerde*n* Mer si treckt opwert en*de* wort heet vand*er* hette*n* va*n*de*n* hemel diese v*er*warmt mitte*n* o*m*melope

210 Raet. Van waer comt den haghel. Ant. Vanden water, ende van groote coude*n* die inde locht is, wa*n*t so de wolcken hooger climmen en*de* doncker zijn, soot daer meer in vriest.

¶ Sidrac № 118.

Sydrac 1495 cap. ccxii: waen comet dye heghel — vande*n* water en*de* va*n*der groter couden dat in die lucht is Wa*n*t so die wolken hoger clymme*n* en*de* dunre zijn soet daer meer in vriest

211 Raet. Van waer comt den donder ende blixe*m*. An. Den donder ende blixem die comt wt der locht, met grooten gedruysch va*n* winde, also sy hem aldus onderstaen, so maken sy een groot geluyt metter vergaderinge, en*de* dat is donder en*de* van dien vreesschelijcken ghemoet der winden, so comter een vier, en*de* dat brant hem in aertrijcke en*de* by crachte van den winden, die vergaderen alsome*n* siet by gelijckenisse dat men met crachte ouerslaet wt eenen couden steen, ende den slach moet wesen voor dat vier, also is den donder slach voor den blixem.

¶ Sidrac № 119.

Sydrac 1495 cap. ccxiii: waen coemt do*n*re ende blixem — die donre en*de* dye blixem comen vter luchte met groter druyst vanden winden alsoe si hem dus onder staen soe maken si een groot […] gheluyt metter vergaderingen en*de* dat is donre en*de* van dien vreselike*n* gemoete d*er* winde*n* so comt ee*n* vuer en*de* dat bra*n*t he*m* in aertrike en*de* dat doet die crachte vanden winden die v*er*gaderen also men siet bi gelike datme*n* m*et* crachten ouer slaet wt enen couden steen En*de* dye slach moet wesen voor dat vuer alsoe is die donreslach voor die blixem

212 Raet. Waer by comet dat het water tot sommige steden wter aerden heet is. Antw. Dat water dat also heet wt der aerden comdt, dat is by den loop diet heeft wt der aerden door dat solpher, en*de* vander hitten vanden solpher, so wort dat water heet, ende dat machmen mercke*n* byden roock.

¶ Sidrac № 124.

Sydrac 1495 cap. ccxvi: waer bi coemt d*at* water tot sommighe steden vter aerden heet — dat water d*at* also heet vter aerden comt dat is biden loop diet heeft o*n*der d*er* aerden doer dat sulphur en*de* vand*er* hetten vanden sulphur so wort dat water heet en*de* dat machme*n* merke*n* bider roke

213 Raet. Welc is die gesontste stede vander werelt. Ant. Dat is het lant daer hem die mensche in generen en*de* gewachten can va*n* ongantscher spijsen en*de* na den aert vanden lande slapen ende waken, orboren de hitte ende coude.

¶ Sidrac № 197.

Sydrac 1495 cap. ccxxviii: welc is dye gesontste stede vand*er* werelt — […] dat is d*at* la*n*t daer he*m* die mensche in gheneren ca*n* en*de* wachten va*n* onganser spisen en*de* nade*n* aert va*n*de*n* lande slape*n* en*de* wake*n* en*de* oerboren die hetten en*de* die coude

214 Raet. Waerom en machmen de siel niet sie*n*. Ant. Die siele is eenen geest en*de* is soo subtijlen dinc datmense niet sien en mach. De Engele*n* die neder come*n* vanden hemel zijn geesten en*de* anders niet, ende me*n* en mochtse niet sien ten sy datse nemen een lichaem va*n*der locht, want gheen aertsche lichaem en mach geenen geest sien, de geesten nemen aen een lichaem van eenich dinc, weder de gheest goet sy oft quaet.

¶ Sidrac № 255.

Sydrac 1495 cap. cclv: waerom en machmen die sielen niet sien — die siele is een gheest en*de* is so subtilen dinc dat mense niet sien en mach De engelen die neder comen vande*n* hemel zijn geesten en*de* anders niet En*de* men machse niet sien ten si dat si neme*n* een lichae*m* vand*er* luccht [*lees:* lucht] Want gheen aertsche lichaem en mach geest sien die geesten en neme an ene*n* lichame eniger dinc weder dye geest si goet of quaet

215 Raet hoe comt dat die wt den westen vroeder zijn dan ander lieden. Ant. Die wt den westen en hebben alsoo grooten hitte niet der sonnen als wt den oosten als die Sonne opgaet inden oosten so is sy herde het [*lees:* heet] eyde [*lees:* ende] drooge. En*de* die gene die daer zijn al ist middage, so is die so*n*ne gemeyn en*de* gelijc in al de werelt, also verre alst tijt en*de* reden is, en*de* in genaken des auo*n*ts,
so neemtse haren keer ten Westen, en*de* en is niet soo heet als sy was, en*de* en hebben daer geen hitten so dat haer herssenen daer geen noot af en hebben vander hitten en*de* om deser reden zijn die van int westen vroeder dan die vant Oosten.

¶ Sidrac № 335.

Sydrac 1495 cap. cccxxxv: hoe coe*m*tet d*at* dye vten westen vroeder zijn dan ander lude*n* — die vten westen en hebben niet also grote hetten d*er* sonne*n* als vte*n* oesten Als die sonne op gaet int oest so is si harde heet en*de* droghe En*de* die ghene dye daer zijn al ist middage so is die sonne gemee*n* en*de* ghelijc i*n* alle dye werelt Also verre alst tijt en*de* reden is En*de* als die daelt o*m* dat naken des auo*n*ts soe neemt si hare*n* keer ten westen en*de* en is n*iet* so heet als si was En*de* en hebbe*n* daer gene hetten so dat haer hersene daer geen noot en hebben vand*er* hette*n* En*de* om dese reden zijn die va*n* westen vroede*r* da*n* die va*n* oesten

216 Raet. Welcke is den schoonsten voghele van aertrijck. Antwoort. Die haen is den schoonsten voghel, want hy heeft veel deuchden, twelc andere vogelen niet en hebben. Het eerste dat de*n* hae*n* gecroo*n*t is. Het ander dat hy sporen heeft. Tderde dat hem Godt gegheuen heeft t'verstant vanden uren, vande*n* dage en*de* va*n*der nacht

¶ Sidrac № 367.

Sydrac 1495 cap. ccclxvii: welc is die scoenste voghel — die haen is die scoonste voghel van aertrike. Want hi heeft veel goets des ander voghelen niet en hebben Teerste is dat die haen ghecroont is tand*er* dat hy spore*n* heuet. Dat derde dat hem god ghegeuen heeft te k*en*nen die vren vanden dage en*de* va*n*d*er* nachte.

217 Raet. waerom is onder alle*n* creatueren allee*n* des mensche*n* aensichte dat den Hemel geordineert. Ant. Dat hy bewijst met zijn opgerec[h]ten aensicht dat hy Godt kennen sal ende dancken.

Problemata Aristotelis 1540: A2r: Warumb das sei […] Das vnder allen thierlen allain der me*n*sch das antlitz gen himel geschickt vnd gewendt hat. […] das erzeygt er mit seinem auff gereckten antlitz, damit er Gott emsiglichen soll erkennen.

Raedtsel-boecxken 1598: A2r: *Vraghe*. Waerom is de Mensche met het hooft alleen opwaerts gheschapen nae den Hemel, ende den ander dieren hangt het hooft nae der Aerden. *Antvvoordt*. Om dat een Mensche niet alleen aerdtsche, maer principalijck Hemelsche dingen soecken soude, en dat hy beter leven soude, als onredelijcke beesten.

218 Raet waero*m* heeft die nature hayr opt hooft verleent. Ant. Dat hayr is een vercieringe des hoofts ende wast van die vochticheyt der herssenen.

Problemata Aristotelis 1540: A2r: Warumb hat die Natur dem haupt har gebe*n*. […] Das har sei ein zierd deß haupts vn*d* wachst von der feuchtigkait deß hirns,

219 Raet. Waero*m* hebben die menschen la*n*ger hayr da*n* die beesten. Ant. Die menschen onder alle*n* creature*n* heeft die grootste herssenen, en*de* daer veel vochticheyt ende dampinge wt gaet.

Problemata Aristotelis 1540: A2r: Warumb haben die menschen lengers har dann de thierlen […] Der mensch vnder allen thierlen hat das gro^{e}st hirn in seiner maß, vnd da vil feuchtes dunst außgat,

220 Raet. Waero*m* hebben die vrouwe*n* langer hayr da*n* die mans. Ant. Die vrouwen zijn van vochtiger naturen dan die mans, en*de* hebben meer vochticheydt inder herssenen.

Problemata Aristotelis 1540: A2r: Warumb haben die frawen lenger har dan*n* die man*n*. […] Die frawe*n* seint feuchter natur dan*n* die man*n*, wan*n* sie der feuchtigkait mer im*m* hirn haben,

221 Raet. Waerom hebben so*m*mige me*n*schen hert hayr ende die sommige weeck. Ant. Dat hayr en*de* de huyt zijn alleleens, wanneer die huyt hert is so is ooc dat hayr hert, ende is die huyt weec so is oock dat hayr weeck oft sacht. Welcke mensche*n* hert hayr hebbe*n*, die hebbe*n* meer va*n* dat Element des viers, en*de* die meest hebbe*n* vant element des waters die hebbe*n* ee*n* saechte huyt en hayr.

Problemata Aristotelis 1540: A2v: Warumb haben ettlich menschen herts har vnd ettlich waichs. […] das har vnd die haut gleicht sich zůsamen, wan*n* die haut hert ist, so ist auch das har hart, ist sie waich, so ist das har auch waich. Welche menschen aber d*as* element deß fewers mer haben, die haben herrt haar […]. Welcher mensch oder thierlein deß elements wasser mer haben, die haben waich heut, waiche har vnd woll […]

222 Raet. Waerom worden die woluen grijs. Ant. Die woluen zijn seer gierige beesten, wandt hy eet wel so veel op eenen dach dat hijs drye dagen genoech heeft en*de* dat eten blijft onuerdouwelijck inder magen, en*de* vervult haer, daero*m* worde*n* de hayre*n* grau.

Problemata Aristotelis 1540: A3r: Warumb werden die wo^{e}lff greiß. […] Die wo^{e}lff seint gar geitzig thier, wann er ißt auff ein tag das er drei genug hat, das essen bleibt vngedewt im magen vnd fault, darumb werden die har graw.

223 Raet. waero*m* is dat hooft van alle creaturen hart Ant. Daero*m* dat de herssenen beschermt souden zijn.

Problemata Aristotelis 1540: A3v: Warumb ist das haupt hert. Darumb das das hirn beschirmbd werd.

224 Raet. Waero*m* doet dicwil de*n* mensche dat hooft wee. Ant. Somwijlen climmen op die natte dampen, oft den rooc wt der maghen in dat hooft ende soo wort dat hooft ende dat gesichte gequelt va*n*den onuerdouwelijcke*n* cost en*de* die menschen die van geender goeder natueren en zijn die worden daer af qualijc hoorende, ende ooc ander siecten crijgen sy daer af.

Problemata Aristotelis 1540: A3v: Warumb thůt dem menschen offt das haupt wee. […] Vnderweilen erheben sich die nassen du^{e}nst auß dem magen auff in das haupt, vnd laidigen das haupt vnd gesicht von vngedawter kost, vnnd die menschen die nit eyner gůten natur seint die werden tobsu^{e}chtig, vnd auch schlaffgichtig dauon.

225 Raet. Waerom hebben die kinderen in haer ieucht groote oogen, ende inden ouderdom worden sy cleyn Ant. Dat gheschiet door die groote vochticheyt der herssenen, en*de* daer van zijn die kinderen haers hoofts onmachtich daer van slapen sy ooc veel.

Problemata Aristotelis 1540: A4r: Warumb haben die kinder grosse augen vnd im*m* alter werden sie klain. […] das sei durch der grossen feuchtigkait willen deß hirns, dauon seint die kindt jres haupts ongewaltig, dauon schlaffen sie auch vil.

226 Raet. Waerom tranen die oogen wanneermen hertelijc drinct oft lacht. Antwoort Wanneer die Mensche drinct, so loopt die locht opwaert in die oogen.

Problemata Aristotelis 1540: A4r: Warumb zehern die augen wan*n* man vast trinckt oder lacht. Wan*n* der mensch trincket, so laufft der lufft auff in die augen […]

227 Raet. Waerdoor comt dat die veel weenen weynich pissen. Ant. Die tranen en die vrijne zijn van eender natueren, daer mogen wy exempel aen nemen, want sy zijn beyde bitter ende ghesouten.

Problemata Aristotelis 1540: A4r: Warumb die vil weinen harnen wenig. Die zehern vnd harn seint einer natur, deß haben wir dise vrku*n*d, sie baide seint bitter vnd gesaltzen […]

228 Raet. Waero*m* riecken die menschen alderminst onder allen dieren. Ant. Die menschen hebben de vochtichste herssenen ende ooc de grootste die selue vochticheyt belet de deucht des rieckens maer ander dieren die minder herssenen hebben die zijn ooc drooger, als die Ghijer oft Kieckendief, die riect wel ouer thien stucken lants een aes, ende noch meer ander vogelen.

Problemata Aristotelis 1540: A4r: Warumb schmeckt der mensch vnder allen thieren am aller minsten. […] Der mensch hat das aller fu^{e}chtest hirn vnder allen thieren, vnd auch das gro^{e}st, die selb feucht hindert die tugent deß schmeckens, Aber andere thier schmecken baß die minder hirn haben, vnd die seint tru^{e}ckner, als der spu^{e}rhundt, vnd der Geier schmeckt vber zehen meilen ein aß.

229 Raet. Waerom niesen die menschen. Ant. Het is een deucht ende heet een dryuer in der naturen, die begeert de herssenen te purgeren met het niesen, gelijc als die longer wort gepurgeert met het hoesten. Die lieden die daer seer niesen, die hebben stercke herssenen, ende die niet en mogen niesen, ende dat hooft wee doet dat is een teecken dat sy niet lange leuen en sullen.

Problemata Aristotelis 1540: A4v: Warumb niesen die menschen. […] ein tugent in der Natur heist der Treiber, die begert das hirn mit dem niesen zůrainigen, als die lung purgiert wirt mit hůsten, Lewt die vast niesen die haben starck hirn, die aber nit mo^{e}gen niesen, vnd de*m* das haupt wee thůt, das ist ein zeychen das sie nit lang leben.

230 Raet. Waerom is dat een toecomende teecken van regen, wanneer den ezel zijn ooren rect [*lees:* recht]. Ant. Die ezel heeft dat element der aerden aldermeest, twelc ons beteecken zijn traecheyt. Ende wanneer hy die locht geuoelt, dats den regen, soo recht hy zijn ooren.

Problemata Aristotelis 1540: A4v: Warumb brifft man ein ku^{e}nfftigen regen, wan*n* der esel die oren regt. Der esel hat deß elements deß erdtriches allermainst, bezeychnet vns sein treg, wan*n* er deß lugts enpfindt, so streckt er die oren.

231 Raet. Waerom heeft de mont lippen. ant. Om dat die lippen die tanden bedecken souden en*de* bewaren, oft daeromme, ouermits dat de tanden van natueren cout zijn so mochten sy vande buyten locht eenich letsel crijghen.

Problemata Aristotelis 1540: B1r: Warumb hat der mund die lebs. […] Das die lebs die zeen bedecken vnd bewaren, Odder darumb, wan*n* die zeen von natur kalt seint, so mo^{e}chtens von dem eussersten lufft belaidigt werden, so sie nit bedeckt weren.

232 Raet. Waerom zijn die lippen licht ende gerasch. Ant. Om des spraecx wille, wantmen anders so*m*mige letteren niet en soude mogen wtspreken als b, f, m, so*n*der lippen.

Problemata Aristotelis 1540: B1r: Warumb seint die lebs ring. Durch der red willen, dan*n* mann ettlich rede oder bůchstaben nicht sprechen mo^{e}cht, als b.f.m. on die lefftzen.

233 Raet. Waero*m* heeft die mensche den mo*n*t. Ant. Om dryderley saken, ten eersten, wa*n*t die mo*n*t is een deure der magen, ten anderen, want metten mont nuttichtmen dat eten, ten derden wort die groue locht gesuyuert en mach des te beter aftrecken dat hy t'herte vercout.

Problemata Aristotelis 1540: B1r: Warumb hat der mensch den mundt. Durch dreierley sachen willen. Zům ersten, wan*n* der mundt ist eyn thu^{e}r deß magens. Zům andern, mit dem mundt kewt man das essen, vnd wirt darin geschickt zůr dewung. Zům dritten wirt der grob lufft keusch, vnd mag dest baß abzihen, damit er das hertz nit erkellt.

234 Raet. Waerom hebben die mans meer tanden dan die vrouwen. Ant. Die mans hebben gemeynlijc xxxij. tanden, en*de* die vrouwen xxvij [*lees:* xxviij]. Daero*m* wa*n*t die mans des bloets ende natuerlijcker hitten meer hebben dan die vrouwen.

Problemata Aristotelis 1540: B1r: Warumb haben die man mer zeen dan*n* die frawen. […] Die man haben gemainlich 32. zeen, vnd die frawen 28. dweil die man deß bluts vnnd natu^{e}rlicher werme mer haben dan*n* die frawen.

235 Raet. Waerom zijn die voortanden scherp en*de* die achterste plom en*de* plat. Ant. Die voortanden moeten den cost ontstucken bijten ende deylen, daerom zijnse scherper, maer die achterste sullen den cost knouwen, ende daerom zijn sy breeder ende die voortande*n* wassen eer, dan die achterste, wantmense meer behoeft.

Problemata Aristotelis 1540: B1v: Warumb seint die vordern zen scherpffer vnnd die hindern brait. […] Der vorden zeen ampt ist, das sie sollen die kost tailen, darumb seint sie scherpffer, Aber die hindern sollen die kost kewen, vnd darumb seint sie braiter, vn*d* die vordern zeen wachsen ehe dann die hindern, wann mann jr bedarff.

236 Raet. Waerom worden so*m*mic dieren geboren met tanden, en*de* die mensche niet. Ant. Die natuere heeft alle dinc na den besten geschickt, want die lammeren behoeuen terstont tanden wanneer sy geworpe*n* zijn, maer de menschen behouense terstont niet.

Problemata Aristotelis 1540: B1v: Warumb werden ettlich thier geborn mit zeen […] vnd nit die menschen. […] Die natur hat alle ding nach dem besten geschickt […] Die Lem*m*er alß bald sie geborn bedo^{e}rffen sie der zeen, die menschen aber bedo^{e}rffen jr nit.

237 Raet. Waerom en hebben de vogele*n* geen speecsel. Ant. Sy hebben een cleyn longe ende drooge daerom moghen sy langhe sonder drincken zijn.

Problemata Aristotelis 1540: B2r: Warumb haben die vo^{e}gel nit speychel. […] Sie haben ein klaine lung vnd ein truckne, darumb mo^{e}gen sie lang ongetruncken sein.

238 Raet. Waerom hebben sommige menschen eenen stinckenden asem. Ant. Door boose vochticheydt ende dampinge die sy inde maghe hebben, ende eensdeels door vercuylinghe [*lees:* vervuylinghe] der longheren.

Problemata Aristotelis 1540: B2r: Warumb haben ettlich menschen ein stinckenden athem. […] Durch bo^{e}se feuchtigkait vnd du^{e}nst die sie im magen haben, vnd ettwann von faulung der lung. […]

239 Raet. Waerom hebben die Vrouwen claerder ste*m*men dan die mans. Ant. Die vrouwen zijn couder da*n* die mans, ende alle leden en zijn niet so groot aen de vrouwen als aen de mans.

Problemata Aristotelis 1540: B2v: Warumb haben die frawen heller stim*m* dan*n* die man*n*, […] darumb das die frawen kelter seint dan*n* die man, vnd alle glieder nit so groß seint an den frawen als inde*n* mannen.

240 Raet. Waerom en hebben die visschen gee*n* stemme Ant. Die visschen en hebben geen longer noch herte, want die de stemme brengt niet in die longen en trect en*de* wederomme wtgedruct als eenen blaesbalck daerom en hebben die visschen geen stemme.

Problemata Aristotelis 1540: B2v: Warumb haben die Fisch nit stim*m*. […] Die fisch haben nit lungen noch hertz, darum*b* keyn stim*m*, dan*n* sich der lufft der die stim*m* bringt, nitt also inn oder außtrucken mag alß auß eim blaßbalg, so die lung ma*n*gelt.

241 Raet. Waerom en hebben die sommige dieren geenen hals als die vissche*n*. Ant. Die seker en hebbe*n* ooc gheen herte, want dat herte moet een wijde ende een hoochde hebben, daer door die warmte van der herte*n* gaet.

Problemata Aristotelis 1540: B2v: Warumb haben ettlich thier nitt helß als die fisch. Die selben haben auch nit hertz, dann das hertz mu^{e}ste ein weite vnd ho^{e}he haben, dadurch die werme vo*n* dem hertzen gieng.

242 Raet. Waerom hebben sommige diere*n* corte halse*n*. Ant. Alle vogelen die cromme becken hebben die hebben corte halsen, als die sperwer, valc hauic. Die Vogelen die slechte becken hebben die hebbe*n* lange crage*n*. Ende alle dieren die lange beenen hebbe*n* lange halse*n* ende alle dieren die corte beenen hebben corte halsen.

Problemata Aristotelis 1540: B3r: Warumb haben ettlich thier kurtz helß, als sperber, falck vnd die habich […] Alle vo^{e}gel die krum*m* schnebel haben, die haben auch kurtze helß, die vo^{e}gel so schlecht schnebel haben, die haben lang kregen, vnd alle thier die lange bain haben, die haben auch lange helß, vnd alle thier so kurtze bain haben, die haben kurtz helß.

243 Raet. Waerom hebben sommighe dieren langhe craghen. Ant. Die natuere heeft hen daeromme ghegeue*n*, dat sy haer nootdruft wt de diepte des waters souden halen, ghelijc als oyeuaers, reygers ende ander dinghen.

Problemata Aristotelis 1540: B2v: Warumb haben ettlich thier lang kregen. […] die natur hats jnen drumb geben, das sie jr narung auß der tieffe deß wassers gewinnen, als storcken vnd ander.

244 Raet. Waerom maken sommige luyden haer armen bloot in haer siecten. Ant. Den seluen genaeckt die doot, ende het is een teecken des doots, als Ipocratus seyt.

Problemata Aristotelis 1540: B3r: Warumb entblo^{e}ssen die lewt ettwan die arm. Ipocrates spricht, Die selben nehent dem todt, vnd ist eyn zeychen deß todß.

245 Raet. Waerom gemeynlijc worden die arme*n* cleyn en*de* dunne van sommige siecten als van watersucht ende andere. Ant. Alle de leden hebben medelijden met het hooft ende met der herten, daer af worden die armen cleyn.

Problemata Aristotelis 1540: B3r: Warumb werden die arm klain von ettlichen sichtagen, als von der wassersucht vnd tobsucht. Alle glider haben mit dem kopff vnd hertzen mitleide*n*, dauon werden die arm kleyn.

246 Raet. Waerom is die rechte hant wermer grooter en*de* lichter, dan den slinckeren arm. Ant. Hoe wel dat herte inder slincker zijde*n* staet, daer af alle wermte o*n*tspringt als va*n* een fo*n*teyn, nochtans vloeyt die wermte meer inder rechter zijden dan inder slincker, daero*m*me zijn de armen ende handen grooter.

Problemata Aristotelis 1540: B3v: Warumb ist die recht handt wermer, gro^{e}sser vnd geringer dann die linck. […] Wie wol d*as* das hertz in der lincken seiten steht, dauon alle werme entspringt als von einem brun*n*en, doch fleußt der werme mer in die rechten seiten dan*n* in die linck, darumb seint die arm vnd hend gro^{e}sser.

247 Raet. Waerom zijn sommighe lieden so rasch met der slincker hant als met der rechter. Ant. Daerom dat de selue veel wermten hebben in beyde zijde*n*, ende de selue zijn van goeder natueren.

Problemata Aristotelis 1540: B3v: Warumb seint ettlich man als behend mit der lincken handt als mit der rechten. Darumb das die selbe*n* vil werm han in beiden seiten, vnd die seint gu^{e}ter natur.

248 Raet. Waer af comen die nagelen. Ant. Va*n*den do*m*p die vander herten gaet inde wterste deelen der vingeren ende den seluen domp oft roock wort drooch va*n*de buytenste licht [*lees:* lucht] ende verkeeren also in hoornen.

Problemata Aristotelis 1540: B4r: Wa von werden die negel. […] Von den dünsten die vom hertzen gahnt in die eussern teyl der finger, vnnd die selben du^{e}nst werden trucken vom aussern lufft, vnd werden also zů horrn.

249 Raet. Waeromme worden de lieden die naghelen swert ende bleeck. Ant. Daerom dat die warmte des herten verteert, die het schijnsel des lichaems brengts.

Problemata Aristotelis 1540: B4r: Warumb werden den alten lewte*n* die negel schwartz vnd blaich. Darumb das die werme deß hertzens verzeert ist, die den schein deß leichnams bringt.

250 Raet. Waerom comender ysermalen op de*n* nagele*n* Ant. Dat geschiet aldermeest in ionghe lieden ende kinderen ende van vochten ende van couden cost.

Problemata Aristotelis 1540: B4v: Warumb werden die eisen mal an den negelen. Das geschicht am meysten an den jungen lewten vnd kindern, auch von feuchter vnd kalter kost, […]

251 Raet. Waerom is de borst int middel hol. Ant. Die borst is eenen gront ende eenen stoel, daer in dat leue*n* is, als dat herte ende die longer, daerom is sy hol dat sy t'herte bewaert voor t'stoote*n*, want dat herte niet lijden en mach.

Problemata Aristotelis 1540: B4r: Warumb ist die brust innwendig hol. […] Die brust ist ein grundtfest vn*d* stůl darin das leben ist, als das hertz vnd lung, Darum*b* ist sie hol, das sie das hertz bewar vor dem stossen, dan*n* das hertz nichts leiden mag.

252 Raet. Waerom hebben die koeyen meer melcx dan ander dieren oft beesten. Ant. Om die ouervloedighe nootdruft wille, die sy na heur neme*n*, wantse seer gierich zijn int eten.

Problemata Aristotelis 1540: C1v: Warumb haben die küw mer milch dan*n* andere thier Von vbriger narung ists, dann sie seint fressig

253 Raet. Waerom is dmelck onghesont. Ant. D'melc rondt dickwils inder magen, so wort sy fenijnt, ende maect den mensche een rieckende asem.

Problemata Aristotelis 1540: C1v: Warum*b* ist die milch ongesundt. […] die milch gerin*n*t offt im*m* magen, so wirt sie gifftig, vnd macht dem menschen ein schmeckenden athem. […]

254 Raet. Waero*m* is dmelc thooft ongesont. Ant. Melc va*n* die natuerlijcke warmte verwa*n*delt haer in eene*n* quaden damp, die drooge is als dat aertrijc, daer door gecrijcht dat hooft groote pijne.

Problemata Aristotelis 1540: C1v: Warumb ist die milch dem haupt ongesundt. […] Milch von der natürlichen werme verwandelt sich in ein bo^{e}sen dunst, der trucken ist als das erdtrich, vnd belaidigt das haupt.

255 Raet. Waerom ist den mensche schadelijc op de*n* rugghe te liggen. Ant. Het brengt den mensche menigerley cra*n*cheyt.

Problemata Aristotelis 1540: C2r: Warumb ist es schedlich auff dem rucke*n* ligen. Es bringt dem menschen mancherley kranckhait.

256 Raet Waero*m* hebbe*n* die mensche*n* eenen rugge. Ant. Inden rugghe zijn die aderen, ende dat merch, die een beweginge ende een cracht zijn des ganschen lichae*m*s ende vanden rugge worden ooc bewaert die binne*n*ste leden des ganschen lichaems, als die mage, die leuer: Ooc is den rugghe eenen vasten gront van alle t'gebeente dat daer in gheplant is.

Problemata Aristotelis 1540: C2r: Warumb haben die lewt den rucken. Im*m* rucke*n* sein adern vnd das marck, die ein bewegung vnnd krafft [*voeg toe:* seind] deß gantzen leichnams, vnnd auch deß gantzen leichnams in*n*ern glider von dem ruck behu^{e}t werden, als der magen vnd leber. Auch ist der ruck ein grunduest aller bein die darin gepflantzt sein.

257 Raet. Waerom is dat herte*n* midden inde*n* creature*n*. Antwoort. Daerom dat het herte allen leden dat leue*n* in vloeyt.

Problemata Aristotelis 1540: C2v: Warum*b* ist das hertz miten in den thieren. Darum*b* das es allen glidern das leben inflo^{e}ßt.

258 Raet. Waeromme leyt dat hert de*n* mensche*n* alleene inder slincker zijden. Antw. Daeromme dat die coutheyt der milten vande warmte der herten gewarmt wort.

Problemata Aristotelis 1540: C2v: Waru*mb* ligt das hertz de*m* menschen alleyn in der lincken seiten. Darum*b* d*as* die kelte deß miltzes von der wo^{e}rme deß hertzens gewermet wirt, […]

259 Raet. Waero*m* verblijt hem dat herte te*n* eersten. Ant. Dat herte is eenen oorspronc van alle leden, ende so*n*der dat herte en mogen die ander leden niet leuen.

Problemata Aristotelis 1540: C2v: Warum*b* vnder allen glidern qückt sich das hertz am ersten. […] Das hertz ist ein vrsprung aller glider, vnd on das hertz kein ander glid lebe*n* mag.

260 Raet. Waero*m* is dat herte een begin des leue*n*s. An. Daero*m* dat int herte wassen die dampingen ende den gheest des leuens, ende oock dat bloet des herten dat eenen vasten gront is des leuens.

Problemata Aristotelis 1540: C3r: Warumb ist das hertz ein anfang deß lebe*n*s. Im*m* hertzen wachsen die du^{e}nst vnd geyst deß lebens, vnd auch deß hertzen blůt, das ein grundtfest ist deß lebens. […]

261 Raet. Van waer verdouwet die mage die spijse. An. Vander grooter wermten die vander herte*n* ende den Leuer gaet inde maghe, ende deelt die soeticheyt des etens in dat bloet, ende dat grof inde dermen.

Problemata Aristotelis 1540: C3r: Wa von dewt der magen. […] Von der grossen werm die von dem hertzen vnnd leber ghat in den magen, teylt das su^{e}ß vnd gůt deß essens in das blůt, vnd das grob in die derm, […]

262 Raet. Waerom lijden wy somtijts coude na de*n* ete*n*. Antwoort. Daerom dat die warmte van allen leden gaet totter magen, om dattet het ete*n* verdouwen soude daer door blijuen die wterste leden cout.

Problemata Aristotelis 1540: C3v: Warumb leiden wir etwan*n* frost nach der kost. Darumb das die werme von allen glidern ghat zům magen, das sich das essen dawet, mit dem bleibe*n* die außern glider kalt.

263 Raet. Waer van comt den dorst. Antwoort. Wanneer die mont vander maghe van ouervloedighe hitten wtghedroocht is, soo wort den mensche dorstich.

Problemata Aristotelis 1540: C3v: Warumb kumpt der durst […] wan*n* der mund deß magens von vbriger hitz außgetruckt, so wirt den menschen du^{e}rsten.

264 Raet. Waer va*n* comt den honger. Antwoort. Daer zijn aderkens inde mage, die staen altijt, ende wercke*n* [*lees:* wecken] die hongher met begheerten.

Problemata Aristotelis 1540: C3v: Warumb kompt der hunger. Aderlin gond inn magen die schlahent all zeit, vn*d* wecken begird zů essen.

265 Raet. Waerom zijn alle die leden siec, wanneer die maghe niet ghesont en is. Ant. Die mage is geschickt totter herten, ende tot de leuer ende daeromme, wanneer de verdouwinge der magen beledt wort, d'eerste is, soo worden ooc alle die leden gehindert.

Problemata Aristotelis 1540: C3v: Warum*b* wann der mag nit gesundt ist, so seint alle glider siech. […] Der magen ist geschickt zům hertzen vnd leber, dauon wan*n* die dawung deß magens gehindert wirt, welch die erst ist, so werde*n* auch alle glider gehindert.

266 Raet. Waerom en sal die mensche niet seer heete*n* cost eten als gingbaer, peper, loock. Ant. Dat seer heet eten maect ouertollich bloet daervan de mensche mochte Lazarus worden.

Problemata Aristotelis 1540: C4r: Warum*b* sol der me*n*sch nit gar haiß kost essen, pfeffer imber, knobloch. Das gar haiß essen machet vbriges blůt, dauon der mensch mo^{e}cht aussetzig wrrden [*lees:* werden].

267 Raet. Waero*m* is seer coude cost schadelijc als salaet, etc. Antwoort. Dat selue te eten doot die natuere.

Problemata Aristotelis 1540: C4v: Warumb soll die kost nit gar kalt sein, als salat vnd peterlin. Dasselb essen to^{e}dt die natur.

268 Raet. Waero*m* is seer ghesoute spijse schadelijck, als harinc. Ant. Dat sout verbrandet die natuere, ende doet den menschen seer drincken dat brengt ongesondicheyt in.

Problemata Aristotelis 1540: C4v: Warumb sol das essen nit gar versaltzen sein, als dy hering. Das saltz bren*n*t die natur, vnd macht den menchen [*lees:* menschen] vast trincken, das bringt ongesundthait.

269 Raet. Waero*m* versterckt den slaep die maghe. Ant. Wanneer die mensch waect, so wort die warmte verteert met den anderen leden maer inden slaep so trect die warmte ter maghen, ende ter herten, daer af een goede verdouwinghe comt.

Problemata Aristotelis 1540: D1r: Warumb sterckent die schleff den magen. Wann der mensch wacht so wirt die werme verzert mit den and*er*n glidern […] Aber im schlaff so macht sich die selb werme zům hertzen vnd bauch, dauon dann eyn gůte dawung wirt.

270 Raet. Waerom heeft die natuere die neusgaten gegheuen. Antoort [*lees:* Antwoort]. Om dryderley oorsaken wille. Het eerste. Wanneer wy den mont toedoen, so trecke*n* wy die coude locht tot der wermer herte*n* d*at* wijt vercoele*n* Het andere wanneer den aseme wt den monde rieckt va*n* die quade vochticheyt die daer verstopt leyt inder maghen, so gaet den asem door de neusgate*n*, so droech hy daer mede dat hy so seer rieckt. Dat derde datme*n* wt die neusgaten die vuylicheyt werpt.

¶ De passage over de droge lucht die voorkomt dat de adem riekt, is gecorrumpeerd.

Problemata Aristotelis 1540: A4v: Warumb hat die Natur die naßlo^{e}cher gebe*n*. Durch dreierley nutz wegen. Der erst, wan*n* wir den mundt zů thun, so zihen wir den kalten lufft zů dem haissen hertzen, das wirs ku^{e}len. Der ander, wan*n* der athem auß de*m* mundt ettwan*n* schmeckt von der bo^{e}sen feuchte die da verborgen leidt im mage*n*, so ghat der athem durch die naß, so trucknet er mer, das er nit so vast schmecket. Der drit nutz, das mann auß den naßlo^{e}chern den vnflat wirfft.

271 Raet. Welck is dat schoonste sterckste ende hulpsamichste beest. Ant. Dat peert, want mette*n* peert bout men dat lant, en*de* alle die werelt mede, ende het mach wel gaen geladen ende houwen zijnen pas.

¶ Sidrac № 368.

Sydrac 1495 cap. ccclxviii: welc is die scoonste beeste — die scoonste beeste die starcste ende hulpsamichste is dat paert Wa*n*t mette*n* paerde houtmen dat lant en*de* alle die werlt mede […] Ende ten is geen beest dye gaen mach geladen and*er*s dan haren pas sonder dat paert

272 Raet. Welck zijn die verstandichste beesten. Ant. Een Simme.

¶ Sidrac № 372.

Sydrac 1495 cap. ccclxxii: welck is die v*er*standelste beesten die zijn — dat is dye simme

273 Raet. Wat ambachtslieden aldermeest te v*er*geeft wercke*n*. Antwoort. Die cleermaker, teschmaker borduerwercker, en*de* nayster, want die steke*n* veel gate*n*, en*de* vullense met garen weder toe, also dat ghy des auo*n*s niet veel gaten sien en sult, die sy dien dach ghesteken hebben.

¶ SBR № 219. Zie CB № 114 (variant).

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: E7r: Rath, Welches Handtwerck am meisten vergebens arbeyten? Antwort, Die Schneyder, Schůster, Kirßner, Seckler, Seydenstricker, Neerin, die stechen vil lo^{e}cher, vnnd füllens die mit Faden wider auß, das mancher des Abendts keins, oder wenig zeygen mo^{e}cht.

274 Raet. Het is [*voeg toe:* een huys] inder aerden besloten dat tege*n* ons opstaet, dat huys geeft ons geluyt, maer die weert va*n*den huyse swijgt al stille ende loopen beyde t'samen thuyswaert. Antwoort. Dat huys welc inder aerden is is dat water oft die zee die tegen ons opstaet, ende geluyt gheeft, die swijgende weert is die visch die inee*n* zijn huys loopt.

¶ Gecorrumpeerd visnetraadsel uit de Nederlandstalige Apolloniusroman. Zie CB № 66. Het raadsel is bekend van de Latijnse raadsels van Symphosius uit de late oudheid.

Appolloniusroman (ed. Kuiper 2018: 99): Het is een huys in der aerden dat besloten tegens ons op staet. Dat huys gheeft ons gheluijt, maer die waert vanden huyse swighet stille. Sij lopen te samen beyde huys ende waert. Dat huys dat inder aerden is, dat is dat water of die zee, die teghen ons op staet ende gheluyt gheeft. Die swighende waert is dije visch, die met sijn huijs loept.

275 Raet. Ick schoone dochter der wildernisse*n* worde haestelijc ghedraghen met veel ghesins, ick loop veel weechs nochtans en laet gheen voetstappen achter. Antwoort dat is eenen boo*m* oft mast int schip die met veel touwen vast ghemaeckt is, ende wort haestelijck gedragen van dat schip, dattet geen licteecke*n* of voetstappen achter en laet.

¶ Schipraadsel uit de Nederlandstalige Apolloniusroman; EROT № 227. Zie CB № 33, 94 en 106. SBR heeft het schipraadsel uit de Apolloniusroman overgenomen uit Steinhöwels bewerking. Het raadsel is bekend van de Latijnse raadsels van Symphosius uit de late oudheid.

Appolloniusroman (ed. Kuiper 2018: 100): Ic langhe, schone dochter der wildernissen worde haestelic ghedraghen met ontallike veel gesinnes. Ic lope veel weges ende nochtans en laet ic geen voetstappen achter. [Dat] is den boem, die mast die vast ghemaect is met veel touwen, die staet [ende wert] haestelic ghedraghen van dat scip dat gheen litteykenen of voetstappen achter en laet.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: A8r: Rath, Ein Ryß erzogen inn einem Wald, gar starck vnd scho^{e}n groß, schnell, vnd auch alt, reyth er auß gelaithet manigfalt, mit diener seiner naturen, Wiewol die kamen schnell vnd baldt, in maniche grawsamliche Haldt, noch fande man einen spor gestalt, Herr saget mir dise Figuren: Antwort: Ein Segelbaům mit seinen Gesellen im Schiff.

Steinhöwel, *Apollonius* 1471: 27v: Ain riß erczogen in aim wald / Starck scho^{e}n, groß, o^{e}ded vnd ouch ald / Rit vß gelaitet menigfalt / Mit dienern seinr naturen / Wie wol sye komen schnell vnd baldt / In ma^{e}nichen gru^{e}senlichen hald / Noch fand man kainer spor gestald / Her sag mir dis figuren […] Der segelbom […] Mit seinen nach geburen

276 Raet. Hoe soudy een water badt op eene*n* berch dragen in Vischkoruən [*lees:* Vischkoruen], dat de selue te warmen met den besten en costelijcksten houte, den bader eenen visch te schencken wt allen materien, de*n* seluen te zieden met de*n* langhsten ende smalsten houte, hem den visch voor te dragen in een schotel gemaect van alderley bloemen, daer hy broot soude cruymen, desghelijcken wijn sonder vat, kroes oft schale, die knecht die den bader dienende is een man van allen spraken. Antwoort dat water badt is sneeu oft ijs, dat hout is van wijndruyuen die visch is wt der zee, dat la*n*gste ende smalste hout is valuwe, die schotel is was, dat broot is die hostie oft mis broot, die wijn zijn druyue*n* die knecht een stomme, die is van allen spraken, wa*n*t hy en hadde gheen.

¶ SBR № 325; Bismark 2007: 96 (Weimar Q 565). *materien* is wellicht een lees- of vertaalfout van *wateren*/*wassern*; de vis moet een zalm of aal zijn die zowel in zoet als in zout water voorkomt; *daer hy broot soude cruymen* moet wellicht zijn *daer by broot sonder cruymen*; *valuwe* = klimop.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: G6r: Rath, Ein Wasserbad, auff ein Berg zu tragen, inn einer Fischreysen, Dasselbig wermen, mit dem besten vnd ko^{e}stlichsten Holtz, dem Bader ein Fisch zuschencken, auß allen Wassern, den selbigen sieden mit dem la^{e}ngsten vnd schmelsten Holtz, jhm den Fisch fürgetragen, in einer Schüssel gemacht auß allen Blůmen, darbey Brot ohn brosen, deßgleich Wein ohn Vaß oder Geschirr, der Knecht, der des Baders wartet, ein Man von allen sprachen. Antwort, Das Wasserbad, Schnee oder Eyß, das Holtz ist von Weinreben. Der Fisch auff [*lees:* auss] dem Meer, das Holtz ist Ephew, die Schüssel das ist Wachs, das Brot ist ein Hostia, oder Oflaten, der Wein ist Trauben, der Knecht ein Stum*m*, der ist von allen sprachen, Dann er hat jhr keine.

Weimar Q 565 (ed. Kully № 52): Jtem So dw einen lieben pulen hest vnd dw Solst jr bringen ein visch von allenn vischen Der do gesoten wer ob einem holtz. das das lenngst vnd das schmelst wer: Vnd jn eine*m* wasser das: das seichtz wer vnd das praitz vnd dw solst jr solichen visch schicken jne einer schusseln die gemacht wer von allenn plumen vnd dw solst jrs schicken bey eine*m* poten der die zwu vnd sibetzig sprach kundt Wie wolstu jr jne schickenn — So thue jm also Ein visch von allen vischen das Ist ein ëll Das lenngst vnd das schmelst holtz Das jst Ein hopfenn Rebenn Das seichtz vnd das praitz wasser das jst der Reüff Die schüssell von allen plumen die mach aus wachs wan*n* die pyn macht das wachs von allenn plumen: Der poth das Ist ein stum Der kann eben einer sprach als vil als der andern: also hastu den visch.

DFMA № 197: Comment envoieriez vous a vostre amie ung poisson de toutes eaues en ung plat de toutes fleurs, et par ung homme de tout conseil? — Je luy envoieroie ung saumon en ung plat de chire, et par ung prestre.

Questions et demandes recreatives 1573: 26: A vn amy fout enuoyer / Vn metz de cul sans varier / sur vn taillouer de tous bois / Par vn de tous conseils courtois. Or deuinez sur cest affaire / Comme cela se peut faire. *Responce. C'est vn œuf porté à vn amy sur vn couteau par vn confesseur, lequel est de tous conseil en confession.*

277 Raet. Wat is een te enge twee gerechtich, ende dry te wijdt. Antwoort. Dat is een mensche die groote becommeringe heeft in zijn herte daer in hy goeden raet hebben moet, ende soo is hem van noode een ghetrou goet vrient, die mach hem behulpelijc zijn ende t'selue verswijghen, maer indien tot den derden comt, blijft het selden by den derden alleen.

¶ SBR № 319; Bismark 2007: 96 (Hätzlerin); EROT № 1738. Het antwoord is *een geheim* dat het gemoed bezwaart, en dat daarom niet geheel verzwegen kan worden maar dat wel discretie vergt. Discretie is ook een thema van minneraadsels, vandaar wellicht de plaatsing van het item alhier.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: G5r: Rath, Was eim zu eng, zweyen gerecht, vnnd dreyen zu weyt sey? Antwort, So ein Mensch ein groß anfechtung hatt, Darinn er rath haben můß, ist jm not ein vertrawter gůter Freünd, der mag jm hülfflich sein, vnnd solches verschweygen, so es aber ferrer, als an den dritten raycht, bleybt es selten beyden dreyen allein.

Liederbuch Clara Hätzlerin 1470 (Praag NM, X A 12) (ed. Haltaus 1840: 183): Ainem ist es ze eng vil / Zwayn gerecht es sein wil / Vnd ist doch dreyen ze weitt [een geheim]

DFMA № 311: Adevinez que c'est: trop estroit pour ung, et bien a point pour deux, et trop large pour trois — C'est quant aulcun a courrouz au coeur: c'est trop pour lui seul, mais quant il s'en descoeuvre a ung aultre, il s'en treuve allegié; et quant il le dit encoires a ung aultre, il le dist a trop de gens, et pour tant est trop large.

Raedtsel-boecxken 1598: B6v: *Raedt*. Wat is een te nau, twee te pas, en drie te wijdt. *Antvvoort*. Dat is een mensche die swaricheyt heeft in sijn hert, die alleen niet wijs ghenoeh is om te beraden, moet met een ghetrouw vriendt te raedt gaen, maer dat over de derde Man comt, blijft selden verholen, ende daerom ist te wijdt.

278 Raet. Het schanc een Clooster ioncfrou eene*n* edelen man eenen hont. Maer als die edelma*n* haestelijc ende heymelijc wech moeste ende des honts name te vragen vergheten hadde, schickte hy zijnen knecht wederomme int klooster die name te wete*n* aldaer hy dry io*n*cvrouwe*n* byden anderen vant, soo sprac hy: Ick vrage v alle drye, ick en weet niet welck het sy, die my mach segghen hoe heet dat sy weet wel wat. Die twee verwonderden hun der vremder vraghen des ghelijck so dede ooc haer die recht schuldige ende sprac: Ic wil de gheck antwoorden, een sotte vrage en behoort gheen wijse antwoorde, ende sprac tot den voorgenoemden knecht, v is als my alsoo heet dat, ghy weet wel wat dat segt, dien ghy weet wel wien. Nv is de vrage hoe die hont ghenaemt was. Antwoort ancxt, want het was in beyder der goeder ioncfrouwen ende inden geselle ancxt.

¶ SBR № 122.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D3r: Des Hunds namen erfahren. Es schenckt ein Klosterfraw einem Edelman einen Hund, Als aber der Edelman, Elend vnnd heymlich hinweg můst, vnnd des Hunds Namen zu fragen vergessen hett, schickt er seinen Kna^{e}cht, wider hindersich ins Kloster, den Namen zuerlehrnen, Da er dann der Frauwen drey bey einander fand, sprach, Ich frag euch alle drey, Ich weiß nicht welches sey, die mir mo^{e}g sagen, wie heißt das, sie weyßt wol was. Die zwo verwunderten sich der frembden red, Deßgleichen thet auch die rechtschuldig vnd sprach: Ich will den Gauch abfehrtigen, ein Thorechte red bedarff keiner weisen antwort, Vnnd sprache zu dem bedachten Kna^{e}cht, Dir ist als mir, Also heißt Du weyßt wol was, das sag dem, Du weyßt wol wem. Nun ist die frage wie das geheissen hab? Antwort, Angst, dann es was jhn beyden, Der gůten Frawen vnd dem Gesellen angst.

279 Raet. Het schickte eenen Ridder ouer rijn,
der alder liefste vrouwen zijn,
goede*n* wijn sonder vat oft gelas,
raet waar in den wijn was.
Ant. Hy schickte haer een druyue daer sy den wijn in hadde.

¶ SBR № 138; NRB № 25.

New Ra^{e}*tterschbu*^{e}*chlinn* 1580: D6v: Rath, Es schickt ein Reiter über Rein, der aller liebsten Frawen sein, gůtten Wein ohn Glaß, vnd alle andere Trinckfaß, rath warinn der Wein was? Antwort, Er schickt jhr ein Trauben, Darin*n* hett sie den Wein.

Raedtsel-boecxken 1598: B6v: *Raedt*. Hoe wout ghy bedencken, wijn sonder uyt een beker te schincken? *Antvvoordt*. Wt de Druyve.

Aenygmata Moralia 1604: 26: Fr. wie woltest einen wein einschencken darzu du kein gefa^{e}ß brauchtes? An. auß der Trauben auspressen.

280 Raet. Oft een schoon io*n*cvrouwe sto*n*t, ende niet om oft aen en hadde, dan een bloot hemde, en dat sy op haren rugge ooc niet met allen by haer en hadde van cleynodien oft iuweelen, hoe soude ghy van haren lichaem nemen vier loot swaer, dat niet scha*n*delijc of oneerlijc, maer eerlijck sonder eenige schandt oft smadenisse waer. Antwoort. Hy soude haer rechter ader doe*n* laten, ende so veel bloets van haer nemen.

¶ SBR № 290.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F6v: Rath, So ein scho^{e}ne Jungkfraẇ stu^{e}nd, nit vmb oder an hett, dann ein bloß Hembd, vnnd das Haar zuruck, auch sonst nichts bey jhrer hett, an Kleynaten oder ander geschmuck, vnd solt einer von jrem Leyb nem*m*en vier loth schwer, das nicht schand oder vnzucht, sonder Ehrlich, ohne allen schaden oder schmah wehre? Antwort, Er solt jhr zu der Ader lassen, vnnd so vil Blůts von jhr nem*m*en.

281 Raet. Hoe mochten twintich io*n*cvrouwen van eene*n* appel gheeert worden dat nochtans den appel geheel soude blijuen Ant. De*n* appel is [*lees:* in] een ca*n*ne vol wijns gedaen, den ioncvrouwe*n* daer van geschoncken te drincken.

¶ SBR № 302.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: F8v: Rath, Wie zweintzig Jungkfraẇen, von einem Apffel geehrt mo^{e}chten werden, das dannoch der Apffel dannocht gantz blib? Antwort, Den Apffel inn ein Kanten vol Weins gethon, Den Jungkfraẇen daruon geschencket zu trincken.

282 Raet. Stonden daer so veel vrouwe*n* fijn, alsser droppelen inde*n* rijn zijn, waer v op gestelt ee*n* boet de*n* selue*n* ouer te voeren droochsvoedts, sonder brugghe schip, sledde, karre oft waghen, ic prijse v vry condy my dat seggen hoe dat ghijt soude beginne*n*. Ant. Geeft haerder yeghelijc eenen droppel op die tongen, so en blijfter geen water meer daer in.

¶ SBR № 303; NRB № 92.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: G1r: Stu^{e}nden so vil Fraẇen fein, als tropfen seind in dem Rein, vnd wehre dir auff gesetzt zu bůß, sie hinüber zuführen truckens Fůß, ohn Brucken, Schiff, Steg, Karch oder Wagen, ich lob dich frey kanst du mirs sagen? Antwort, Gib jhr jegklicher ein tropffen auf die Zung, so bleibt kein Wasser mehr da.

283 Item drye vrouwen waren verwandelt in bloeme*n* ghelijc alsser op den velde staen, nochtans so mochte ee*n* va*n*de*n* dryen des nachts zijn in haer huys. Sy sprac op eenen tijt tot haren man, als den dach nake*n*de was ende sy wederomme tot haer gespelen opt veldt gaen soude, en*de* moeste een bloeme worden. Indien dat ghy heden voormiddach comet, ende my afbreect, soo sal ick verlost worden, ende ick sal voortaen by v blijuen alst ooc gheschiede. Nv is die vrage hoe die man haer gekent heeft, so die bloemen heel gheluck [*lees:* ghelijck] ende sonder onderscheyt waren. Antwoort. Ouermits dat sy die*n* nacht in haer huys en*de* niet op het velt en was, soo en viel den dau niet op haer als op de ander twee, daer door de man haer kende.

¶ SBR № 314; als kort sprookje opgenomen in de collectie van Grimm (№ 160); zie BP II 259, ATU 407, EM II *Blumenmädchen*, Thompson H63.1 (motief: herkenning van de betoverde geliefde door dauw op de bloembladeren); feitelijk een variant van een minneraadsel waarin sprake is van honderd of duizend rozen, zie Felberg-Levitt № 163 (enkel bekend uit de *Adevinaux amoureux* en aanverwante teksten); tevens de vierde en laatste vraag van het koningsspel in het gedrukte volksboek *Margarieten van Limborch*.

New Ra^{e}tterschbu^{e}chlinn 1580: G3v: Item, die [*lees:* drey] Fraẇen werden verwandelt inn Blůmen, so auff dem Felde stehn, doch deren ein mocht, des Nachts inn jhrem Hauß sein, sprach auff ein zeyt zu jhrem Mann (als sich der tag nahet, vnd sie widerumb, zu jhren Gespylen auff das Feld kom*m*en, vnd ein Blům werden můst) So du heüt vor mittag kompst, vnd mich abbrichst, wurd ich erlo^{e}ßt, vnnd fürter bey dir bleyben, als dann geschach. Nun ist die frag, wie sie jhr Man*n* geken*n*t hab, so die Blůmen gantz gleich, vnnd ohn vnderscheid wehren? Antwort, Dieweil sie die nacht in jrem Hauß, vnd nit auff dem Feld was, fiell der Taẇ nicht auff sie, als auff die andern zwo, darbey sie der Man*n* ken*n*t.

Adevineaux (ed. Hassell 1974: 219 № 166): se vne damoiselle auoit toute vne nuit assiz sur vostre oreillier. et ne leussiez touchie ne elle vous et elle deust lendemain estre vne rose ou iardin assize entre mille autres roses pareille aux autres, et sil le vous conuenist recognoistre sur paine dauoir la teste trenchie ie vous demande comment vous la recognoisteriez. — ie la recognoisteroie a ce que toutes les autres roses seroient chargeez de la rousee du ciel et elle point.

Margarieten van Limborch 1516: P1ra: Oft een roosken wit / Suuer van bladeren en ombesmit / Haer seluen va*n* haren steelken brake / stae*n*de in v camere. gro*n*deert dese sake / alle de*n* nacht tot haer de zo*n*ne ve*r*baerde / En*de* dan dat roosken reyn van aerde / Op haer steelke*n* groide recht als vore*n* / Hoe soudi heyndric broeder vercoren / Onder duysentich roosen dit roosken kinnen / op eenen roosboom — Nae mijn versinnen / Sal ict v segghe*n* wilt onuerflout sijn /de*n* soete*n* roosboo*m* soude nat bedout zij*n* / Mette*n* rooskens die crachtich va*n* vermooghe sijn. / Sonder het roosken alleene dat soude drooghe sijn. Dat in mij*n* camer des snachs hadde gestae*n*. Daer soudict aen kinnen.

284 Raet. Oft v hertelijc lief sate druckelijc geuanghen als die arme dwase in eenen toren van gelasen, so*n*der doren oft vensteren, ende ghy en mocht het gelas niet breken, maer ghy mocht v lief wel spreke*n* doort gelas ende saecht door sulcker noodt wt ghebreke van water dat sy den doot soude moeten steruen terstondt op der stede, hoe suldy oft ghy geen water [voeg toe: *had, water*] connen geue*n*, ende dat sy v beminde bouen alle die leuen.

Ant. Als ghijse in noode saecht, soo suldy va*n*der schoo*n*der maecht begheeren te scheyden, ende dat druckich woort soude haer doen weenen terstondt, want haer [*lees:* dijn] woort luydende om haer vercleenen sout gy haer door die oogen water verleenen, nochtans en soude gheen water brengen van v seluen.

¶ Het betreft de derde van de vier vragen van het koningsspel in het gedrukte volksboek *Margarieten van Limborch*. De vraag is niet voorhanden in de catalogus van Felberg-Levitt, maar er is wel een tegenhanger met een hongerige geliefde in een toren (№ 162).

Margarieten van Limborch 1516: O4vb: Of u hertelic liefke*n* sate / Druckich geuange*n* als darme dwase / In eenen torre van ghelase / Sonder dueren oft vensteren / en*de* ghi en mocht niet breken tglas. / mer ghi mocht v lief wel spreke*n* doort glas. / en*de* saecht daer sulcke*n* noot / Wt breke van water dat sy die doot / Soude moete*n* sterue*n* tersto*n*t opter stat / Hoe soudy oft ghi ghee*n* water en hat / Sond*er* water haer water conne*n* geue*n* / En*de* si v beminde boue*n* alle die leuen […] — als ghijse in noode saecht / So soudy vander schoonder maecht / Begere*n* te sceide*n*. en*de* d*at* druckich woort / Dat soudtse doen weene*n* rechte voort / Wa*n*t dij*n* woort luye*n*de o*m* haer v*er*cleene*n* / Soude haer door doge*n* water v*er*leene*n* / Nochta*n*s en soudi ghee*n* water bringe*n* / Van u seluen

285 Raet. Oft so waer dat liefde hadde verloren haren name, segt my wat name soudy haer gheuen na gherechtighe reden. Antwoort. Ick soudese heeten ghenoechelijcke sotheyt, want al zijnder veel genuchte*n* in der liefden daer zijn ymmers soo veel genuchten [*lees:* sotheden] in gemengt, als snachts loopen iancken achter strate*n*, de*n* rinc va*n*der deure te cussen daer die liefste woo*n*t, etc

¶ Felberg-Levitt № 192, en de vergelijkbare vraag № 108; HdL № 1.

Int paradijs van Venus 1530: A2r (№ A1 ed. Braekman): Vraghe. […] oft soe ware dat liefde (daer ghi die natuere so wel af kent als ic ende nech [*lees:* noch] meer) hadde v*er*loren haren name, segt my wat name wildi haer gheuen na gherechtighe reden. Antworde Ic soudese heeten Ghenuechlike sothe*it*. wa*n*t al sijnder veel ghenuechten ind*er* liefde*n*, daer zij*n* emmers so veel sotheden in ghemengt, als nachts lopen iancke*n* achter strate*n*, de*n* rinck vand*er* duere*n* cussen daer die liefst woe*n*t […]

286 Raet. Wat dinck isser meest van noode te hebben die in die liefde zijn. Ant. Schoon spreken met minnelijcke woorden.

¶ Felberg-Levitt № 112; HdL № 3.

Int paradijs van Venus 1530: A2v (№ A2 ed. Braekman): Vra. Wat dinck is he*m* meest va*n* node te hebbe*n* die in liefde*n* sijn. Ant. Schoon spreke*n* met suete minnelike worden.

287 Raet. Hoe sal een vrouwe weten als haer yemandt aen spreect van liefde*n*, oft het is wt geueynstheyt oft wt goeder ghestadiger heylen [*lees:* herten]. Antw. Die met ghoeder herten mint ende spreect, die verandert zijn verwe ende meynt dat, ende die anders doet die comt wt gheueynstheyt.

¶ Felberg-Levitt № 123 HdL № 4.

Int paradijs van Venus 1530: A2v (№ A3 ed. Braekman): Vra. Hoe sal een vrouwe weeten als haer yema*n*t aenspreect va*n* liefde*n*, oft is wt gheueystheyt, oft wt goeder gestadiger harten. Antwoorde. Die met ghoeder herten spreect, die verandert sijn veruwe en*de* hi meent dat. En*de* die anders doet, dye coemt wt gheueystheyt.

288 Raet In wat mae*n*t zijn die amoureuske*n*s alder siecste van liefde. Ant. Als men die bloemkens pluct inde Meymaent, want dan ist den ghenuechelijcsten tijdt des jaers.

¶ Felberg-Levitt № 218; NRB № 85; HdL № 5.

Int paradijs van Venus 1530: A3r (№ A4 ed. Braekman): Vra. In wat maent sijn die lieuerke*n*s aldersiecte, va*n* liefde*n*. Ant. Alsme*n* die bloe*m*kens pluct, in die mey maent, want dan ys den genuechlicste tijt des iaers […]

289 Raet Wat dinck isser meest onder de ghelieuekens gheuseert, en*de* dat minste profijt doet. Antwoort Ydele woorden die geen reden by en brengen noch accoorde van liefden.

¶ Felberg-Levitt № 338; NRB № 93; HdL № 6.

Int paradijs van Venus 1530: A3r (№ A5 ed. Braekman): Vra. Wat dinck is meest onder die lieuerkens gheuseert, ende dat hen minst profijt doet. Ant. Ydel woorden dye gheen reden by en brenghen, noch gheen accoort va*n* liefden.

290 Raet. Hoe sullen hen die ma*n*s hebbe*n* die eerst come*n* in die vreuchde der liefde*n* Ant. By heusschelijc veruolgen, ootmoedich bidden, vriendelijc spreken, en*de* houden alle dinc secreet.

¶ Felberg-Levitt № 351.

Int paradijs van Venus 1530: A3v (№ A8 ed. Braekman): Vra. Hoe sullen hem dye mannen hebbe*n*, die eerst come*n* in die vruecht der liefde*n*. Ant. Bi hueslic v*er*uolgen, ootmoedelick bidden, urie*n*delic spreken, en*de* houden alle dinc secreet.

291 Raet. Wie zijn der lieuekens der meest vyanden Ant. Quade nijders tongen.

¶ Felberg-Levitt № 199; HdL № 19.

Int paradijs van Venus 1530: A3v (№ A9 ed. Braekman): Vrage Wie sijn die leuerke*n*s die meeste vianden. Ant. Quade tonge*n*, en*de* benijders […]

292 Raet. Is hy in meerder pijnen die liefde heeft, en*de* en derde zijn lief niet openbaren, oft dat hy die liefde heeft, ende en canse niet verweru*en*. Ant. Die gene die liefde heeft sonder openbaren, want die leeft in twijfel ende in sorgen, maer die niet verwerft die mach te*n* lesten zijn hert bedwinghen ende laten varen, als hy siet dat het anders niet zijn en mach.

¶ Felberg-Levitt № 23; HdL № 22.

Int paradijs van Venus 1530: A3v (№ A10 ed. Braekman): Vra Is hi in meerder pijne*n* die liefde heeft en*de* en derfse sine*n* lief n*iet* ope*n*baren, oft d*at* hi die liefde heuet en*de* en ca*n* niet v*er*weru*en*. Ant. Die gene die liefde heue sonder openbare*n* wa*n*t die leeft altijt i[n] twijfel ende sorghe*n*, mer die niet en verwerft dye mach ten lesten sijn hert bedwinghe*n*, en*de* latent uaren, als hi siet dattet a*n*ders n*iet* zij*n* e*n* mach.

293 Raet. Drye vrouwen van eenen ouderdom, hebben v gelijc lief, die ee*n* is rijc die ander wijs, die derde schoo*n*, welc vande dryen soudy kiesen voor v lief. Ant. Die wijs is want wijsh*eyt* is beter dan rijcdom [*voeg toe:* en] schoo*n*heyt, want daer wijsheyt is daer comt gemeenlijcken rijcdom ende andere schoonhede, maer lacen nv wort rijcdom vercoren, daerom valt dat eynde quaet.

¶ Felberg-Levitt № 55; HdL № 25.

Int paradijs van Venus 1530: A4r (№ A12 ed. Braekman): Vraghe Drye vrouwen van eender ouderdom en*de* si hebben v ghelijck lief Die een is rijck die ander wijs die ander schoon, welck vanden dryen soudi kiesen voor v lief. Ant. Die wijs is, want wijsheyt is beter dan rijckdom ende schoonheyt, want daer wijsheyt is daer coemt ghemeynlick rijcdom, ende ander schoonhede*n* mer laze*n* nv wert meestendeel rijckdom vercore*n*, daerom valt dat eynde quaet.

294 Raet. Oft v lief belooft hadde drymael te cussen, haddy lieuer dry cussen op een tijt oft elc cusk*en* op verscheyden tijt. Ant. Elck cusken op verscheyden tijt. Maer my dunckt beter op eenen tijt, ende dan voort meer in haer gratie staen, want heeftse hem lief sy en wilt hem niet onseggen, van een cusken oft twee soo verre alsser is bequame tijde ende plaetse.

¶ Felberg-Levitt № 124; HdL № 31.

Int paradijs van Venus 1530: A4v (№ A17 ed. Braekman): Vraghe. Oft v lief v gheloeft hadde driemael te cussen, haddy lieuer die dry cussen op eene*n* tijt, oft elck cusken op verschyden tijt. Antwoo. Dye actor seyt elck cusken op versceyde*n* tijt maer my dunc twaer beter op eenen tijt, en*de* dan in haer gracie te staen voort meer wa*n*t heeftse hem lief, si en wil he*m* niet o*n*tsegghen va*n* ee*n* cusken oft twee, so verre alsser is bequamen tijt ende plaetse.

295 Raet. Twee mannen beminnen een vrouwe en*de* sy dencken een yegelijc die naeste te zijn ende [*voeg toe:* sy] neemt va*n* den eenen een cransken van Roosen ende geeft den anderen een cransk*en* va*n* violetten welc van tween meyndy dat meest in haer gratie staet. Ant. Die gene daer sy dat cransken af neemt, want dat houtse in gedenckenisse, dat ander cransken is wech en*de* wt den oogen, ende dat wort haestelijcken vergeten.

¶ Felberg-Levitt № 14; HdL № 33.

Int paradijs van Venus 1530: B1v (№ A20 ed. Braekman): Vraghe. Twee mannen beminne*n* een vrouwe, en*de* si sendet voor he*m* beyde*n* en*de* si neemt van den eene*n* een cransken van Rosen, en*de* gheeft den andere*n* een cransk*en* va*n* Violetten, welc van tween meendi dat meest in haer gratie staet. Ant. Die ghene daer si dat cransk*en* afnemet, wa*n*t dat houtse in ghedenckenis, dat and*er* cransken is wech en*de* wter oghe*n*, en*de* dat wert dicwil v*er*ghete*n*

296 Raet. Hoe soudy weten oft daer een wortelken van liefden, in t'herte ware. Ant. Als v, v lief comt int gemoete, ende root wort int aensicht.

¶ Felberg-Levitt № 114.

Int paradijs van Venus 1530: B2r (№ A21 ed. Braekman): Vra. Hoe soudy weten, oft daer een wortelken van liefde int harte ware Ant. Als v dij*n* lief co*m*et int ghemoete ende root werdt int aensicht.

297 Raet. haddy lieuer dat v fortuna beminde en*de* v lief niet, oft dat v, v lief beminde ende fortuna niet. Ant. Dat my fortuna beminde, wa*n*t al waert dat my mijn lief hatede, fortuna mocht haer sinnen keere*n*, d*at* sy my soude beminnen, want dat my fortune hatede die liefde van mijnen lieue soude haest vergaen, door de cracht van fortuynen.

¶ Felberg-Levitt № 172 (variant, zonder uitleg).

Int paradijs van Venus 1530: B2v (№ A26 ed. Braekman): Vra. Haddi lieuer dat v fortuna beminde en*de* v lief niet. oft dat v dijn lief beminde en*de* fortuna niet Ant. Dat my fortuna beminde, want al waert dat mi mijn lief hatede, Fortuna mocht haer sinnen keren dat si mi soude beminne*n*, waert dat mi Fortuna hatede, die liefde van mijn lief soude haest v*er*gaen door die cracht van Fortune*n*.

298 Raet. Daer zijn dry vrouwen, ghelijck wijs, gelijck out, ende gelijc schoon, die een hadde noyt liefde de ander bemint, ende en is niet bemint, die derde bemint ende en is niet bemint [*lees:* is bemint] wie van desen dryen soude ghy meyne*n* quaetst om verwinne*n*. An. Sy die ee*n* lief heeft, is anders haer liefde wt goeder herte*n* getrou ende gestadich.

¶ Felberg-Levitt № 64; HdL № 38.

Int paradijs van Venus 1530: B2v (№ A27 ed. Braekman): Vra. Daer zij*n* .iij. vrouwe*n* ghelijc wijsch, ghelijc oudt, ghelijck schoon, de een had noyt liefde, die and*er* bemint, en*de* en is niet bemint, dye derde bemint en*de* is bemint, wie va*n* desen drien soudy mene*n* quaets om v*er*winne*n*. Ant. Si die een lief heuet, is and*er*s haer liefde met goed*er* harte*n* getrou en*de* gestadich.

299 Raet. Wat dinck ist dat die lieuekens gheerne doen ende qualijck ghedoen connen Antwoort. Dickwils zijn lief spreken.

¶ Felberg-Levitt № 112 (?).

Int paradijs van Venus 1530: B2v (№ A29 ed. Braekman): Vrage. Wat dinc ist dat dye lieuerkens gheern doen en*de* qualic gedoen co*n*nen. Ant. Dicwil zijn lief sprek*en*

300 Raet. Oft ghy eenen man wist die v lief begeerde te beminnen also wel als ghy, haddy lieuer dat ghy beyde daer aen geraken sout ende vercrijgen, oft dat ghy beyde sout missen ende [*voeg toe:* niet] vercrijghen. Ant. Ick hadde lieuer te missen, wandt anders en ware mijn lief niet goet noch getrouwe, maer geheel ongetrou ende gheueynst.

¶ Felberg-Levitt № 25; HdL № 34.

Int paradijs van Venus 1530: B2v (№ A28 ed. Braekman): Vraghe. Oft ghy eenen man wist die v lief begheerde te beminnen alsoe wel als ghy, haddy lieuer dat ghy beyde raken soudt en*de* vercrijgen, oft dat ghi beyde soudt missen ende niet vercrijghen. Antwoorde. Ick hadde lieuer te missen, want anders en ware mijn liefde niet goet noch ghetrouwe. maer gheheel ontrou en*de* gheueynst.

301 Raet. Blijft liefde langer in een vrouwe oft in eene*n* man. Antwoort. In een vrouwe want sy niedt so veel en besoect op ander plaetsen als die mannen doen. Ende ooc die schamelheyt der Vrouwen doetse volstandiger blijuen.

¶ Felberg-Levitt № 300.

Int paradijs van Venus 1530: B4r (№ B3 ed. Braekman): Vraghe. Blijft liefde langer in eene*n* man oft in een vrouwe. Antwoorde. In een vrouwe, want si niet so veel en besoeckt op and*er* plaetsen als die manne*n* doe*n* En*de* ooc die scamelheyt der vrouwen doetse volstandiger bliuen […]

302 Raet. Lettet die liefde meer den mans oft den vrouwe. Antwoort. Der vrouwen, want sy en mach haer herte niet so wel openbaren als eenen man.

¶ Felberg-Levitt № 305.

Int paradijs van Venus 1530: B4r (№ B4 ed. Braekman): Vraghe. Lettet die liefde meer den man oft der vrouwe*n*. Ant. Der vrouwe*n* wa*n*t si en mach haer harte niet so wel openbaren als een man.

303 Raet. Waer van comen de suchten die de lieuerke*n*s doen ende dicwils hebben. Antwoort. Van soete amoureuse ghepeysen.

¶ Felberg-Levitt № 303.

Int paradijs van Venus 1530: B4v (№ B11 ed. Braekman): Vra. Waer van comen die suchten die de leuerke*n*s dicwil hebben. Ant. Van suete amoreuse ghepeysen.

304 Raet. Waer van begheeren de mans daer de vrouwen minnebrieuen tot hen schrijuen met haer eygen hant. Ant. Want hy van hem seluen vermetet in haer gratie te staen, als sy tot hem schrijft t'secreet haerder herten oft anders die beminder en soude niet wete*n* ten ware dat zijt dede. Nochtans mocht sy wel een dinc schrijuen ende een ander peynsen.

Int paradijs van Venus 1530: C2v (№ B21 ed. Braekman): Vra. Waer om begheren die mans dat die vrouwe*n* tot he*m* minnebrieue*n* scriuen met haer eyghen hant. Ant. Wa*n*t hi da*n* v*er*metet he*m* seluen dat hi in haer gracie te staet, als hi [*lees:* si] tot he*m* scrijft dat secreet haerd*er* herten, oft anders die beminner en soudes niet weten, ten ware dat si soe dede. Nochtans soe mocht si wel een dinc scriuen en*de* ee*n* and*er* peysen […]

305 Raet. Oft een vrouwe twee mans lief hadde, ende sy beyde voor haer stonden op eenen tijt ende ghy hat eenen appel in v hant, hoe soudy desen appel henlieden geuen dat deen op dander niet ialours en worde. Ant. Ick soude segghen, goede mannen ick gheue v tween desen appel, ter eeren van hem dien ic meest bemint [*custode:* beminne], soo en weet gheen van beyden wien ic meyne.

¶ Felberg-Levitt № 349; NRB № 94.

Int paradijs van Venus 1530: B4r (№ B6 ed. Braekman): Vraghe. Oft ghi twee mans lief hadt, ende si beyde voor v stonden op een tyt, ende ghi had eenen appel in v hant, hoe soudy desen appel hemlieden geheel gheuen dat [*voeg toe:* deen] op den anderen niet ialours en worde. Ant. Ic soude segghen goede mannen ick gheue v tween desen appel ter eeren van hem die ic meest beminne, soe en weet geen van beyden wien ick meene.

306 Raet. Waert beter dat v lief stout in liefden waere ende niet schamel, oft datse schamel in liefde ware ende niet stout. Ant. Datse schamel is, want liefde die stout is en mach niet langher ghedueren.

¶ Felberg-Levitt № 144 (antwoord verschilt); HdL № 36.

Int paradijs van Venus 1530: B4r (№ B9 ed. Braekman): Vraghe Waert beter dat v lief stout in liefden ware ende niet schamel, oft datse schamel in liefden ware ende niet stout. Ant. Datse schamel is, want liefde die stout is en mach niet langhe ghedueren.

307 Raet. Wat is dminste dinck der minnen,
die meest den minnaar sterct van binnen.
Antwoort. Een vriendelijck aensien.

¶ Felberg-Levitt № 119; Suchier 1913 № 13; NRB № 95.

Der minnen guet (ed. Brinkman 2023: 26r № 33): Welc is die minste dinc van minnen / Die meest conforteert therte binnen [geen oplossing]

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 7r № 17.1): Welick is dat mynste dynck van mynnen / dattet meiste dat herte sterckt van bynnen / Dat eyn fruntelic aensien

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 41r № 45.11): Wat ist meyste dinck van mynnen / dattet hert meyste verblijt van bynen / fruntelic aensien

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 42v № 45.38): wilck is dat meiste dynck van mynnen / dat hert meiste stricht van bynnen / vruntlick aen sien

308 Raet. Wat doet den minnaer langste zijn
in minnen segt my de waerheyt fijn.
Ant. Heuscheyt

¶ Felberg-Levitt № 121; Suchier 1913 № 14.

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 41r № 45.12): Wat duet dye mynre lange syn / aen dye mynne segget my den syn / hoesheit.

309 Raet. Waer mede is die minnaer versekert best
van toorne zijns liefkens, segt my des.
Antwoort, Helen.

¶ *Helen* (verzwijgen, discretie betrachten) is een antwoord op verschillende minneraadsels, zoals Felberg-Levitt № 116 en 174, die evenwel niet precies overeenkomen met dit minneraadsel. Misschien is er sprake van een vertaalfout of is er tekst verschoven.

310 Raet welck is t'geschut dat die minnaer schiet,
berecht my des ende en lates niet.
Antwoort. Een vriendelijck op sien.

¶ Felberg-Levitt № 175 (antwoord: aantrekkelijke aanblik); Suchier 1913 № 17.

Der minnen guet (ed. Brinkman 2023: 26v № 37): Welc sijn die pilen die minne sciet / Berechts my ende een laets niet [geen oplossing]

311 Raet. Wat dinc ist dat de minnaer meest verblijt,
berecht my dat met rechter vlijt.
Ant. Loon van minne.

¶ Felberg-Levitt № 179; Suchier 1913 № 19. CB heeft een afwijkende vraag. In het Brusselse handschrift zijn de antwoorden op vraag 45.14 en 45.15 verwisseld.

Der minnen guet (ed. Brinkman 2023: 26v № 39): Noemt dat bedde vanden casteel / Dairmen op rust mit ruweel / loen der minnen

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 41v № 45.15): Noemt der mynnen bede my / dar men vp rust ende frolick sy /

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 41v № 45.14): / loen der mynnen

312 Raet. Welc is den sleutel van minne*n* mede
die ontsluyt die poorte*n* talle*n* stede*n*.
Ant. Een vriendelijc bidde*n*

¶ Felberg-Levitt № 177; Suchier 1913 № 18. In het Brusselse handschrift zijn de antwoorden op vraag 45.14 en 45.15 verwisseld.

Der minnen guet (ed. Brinkman 2023: 26v № 38): Welc sijn die slotelen dairme*n* mede / Onsluyt die poorten in elker stede [geen oplossing]

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 41v № 45.14): Welick is der sloetel darmen mede / der mynnen raeckt tot elicken stede /

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 41r № 45.15): / bidden ende versoecken

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 41v № 45.23): Wilcke is der sloetel dar men mede / der mynnen raeckt tot elicken stede / hoescheit

313 Raet. Wat is der minnen meest heusschede
vander minster daet [*lees:* baet], segt my dat mede.
An. Ee*n* eerbaer cusse*n*

¶ Felberg-Levitt № 182; Suchier 1913 № 12. Correctie *baet* naar Van der Poel 1991: 434. Het rijm suggereert *houeschede* voor *houesched*, en *leyt* voor *ligt* en *ligget*.

Der minnen guet (ed. Brinkman 2023: 26r № 34): Welc is van mi*n*nen meest houesched / Van mi*n*ster baten segd mi mede [geen oplossing]

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 7r № 17.3): Welick is dye meiste fruntelickheit / daer dye mynste baet aen ligt / eyn kussen

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 41r № 45.10): Wilck is dye meiste fruntelickheit / daer dye mynste baet aen ligget / eyns kussen

314 Raet tot welker tijt is die man,
hoochste in minne*n* segt my da*n*,
als hy bit om de minne,
oft als hy loone heeft van gewinne.
Ant. Als hy bit.

¶ Felberg-Levitt № 35 (variant); Suchier 1913 № 5.

Der minnen guet (ed. Brinkman 2023: 25r № 26): Te welker tijt soe es die man / Meest amoreus berecht mi dan / Soe als hi bid om die mi*n*ne / Soe als hi loen van ghewinne [geen oplossing]

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 40r № 45.3): Segt my wer is dye man / meer verfrouwet bericht my dan / Als hy biddet om dye mynne / off als hyse heft van gewyn / als hy biddet

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 42r № 45.32): Wer ys dye mynne meer segt men dit / alsmen vercrycht off alsmen bit / alsmen bit

315 Raet. Of so waer dat v schoone
uwer liefde wilde geue*n* te loone,
by haer te liggen eene*n* nacht,
so*n*der te hebbe*n* arch gedacht,
dan haer te helse*n* mochtijs genoech,
en*de* te cussen wel v geuoech
weder dede sy meer om v
oft ghy om haer, dat segt my nv.
Ant. Dat laet ic scheyden den vrouwen.

¶ Felberg-Levitt № 334; Suchier 1913 № 7.

Der minnen guet (ed. Brinkman 2023: 25r № 27): Oft soe wair dat v die scoene / Gheuen wilde te loen / Bi hair liggende enen nacht / Sonder te doen enighe cracht / Mer helsen cussen mocht si ghenuch / Ende spreken al v ghevouch / Weder si dede meer doir v / Soe ghi doir hair berecht mi nv [geen oplossing]

Brussel KBR II 144 (ed. Langbroek & Roeleveld 2023: 40v № 45.5): Oft alsoe weer dat v dye schone / geuen wolde dat te loen / by oer te liggen eyne nacht / sonder enych ouerhelsen tracht / ende kussen moecht ghy genoech / sonder enich ander ongeuoech / wer dede sy meer doer v / off ghy doer v bericht my nu / Ich meer dor oer

Int paradijs van Venus 1530: B2r (№ A22 ed. Braekman): Vra. Een vrouwe sendt voor haer lief om tsame*n* te bade*n*, en*de* ghelooft he*m* voort al de*n* nacht bi he*m* te slapen op condicien dat hy haer wede*r*om ghelouе*n* wil niet va*n* haer te begheere*n* dan cussen, ende omhelse*n*, dwelck hy co*n*senteert Wie van hen beyden doet dat meeste voor den anderen. Ant. Die man, als hy zijn belooft*en* hout, wantet ys hem een groote pijne, ende haer een ghenuechte, wa*n*t haer begheerte is volbracht.

316 Raet dry ridders minne*n* een ioncfrouwe op gerechter trouwe, die sy al euen wel ontfinc, twelck elck den anderen vertellen ginc hoe wel datse waren ontfaen elc waende hy souder van haer zijn alleen gemint, de [i]oncfrou die niet en was blint, troosten elcken al eue*n* wel. So geuielt op een tijt, dat sy alle dry souden tot eenen tornoye varen, elc quam tot haer om te hebbe*n* een schoonhede twelc sy geerne dede, ende gaf elcken een zijden mouwe, des waent elc te hebben die ioncfrouwe alleene, maer als zijt vernamen d*at* aldus was geuaren, woude sy te gader gaen ende sien wie alleen soude int herte blijue*n*. Die ioncfrou die seer behe*n*dich was en*de* vroet, die torde den eenen opden voet, den anderen dwanc sy metter hant, de*n* derde*n* gaf sy een vrie*n*delijc ooch opslach. Doen seyde sy dien ic minne dat seg ick v, heb ick een licteecken ghegheuen nv, dat hy mach verstaen, dat ic dander late gaen, seght my wie nv v meest gemint is. Antwoort. Groote lusticheydt leyt inde ooge*n*, al ist datse ten hoochsten staen, menige*n* loosen slach sy slaen, die voeten is ooc een oneerlijck lidt, maer die handen zijn daermen die gelofte mede doet, daerom is na mijnder sinnen, die hant het beste teecken van minnen.

¶ Felberg-Levitt № 24. Van der Poel 1991: 437 toont aan dat dit minneraadsel aan de handschriftelijke overlevering van de roman van *Margarieten van Limborch* is ontleend en niet aan het gedrukte volksboek dat een anders verwoorde tekst biedt.

Conincspel (ed. Brinkman 2023: 32r): Het gheuiel op eene*n* daghe / Dat drie ridders een joncfrou / Minden op gherechte trou / Die si een wael ontfinc / Dat ellic den andere*n* telle*n* ginc / Hoe wael dat si waren ontfaen / Elc hoepte soude waen / Van sy*n*re alleen syn ghemint / Die joncfrou die me*n* [*lees:* nie*n*] was kint / Troeste elken eene*n* wael / Nu ghevielt teene*n* mael / Dat si alle drie tware*n* / Souden tot eene*n* ternoy vare*n* / Elc qua*m* te haer om eene scoenh*ey*t / Dat si harde gaern dede / En*de* gaf elke*n* ene*n* side mouwe / Do waende elc die joncfrouwe / Hebben allene sonderlinghe / Mer als si vernamen die dinghe / Dat die joncfrouwe ald*us* hadde ghedaen / Wouden tot haer te gader gaen / En*de* sien wien si soude verdriue*n* / En*de* den eene*n* allene bliue*n* […] Die joncfrou die vter maten / Behendich was en*de* vroet / Trat den eene*n* op den voet / Den andere*n* duanc si mitter hant / Den derde*n* liende si den oghen brant / Si seyde […] dien ic wil dat seg ic v / Heb ic sulc teke*n* nu / Ghegheue*n* dat hi wael mach verstaen / Dat ic die ander laet gaen / Nu vraech ic […] Welc dat meest ghemi*n*t es / […] Grote lichtheit leecht in die oghen / Al ist dat si ten hoechsten staen / Menighen losen slach si slaen / […] Die voeten […] / Syn tnederste dat die me*n*sche heuet / Si treden dicke daermen om gheeft / Harde cleen of en merket niet / Mer die hande syn een let / Dat een mensch legghen moet / Waert hem voeghet of dincket goet / […] na mine*n* sin / Soe gheue ic die hant der mi*n*ne

317 Raet. Wat is minne doet my dat verstae*n*,
so hebdy wel ghedaen.
Ant. In corten woorden wil ick v segghen, als ick bevroede wat minne sy. Ick segghe dat minne alleen, na dien dat ic can geuoele zijn twee herten ende weemoede [*lees:* tweemoede] die co*n*trarie te voren waren, zijn eens geworden, dits minne en*de* anders gheen dit derf ick wel seggen openbaer.

¶ Van der Poel 1991: 441-446.

Vander Feesten (ed. Brinkman & Schenkel 1999: 871-872): Nv hebdi bi gode wel ghedaen […] / Wat mi*n*ne es doet mi verstaen / […] — In corten worden willic segghen / Als ic ghevroede wat mi*n*ne si / […] Ic segghe dat minne allene / Na dien dat ic can ghevroede*n* / […] Als twee h*er*ten en*de* twee moede / Die verre verscheden waren / Eens sijn worden […] Dats mi*n*ne en*de* al negheen / Dat dar ic wel openbaren.

318 Raet. Hoe mach dat zijn
dat die minnaers soo seer clagen,
want die minne is so fijn.
Ic waen zijse niet en connen draghen.
Ant. Ghy seght waer
men heetet die minne, maer sy en isser niet,
minnaers zijn valsch openbaer,
daerom so doogen sy verdriet,
want waren sy malcander getrouwe,
so waer haer minne solaes groot,
maer nee*n* sy niet, aldus drage*n* sy rouwe,
ende iammerlijc grooten noot.

¶ Van der Poel 1991: 441-446.

Vander Feesten (ed. Brinkman & Schenkel 1999: 873): Hoe mach d*at* sijn / Dat die minners dus sere claghe*n* / Ouer die mi*n*ne die es soe fijn / Ic wane sise niet en moghe*n* d*ra*ghe*n* / […] — ghi segt waer / Men heter mi*n*nen si en es daer niet / Minners sijn valsch dits oppenbaer / Daer o*m*me doghen si verdriet / Ware*n* si onderlinghe ghetrouwe / Soe ware die mi*n*ne solaes groet / Maer neen si niet dies doghe*n* si rouwe / En*de* jammerlike*n* g*ro*ten noet

319 Raet. Hoe salmen minne kennen saen. Ant. Die hem ter minnen wil leeren, hy moet in vier manieren zijn herte suyueren ende vercieren sal hy ter minnen hebben spoet. Deerste maniere is dat hy een heussche tale spreect waer dat sy, want sy voecht elcken menschen wel, en*de* sonderlingen die minnen wil. Het tweede is openbaer, dat hy sy va*n* schoone*n* spele waer hy wandelt hier ende daer, en*de* die met maten en*de* niet te seere veel want mate te houden is tot allen spelen s[e]er goet. Het derde is dat, dat hy ooc heele*n* moet, want hem van minnen te eeren staet: voor elcken mensche is hy vroet. T'vierde is, also ic brieue, datme*n* met heusscher beden om minne sal bidden zijnen lieue, alsme*n* tijt heeft ende stonde vrindelijc ende met soete sinnen.

¶ Van der Poel 1991: 441-446.

Vander Feesten (ed. Brinkman & Schenkel 1999: 874-875): Nv leert mi die wijsheit vort / Waer bi me*n* mi*n*ne mach ghewi*n*nen / […] — Die hem ter mi*n*nen wille keren / […] Hi moet oec in vier manieren / […] Sijn herte suueren en sieren / Sal hi ter mi*n*nen hebben spoet / Dierste poent […] / Dats dat hi houesche tale / Ouer al spreke waer hi si / Want si voeghet elken wale / En*de* namelike die mi*n*nen wille […] / Dander es seggic oppenbaer / Dat si sijn van sconen spele / Waer si wandelen hare*n*taer / Dies te maten en*de* niet te vele / […] Want mate es tallen spele goet / Terde poent […] / Es dat hi wel hele dat / Dat van mi*n*nen te helen steet / […] Die al seghet dat hi weet / Hi en es niet vroet maer hi es ries […] / Dat vierde noemic in desen brieue / Dats dat men m*et* houesche bede / Om mi*n*ne bidt elc sinen lieue / Als men tijt heeft en*de* stede / Vriendelike met sueten sinne

320 Raet. Welc dinc is, daermen by op aertrijcke meest doet minnen. Ant. Vier dingen zijnder sekerlijcke*n*, die elcken menschen meest doen minnen op aertrijcken. Dat eerste is schoo*n*heyt, Godt weet, die seer doet minnen ende gereet, wa*n*t tis genuchte ende blijschap mede, te besien die schoonhede, daermen int herte minne toedraecht, dat seg ic v die daer na vraecht. Het ander punct is ghetrouwicheyt goet, die luttel achter lande gaet. T'derde punct zijt gewis, seg ick dat Edelheyt is van gheslachte ende maghen goet t'welc wter maten minnen doet. Tvierde punct wilt my verstae*n* daer men een yegelijc moet minnen, dat zijn giften sonder waen, na dat ic my can versinnen, want elck mensche die heusscheyt heeft die moet minnen spade en vroech die edel ghiften diemen hem geeft, maer die edel minne dwinghe hem daer toe.

¶ Van der Poel 1991: 441-446; het handschrift *Van vrouwen ende van minnen* heeft dezelfde variant als CB: *Van seden ende van ghesclachte guet*.

Vander Feesten (ed. Brinkman & Schenkel 1999: 886-887): Welc die dinghen sijn daer me*n* bi / Op ertrike meest andere*n* mint — […] Vier dinghe sijn sekerlike / Die elc mi*n*nere sonder waen / Meest doen mi*n*nen op ertrike / […] Dierste dinc […] / Dats die scoenheit godweet / Die […] / Sere doen mi*n*nen en*de* ghereet / Want hets ghenoechte en*de* bliscap mede / Dat seggic diere o*m*me vraght / Te besiene die scoenhede / Daer me*n* int herte mi*n*ne toe d*ra*ght / Dander dinc […] / Dats ghetrouwecheit goet / Die luttel achter lande gaet / […] Die derde dinc sijt ghewes / Dat herde sere mi*n*nen doet / Seggic dat die edelheit es / Van seden en*de* van herten goet […] / Dat vierde dinc nv wilt verstaen / Daer me*n* elke*n* o*m*me mint / Dats miltheit sonder waen / Na dien dat mijn herte kint / Want elc me*n*sche die houescheit heuet / Moet mi*n*nen spade en*de* vroe / Die he*m* prosente en*de* ghijften gheuet / Want houesch*eit* dwinct he*m* d*aer* toe

321 Raet. Is die minne ongestadich diemen met giften moet belaghen, wandt ghecochte ende gedwonghen minne zijn ongeduerich in allen sinnen, alsoomen seydt, Antwoort. Men vindet van vier manieren, gifte*n* die altijt onderlinge hanteren rechte gelieuen, waer dat sy zijn, deerste giften als ic beke*n*ne dats minne, en*de* wederminne, daer elck in rusten by leeft die deen lief den andere*n* geeft. Die ander gifte dat verstaet, is dienstbereyt sonder beraet, alsme*n*t begeert tis voorwaer een soete pijne in vriende*n*dienst bereyt te zijne. Die derde gifte noeme ick mede, die deen vriendt den anderen geeft dat zijn cleynodie*n* van schoo*n*hede*n*, daer elcken een in rust*e*n leeft, die gift*e*n al zijnse smal, die wt rechter minnen comen, men houtse weerdelijck ouer als. Die vierde gifte als ick verhoorde, van eenen diemen lief heeft dat zijn vriendelijcke woorden, die dee*n* beminne de*n* anderen geeft, heussche woorden en*de* goedertieren derf ick wel segghen in mijn sermoon die zijn altijt van sulcker manieren, dat sy bouen mate*n* seer minnen doen.

¶ Van der Poel 1991: 441-446.

Vander Feesten (ed. Brinkman & Schenkel 1999: 887-889): Ic hebbe dicke horen saghen / Dat die mi*n*ne onghedueric si / Die men met giften moet beiaghe*n* / Ghecocht en*de* bedwonghe*n* mi*n*ne / Die heeft me*n* dicke gheseit / Es onghedueric in elke*n* sinne […] Maer me*n* vint van vier manieren / Ghichten […] / Die altoes onderlinghe hantiere*n* / Goede vriende soe waer si sijn / Die jerste gichte als ic kinne / Die deen vrient de*n* andere*n* gheuet / Dats mi*n*ne om anders mi*n*ne / Daer elc sere in rusten bi leuet / […] Dander ghichten dat verstaet / Die deen vrient de*n* andere*n* te geue*n* pliet / Dats dienst sonder beraet / Alst men begheert en*de* dat siet […] Die derde ghichte noemic oec mede / Die deen vrient den andere*n* gheuet / Dats van goede een scoenhede / […] En*de* doetene blidelike leuen / Die ghichte*n* oec al sijn si smal / Die van lieuer hant toe comen / Men houtse werdelijc ouer al […] / Die vierde ghichte als ic v*er*horde / Van ene*n* die men lief heuet / Dat sijn troestelike worde / Die deen vrient de*n* andere*n* gheuet / […] Houesche worde*n* en*de* goedertiere*n* / Der ic wel segghen in mijn sermoe*n* / Die altoes sijn van diere manieren / Dat si hem sere mi*n*nen doen

322 Raet. wat is het swaertste dinck inder gantsche werelt. Die schult.
¶ DT № 1 (Suchier 1910: 395).
Donzella Theodor 1543: B2v: qual es la cosa mas pesada de todo el mundo. […] — la deuda.
Raedtsel-boecxken 1598: A8r: *Raedt*. Wat ist lastichste in de Weerelt? *Antvvoordt*. Dat is de schult. Daerom wacht u voor de som, want den dach comt om, en*de* borgen doet sorghen.

323 Raet. Wats het scherpste dinck. Antwoort. Die tonghe van eenen mensche.
¶ DT № 2 (Suchier 1910: 395). In CB staat *mensche* in plaats van DT *man en vrouw*.
Donzella Theodor 1543: B3r: qual era la cosa mas aguda de todas las cosas. […] — la lengua del hombre y dela muger.

324 Raet. Wat is het aldersotste dinck dat men vint. Antwoort. Die ghedachtenisse vanden mensche.
¶ DT № 3 (Suchier 1910: 395). In CB staat *aldersotste* in plaats van DT *snelste*.
Donzella Theodor 1543: B3r: Qual era la cosa mas apressurada que saeta. […] — el pensamiento.
Raedtsel-boecxken 1598: A8r: *Raedt*. Wat ist snelste dat men vindt? *Antvvoort*. Dat zijn de gedachten: daerom bidt daer menich meer stil swijghende metter herten ende ghedachten, dan sommighe alleen met de lippen.

325 Raet. Wat is het soetste. Antwoort Dat is goetwillicheyt die vader en*de* moeder tot haren kindəren [*lees:* kinderen] draghen.
¶ DT № 5 (Suchier 1910: 396). In CB staat *soetste* in plaats van DT *zoeter dan honing*.
Donzella Theodor 1543: B3r: qual era la cosa mas dulce que la miel. […] — la gran bien q*ue*rencia que tenia el padre o la madre a sus hijos.
Raedtsel-boecxken 1598: A8v: *Raedt*. Wat is soeter dan honich? *Antvvoordt*. Dat is de liefde die de Ouders draghen tot de kinderen: ende contrarie, zijn quade kinderen bitterder dan gal voor de Ouders.

326 Raet. Wat is het alderbitterste. Antwoort. Dats een dochter oft soon die niet deughen en wil.
¶ DT № 6 (Suchier 1910: 396). In CB staat *alderbitterste* in plaats van DT *bitterder dan gal*.
Donzella Theodor 1543: B3r: qual era la cosa mas amarga que la hiel. […] — el mal hijo o la mala hija.

327 Raet. Wat sieckte ist diemen niet genesen en can. Antwoort. Dats een dochter oft soon die sot en*de* onschamel zijn.
¶ DT № 7 (Suchier 1910: 396). In CB zijn *dochter oft soon* wellicht een echo van de vorige vraag.
Donzella Theodor 1543: B3r: qual era la dolencia sin medicina que era incureble. […] — la mala hija loca y de poco seso y se poca verguença.

328 Raet. Wat is de schult diemen nimmermeer betalen can. Antwoort. Dat is die sotheyt.
¶ DT № 8 (Suchier 1910: 396).
Donzella Theodor 1543: B3r: qual era la deuda que nunca se paga. […] — la locura.

329 Raet. Wat is herder dan stael. Antwoort. Dat is die waerheyt.
¶ DT № 9 (Suchier 1910: 396).
Donzella Theodor 1543: B3r: qual era la cosa mas dura que azero. […] — la verdad.

330 Raet. Wat is die meeste genuechte diem*en* op een*en* wech hebben mach. Antwoort. Dat is wanneer een Man va*n* verre wedercomt, en*de* heeft een goede geluckige reyse gedaen ende hy vint zijn lieue Huysvrouwe en*de* kinderkens ghesont.
¶ DT № 13 (Suchier 1910: 397). In CB staat *wech* in plaats van *maand*, wellicht overgenomen uit het antwoord waar *camino* staat omdat de voorafgaande vragen in DT over het genot van een uur, dag, en week zijn weggelaten. Het antwoord in CB is wat korter geformuleerd.
Donzella Theodor 1543: B3v: qual era el deleyte de vn mes. […] — quando ho*m*bre viene de luengo camino do*n*de se ha mucho de tenido, y viene con bien a su casa y p*ro*speridad y ganancia de lo que ha trabajado y halla sanos y alegres a su muger y hijos y parie*n*te y a todos los q*ue* bien quiere.

331 Raet. wat vogel ist diemen inde bergen vint, ende heeft acht teeckenen die welcke die grootste Beesten hebben. Antwoort. Dats eenen Sprinchaen, die heeft hoornen ghelijck eenen Hert, eenen hals ghelijck eenen Os, een borst ghelijck een Peert, den muyl gelijc een Koe, vleughelen gelijc eenen Arent, den steert gelijck een Slanghe, die voeten gelijck eenen Oyevaer, die oogen ghelijck een groote beeste, diemen in verre landen vint gheheeten Martel,
¶ DT № 14 (Suchier 1910: 397). De beschrijving van de sprinkhaan als een dier dat de eigenschappen van verschillende dieren combineert, is bekend uit de middeleeuwse Arabische traditie, zie EROT № 1405-1408.

Het woord *marcel* in de Spaanse tekst is een corruptie van *marfel* (het huidige Spaans heeft *marfil* 'ivoor', van het Arabisch *fil* 'olifant'), zie Wessselski 1937 en Taylor 1951. CB herinterpreteert *marcel* als *martel*, een oudere vorm van *marter*.
Donzella Theodor 1543: B3v: qual es el aue que anda enlos montes enla qual ay ocho señales: las quales tienen las grandes animales. […] — es la langosta la qual tiene los cuernos como sieruo, y el cuello de toro, y los pechos de cauallo: y el rostro d*e* vaca y las alas d*e* aguila, y el cola de biuora: y los pies de cigueña, y los ojos d*e* vna bestia q*ue* ha nombre marcel. La qual bestia es grande y fiera y lexos destas tierras.

332 Raet. Wat beteeckent den slaep. Antwoort. Dats een ghelijckenisse vander doot.
¶ DT № 17 (Suchier 1910: 398).
Donzella Theodor 1543: B3v: que cosa es sueño. […] — ymagen de muerto.
Raedtsel-boecxken 1598: A8v: *Vraghe*. Wat is de slape? *Antvvoordt*. Het is een ghelijckenis des doots, want de wijl dat men slaept, soo en leeft men niet, maer men is een door ghelijck.

333 Raet. Wat is tgene daer die me*n*sche nimmermeer af versaet en wort. Antwoort. Dat is rijckdom.
¶ DT № 19 (Suchier 1910: 398).
Donzella Theodor 1543: B3v: qual es la cosa dela qual el hombre no puede ser arto. […] — de ganar riquezas.

334 Raet. Wat is een iongelinc. Antwoort. Dat is een keerse ontsteken die haest wt gaet.
¶ DT № 20 (Suchier 1910: 398).
Donzella Theodor 1543: B3v: que cosa es ho*m*bre mancebo. […] — candela encendida que luego se mata.

335 Raet. Wat is een out man Antwoort. Dat is een onweert gast een decsel van droefheden.
¶ DT № 21 (Suchier 1910: 399).
Donzella Theodor 1543: B3v: que cosa es hombre viejo. […] — mal desseado vestidura de dolores.

336 Raet. Wat is dat onsekerste dinc. Antwoort. dat is t'leuen vanden mensche.
¶ DT № 22 (Suchier 1910: 399).
Donzella Theodor 1543: B3v: que es la coso [*lees:* cosa] mas incierta […] — la vida del hombre.

337 Raet. wat is dat sekerste. Antwoort. Dat is die doot vanden mensche.
¶ DT № 23 (Suchier 1910: 399).
Donzella Theodor 1543: B4r: qual es la coso [*lees:* cosa] mas cierta. […] — la muerte d*e*las personas.

338 Raet. Door hoe veel maneeren liege*n* die mensche*n*. Ant. Door dry saken, door begeerte oft lust om te spreken, oft om goet te seggen vande*n* gene*n* die sy liefhebben oft om quaet te seggen vanden genen die sy haten.
¶ DT № 24 (Suchier 1910: 399).
Donzella Theodor 1543: B4r: por quantas cosas o maneras mienten los hombres: […] — por tres maneras: por deleyte de hablar: o por dezir bien de quien bien quieren: o por dezir mal de quien mal quieren.

339 Raet. Wat is het gene, dat alder quaetste, te wete*n* is. Ant. Dat herte vanden mensche oft die gedachte*n* vanden mensche, het welc niemant weten en can da*n* Godt alleene.
¶ DT № 26 (Suchier 1910: 399). In CB is het antwoord ingekort; NRB № 96.
Donzella Theodor 1543: B4r: qual es la cosa mas graue y peor d*e* saber: […] — el coraçó*n* del hombre, y los pensamientos: que no ay persona enel mundo que los pueda saber sino vn solo dios y aquellos a quien el hombre los quiere reuelar.

340 Raet. Wat ist dat de mensch meest siet, ende en ca*n* daer niet by comen. Ant. Die Sonne, oft de Mane ende die sterren.
¶ DT № 28 (Suchier 1910: 400).
Donzella Theodor 1543: B4r: qual es la cosa que el hombre mas ve: y que no puede llegar a ella ni la puede tocar […] — el sol la luna las estrellas.

341 Raet. Wat is het gene dat die aerde onderhout. Antwoort. De vier Elementen, dats aerde, water, locht ende vier.
¶ DT № 30 (Suchier 1910: 400). In CB worden de vier elementen gespecificeerd, terwijl in DT naast *los quatro elementos* nog het helse vuur en de helse afgrrond worden genoemd.

Donzella Theodor 1543: B4r: quien sostiene la tierra, […] — los quatro elem*en*tos: fuego infernal y los abismos que son debaxo dela tierra.

342 Raet. Wat is de nacht. Ant. Dats een ruste voor de arbeyders ende een bedecsel der quaetdoenders.
¶ DT № 32 (Suchier 1910: 400).
Donzella Theodor 1543: B4r: que cosa es la noche, […] — descanso delos trabajadores, encubridora delos malechores [*lees:* malfechores].

343 Raet wie was de eerste Coninc. Antwoort. Nembroth Coninc van Babilonien.
¶ DT № 34 (Suchier 1910: 400). In CB is het antwoord nader gespecificeerd.
Donzella Theodor 1543: B4v: qual fue el primer rey: […] — Nembrot.

344 Raet. Welc was die eerste stat na die diluuie. Ant. Die stadt van Niniue.
¶ DT № 35 (Suchier 1910: 401). In CB is de vraag nader gespecificeerd.
Donzella Theodor 1543: B4v: q*ua*l fue la primera ciudad: […] — la ciudad d*e* Niniue.

345 Raet. Wie wasser op deser werelt die in twee buycken quam. Ant. Dat was Jonas die Propheet, die was in zijns moeders buyc en*de* dry daghen ende dry nachten inden buyc vanden walvisch.
¶ DT № 36 (Suchier 1910: 401); NRB № 86.
Donzella Theodor 1543: B54v: q*ua*l fue el q*ue* anduuo en este mundo en dos vientres: […] — Juanas propheta que anduuo enel vientre de su madre y enel vientre dela vallena tres dias y tres noches.
Raedtsel-boecxken 1598: A8v: *Vraghe*. Wie ginck in de Weerelt in twee Lichamen? *Antvv*. Jonas de Propheet die deur sijn Predicatie Ninive bekeerde. Ende was een figuer van onse Salichmaker Jesus Christus.

346 Raet. Wie ist die de meeste senten*t*ie op deser werelt ghegheuen heeft. Antwoort. Dat was Pontius Pilatus, de welcke den sone Gods verwesen heeft, wel wetende dat hy des doots ontschuldich was.
¶ DT № 38 (Suchier 1910: 401). In CB is het antwoord ingekort.
Donzella Theodor 1543: B4v: qual fue el que eneste mu*n*do mayor sentencia dio […] — Pilato que mando matar a n*uest*ro señor jesu christo q*ue* es verdadero dios y verdadero hombre que sabia el bien que era sin culpa.

347 Raet. Wie wasser die sterckste worstelaer diemen vant. Antwoort. Dat was Jacob die Patriarch die metten Enghel worstelde.
¶ DT № 39 (Suchier 1910: 401). In CB is het antwoord ingekort; NRB № 87.
Donzella Theodor 1543: B4v: qual fue el major luchador que enel mundo ouo: […] — el patriarcha Jacob que lucho toda la noche conel angel.

348 Raet. Welck was het eerste schip dat op der Zee vlottede. Antwoort Dat was die arcke van Noe.
¶ DT № 40 (Suchier 1910: 401); NRB № 88.
Donzella Theodor 1543: B4v: qual fue la primera fusta que anduuo por la mar: […] — el archa de Noe.

349 Raet. Welc is die volmaecste me*n*sche in goetheyt. Antwoort. Die zijn gramschap bedwingt en*de* verwint zijnen quaden wil.
¶ DT № 41 (Suchier 1910: 401).
Donzella Theodor 1543: B4v: q*ua*l es el hombre de mas cu*m*plida bo*n*dad: […] — el q*ue* priuala yra y ve*n*ce la volu*n*tad.

350 Raet. Wat zijn die beste puncten die een mensche ouer hem hebben mach. Antwoort. Dat is waerheyt ende schaemte.
¶ DT № 46 (Suchier 1910: 402).
Donzella Theodor 15343: B5r: q*ua*les son las mejores cosas q*ue* el hombre puede auer en si, […] — la verdad y la vergue*n*ça.

351 Raet. Wat is dat meeste ongemac dat de mensche begheert. Antwoort. Dat is den ouderdom.
¶ DT № 47 (Suchier 1910: 402);
Donzella Theodor 1543: B5r: qual es el mal q*ue* los hombres codician […] — la vejez.

352 Raet. Wat is scherper dan een schaers. Antwoort. Die tonge van een vrou die gram is.
¶ DT № 48 (Suchier 1910: 402); NRB № 89. *Schaers* = scheermes.
Donzella Theodor 1543: B5r: qual es la cosa mas aguda q*ue* la nauaja. […] — la le*n*gua dela muger qua*n*do esta ayrada.

353 Raet. Wat is heeter dan vier. Antwoort. Dat herte vande*n* mensche, wanneert met gramschap ontsteken is.
¶ DT № 49 (Suchier 1910: 402); NRB № 90.
Donzella Theodor 1543: B5r: qual es la cosa mas ardiente que el fuego: […] — el coraçon del hombre quando esta ayrado.

354 Raet. Wat isser soeter dan honich. Antwoort. Het gewin van ghelt ende goet.
¶ DT № 50 (Suchier 1910: 403).
Donzella Theodor 1543: B5r: qual es la cosa mas dulce q*ue* la miel, — la ganancia.

355 Raet. Welc is die meeste sonde diemen doe*n* mach. Ant. Niet te geloouen die Christelijcke Kercke, ende despereren van Godts bermherticheyt.
¶ DT № 54 (Suchier 1910: 403). In CB is *sancta fe catolica* vervangen door *Christelijcke Kercke*.
Donzella Theodor 1543: B5r: quales son los peores: y mas principales pecados: […] — el no creer enla sa*n*cta fe catolica y desesperar dela misericordia de dios.
Raedtsel-boecxken 1598: B1v: *Raedt*. Wat is de meeste zonde die men doen mach? *Antvvoort*. Niet te ghelooven de Christelijcke Kercke, en te waenhopen van Gods barmherticheyt.

356 Raet. Wat zijn die beste puncten om inde*n* Hemel te comen. Antwoort. Ghelooue, Liefde, ende Hope, en*de* met dien houden die thien gheboden Godts.
¶ DT № 55 (Suchier 1910: 403). In CB staat *Hemel* in plaats van *paradijs*, en zijn *de tien geboden* toegevoegd.
Donzella Theodor 1543: B5r: quales son las cosas mas ciertas q*ue* lleuan al hombre al parayso: […] — obra, esperança y caridad.
Raedtsel-boecxken 1598: A3r: *Vraghe*. Welck zijn de beste deuchden om in den Hemel te comen. *Antvvoort*. Dat zijn de drie Goddelijcke deuchden, te weten, t'Gheloove, de Hope, ende de Liefde.

357 Raet. Wat is het beste en*de* quaetste dinc op de werelt. Antwoort. Dat zijn woorden waer mede men goet oft quaet doen mach.
¶ DT № 56 (Suchier 1910: 403).
Donzella Theodor 1543: B5r: qual es la mejor cosa: y peor del mundo: […] — la palabra: con esta puede hazer mucho bien y mucho mal.

Index: Compositie

In de bijgaande tabel wordt de compositie van *Een niev clucht boecxken* aan de hand van de bronnen doorgelicht. De afzonderlijke bronnen zijn in kleur gecodeerd, en de arceringen signaleren opmerkelijkheden in de volgorde.

Hoewel CB in het algemeen de volgorde van vragen in SBR volgt, zijn er enige afwijkingen hiervan.
Vraag 6 en 14 betreffen godsdienstige thema's en zijn wellicht om die reden ingevoegd aan het begin.
Vraag 16 t/m 24 lijken verplaatst; gelet op de volgorde in SBR hadden ze achter vraag 60 moeten volgen; de reden hiervan is niet duidelijk, misschien is het per abuis gebeurd door verwisseling van een pagina.
Vraag 38 is een verkorte vorm van vraag 42.
Vraag 41 staat niet in SBR maar is een traditioneel bekende schertsvraag.
Vraag 40 en 42 lijken met elkaar te zijn verwisseld.
Vraag 75 staat niet in SBR maar is een traditioneel bekende vraag uit de *joca monachorum*.
Vraag 103 is misschien hier terechtgekomen als ruil voor een godsdienstige vraag aan het begin.
Vraag 273 is een variant van vraag 114.
Vraag 276 t/m 283 betreffen galante vragen en zijn wellicht om die reden geplaatst vóór de minneraadsels. Deze acht vragen worden voorafgegaan door twee raadsels uit de gedrukte redactie van de roman *Appollonius van Thyro*, en gevolgd door een raadsel uit de gedrukte redactie van de roman *Margarieten van Limborch*.

De volgorde van de vragen van het *Boek van Sidrac* lijkt vier rondgangen te weerspiegelen.
Vraag 7 t/m 13 zijn wellicht om reden van de godsdienstige thematiek vooraan geplaatst.
Vraag 164 t/m 168 betreffen een tweede rondgang zonder speciaal thema.
Vraag 169 t/m 194 betreffen een derde rondgang zonder speciaal thema.
Vraag 195 t/m 216 en de vragen 271 en 272 betreffen een vierde rondgang zonder speciaal thema.

De vragen 217 t/m 270 van *Problemata Aristotelis* zijn ingevoegd voorafgaand aan de laatste twee vragen uit het *Boek van Sidrac*; mogelijk is dit per abuis gebeurd.
Vraag 243 is mogelijk verplaatst voor de betere thematische aansluiting op vraag 242.
Vraag 250 is mogelijk verplaatst voor de betere thematische aansluiting op vraag 249.
Vraag 270 is misschien per abuis verplaatst: de aansluiting bij vraag 229 past beter.

De minneraadsels zijn van diverse herkomst. Ze worden voorafgegaan door twee raadsels uit de gedrukte redactie van de roman *Appollonius van Thyro* en door acht galante vragen uit SBR.
Vraag 284 is afkomstig uit de gedrukte redactie van de roman *Margarieten van Limborch*; vraag 283 is een variant van een vraag uit deze gedrukte redactie.
Vraag 305 en 306 zijn om onduidelijke redenen geplaatst aan het eind van de minneraadsels uit *Int paradijs van venus*.
Van vraag 307 t/m 321 is geen precieze bron bekend, maar de vragen zijn bekend uit oudere, enkel in handschrift overgeleverde teksten: *Der minnen guet*, het koningsspel uit *Margarieten van Limborch*, en *Vander feesten.*

Van de raadsels en vragen uit *Een niev clucht boecken* zijn er 157 afkomstig uit SBR, 62 uit het *Boek van Sidrac*, 54 uit *Problemata Aristotelis*, 36 uit *Donzella Theodor*, 22 uit *Int paradijs van Venus*, 2 uit *Appollonius van Thyro* en 1 (of 2) uit *Margarieten van Limborch.* De rekenraadsels zijn traditioneel maar uit een onbekende bron. De precieze bron van de minneraadsels die enkel uit de handschriftelijke overlevering bekend zijn, is eveneens onbekend.

Met enige goede wil is er een indeling te zien van *in 't zotte, vroede en amoureuze* zoals de rederijkers graag zagen: SBR vertegenwoordigt met zijn grote aantal schertsvragen (naast andere raadsels en vragen trouwens) het *zotte*; de rekenraadsels, *Sidrac* en *Aristotelis* vertegenwoordigen het *vroede*; en de galante en minnevragen het *amoureuze*. De vragen uit *Donzella Theodor* zijn vooral wijsheidsvragen in een galante context.

Afkortingen

CB	*Een niev clucht boecxken* (nummering idem als in Braekman 1985)
DIJ	*Demandes ioyeuses*, 1498
DJ	*Demaundes joyous*, 1511
DT	*Donzella Theodor* (nummering als in Suchier 1910)
E2	De editie van het *Straßburger Rätselbuch* uit ca. 1580
MG	*Der minnen guet*
PA	*Problemata Aristotelis*, 1540
PV	*Int paradijs van venus*, 1530
SBR	*Straßburger Rätselbuch* (nummering als in Butsch 1876)
Sy	*Boek van Sydrac*, 1495
VdF	*Vander feesten,* ca. 1410

Compositie van Een niev clucht boecxken

CB	Bron	CB	Bron	CB	Bron	CB	Bron	CB	Bron	CB	Bron
1	E2/A2r	61	SBR100/C8v	121	SBR230/F1r	181	Sy110	241	PA/B2v	301	PV/B4r
2	E2/A2r	62	SBR102/D1r	122	SBR232/F1r	182	Sy113	242	PA/B3r	302	PV/B4r
3	E2/A2v	63	SBR103/D1r	123	SBR237/F2r	183	Sy115	243	PA/B2v	303	PV/B4v
4	E2/A2v	64	SBR104/D1r	124	SBR248/F2v	184	Sy119	244	PA/B3r	304	PV/C2v
5	E2/A3r	65	SBR106/D1v	125	SBR255/F3r	185	Sy166	245	PA/B3r	305	PV/B4r
6	SBR30/B2r	66	SBR108/D1v	126	SBR258/F3v	186	Sy169	246	PA/B3v	306	PV/B4r
7	Sy4	67	SBR111/D2r	127	SBR259/F3v	187	Sy170	247	PA/B3v	307	MG
8	Sy10	68	SBR113/D2r	128	SBR260/F4r	188	Sy196	248	PA/B4r	308	MG
9	Sy11	69	SBR115/D2v	129	SBR262/F4r	189	Sy206	249	PA/B4r	309	—
10	Sy17	70	SBR116/D2v	130	SBR263/F4v	190	Sy295	250	PA/B4v	310	MG
11	Sy56	71	SBR123/D4r	131	SBR264/F4v	191	Sy312	251	PA/B4r	311	MG
12	Sy69	72	SBR124/D4r	132	SBR265/F4v	192	Sy346	252	PA/C1v	312	MG
13	Sy81	73	SBR131/D5r	133	SBR267/F5r	193	Sy347	253	PA/C1v	313	MG
14	SBR44/B4v	74	SBR133/D5v	134	SBR269/F5r	194	Sy355	254	PA/C1v	314	MG
15	SBR2/A4v	75	DJ	135	SBR270/F5v	195	Sy127	255	PA/C2r	315	MG
16	SBR63/C1v	76	SBR134/D5v	136	SBR271/F5v	196	Sy132	256	PA/2Cr	316	Marg.
17	SBR65/C1v	77	SBR137/D6v	137	SBR273/F5v	197	Sy141	257	PA/C2v	317	VdF
18	SBR66/C2r	78	SBR139/D7r	138	SBR274/F6r	198	Sy147	258	PA/C2v	318	VdF
19	SBR69/C2r	79	SBR140/D7r	139	SBR276/F6r	199	Sy148	259	PA/C2v	319	VdF
20	SBR93/C3v	80	SBR141/D7r	140	SBR284/F6r	200	Sy151	260	PA/C3r	320	VdF
21	SBR94/C4r	81	SBR143/D7v	141	SBR285/F6r	201	Sy158	261	PA/C3r	321	VdF
22	SBR95/C4r	82	SBR145/D7v	142	SBR289/F6r	202	Sy171	262	PA/C3v	322	DT1
23	SBR98/C8r	83	SBR150/D8r	143	SBR291/F6v	203	Sy181	263	PA/C3v	323	DT2
24	SBR99/C8v	84	SBR149/D8r	144	SBR298/F8r	204	Sy183	264	PA/C3v	324	DT3
25	SBR3/A4v	85	SBR153/D8r	145	SBR301/F8v	205	Sy187	265	PA/C3v	325	DT5
26	SBR4/A5r	86	SBR154/D8v	146	SBR306/G1v	206	Sy185	266	PA/C4r	326	DT6
27	SBR5/A5r	87	SBR155/D8v	147	SBR307/G1v	207	Sy186	267	PA/C4v	327	DT7
28	SBR6/A5v	88	SBR156/D8v	148	SBR311/G3r	208	Sy188	268	PA/C4v	328	DT8
29	SBR7/A5v	89	SBR158/D8v	149	SBR317/G4v	209	Sy293	269	PA/D1r	329	DT9
30	SBR9/A6r	90	SBR160/E1r	150	SBR320/G5r	210	Sy212	270	PA/A4v	330	DT13
31	SBR10/A6r	91	SBR161/E1r	151	SBR321/G5r	211	Sy213	271	Sy368	331	DT14
32	SBR11/A6v	92	SBR162/E1r	152	SBR322/G5v	212	Sy216	272	Sy372	332	DT17
33	SBR12A6v	93	SBR163/E1r	153	SBR323/G6r	213	Sy228	273	zie 114/E7r	333	DT19
34	SBR13/A7r	94	SBR166/E1v	154	SBR324/G6r	214	Sy255	274	Apol.	334	DT20
35	SBR15/A7v	95	SBR167/E1v	155	SBR327/G7r	215	Sy335	275	Apol.	335	DT21
36	SBR19/A8v	96	SBR168/E1v	156	SBR330/G7r	216	Sy367	276	SBR325/G6r	336	DT22
37	SBR22/B1r	97	SBR169/E1v	157	SBR332/G7v	217	PA/A2r	277	SBR319/G5r	337	DT23
38	zie 42	98	SBR171/E2r	158	SBR333/G7v	218	PA/A2r	278	SBR122/D3r	338	DT24
39	SBR53/B5v	99	SBR172/E2r	159	Reken.	219	PA/A2r	279	SBR138D6v	339	DT26
40	E2/B6r	100	SBR175/E2v	160	Reken.	220	PA/A2r	280	SBR290/F6v	340	DT28
41	DIJ/DJ	101	SBR179/E3r	161	Reken.	221	PA/A2v	281	SBR302/F8v	341	DT30
42	SBR51/B5v	102	SBR236/E3r	162	Reken.	222	PA/A3r	282	SBR303/G1r	342	DT32
43	E2/B6v	103	SBR183/A7v	163	Reken.	223	PA/A3v	283	SBR314/G3v	343	DT34
44	E2/B6v	104	SBR189/E3v	164	Sy89	224	PA/A3v	284	Marg.	344	DT35
45	SBR295/B7r	105	SBR192/E3v	165	Sy118	225	PA/A4r	285	PV/A2r	345	DT36
46	E2/B7r	106	SBR197/E4r	166	Sy146	226	PA/A4r	286	PV/A2v	346	DT38
47	E2/B7r	107	SBR201/E5r	167	Sy150	227	PA/A4r	287	PV/A2v	347	DT39
48	E2/B7r	108	SBR207/E5r	168	Sy156	228	PA/A4r	288	PV/A3r	348	DT40
49	E2/B7v	109	SBR208/E5r	169	Sy19	229	PA/A4v	289	PV/A3r	349	DT41
50	E2/B7v	110	SBR209/E5v	170	Sy22	230	PA/A4v	290	PV/A3v	350	DT46
51	E2/B8r	111	SBR211/E5v	171	Sy35	231	PA/B1r	291	PV/A3v	351	DT47
52	SBR329/B8r	112	SBR212/E6r	172	Sy39	232	PA/B1r	292	PV/A3v	352	DT48
53	E2/B8r	113	SBR213/E6r	173	Sy40	233	PA/B1r	293	PV/A4r	353	DT49
54	E2/B8r	114	SBR219/E7r	174	Sy41	234	PA/B1r	294	PV/A4v	354	DT50
55	SBR55/B8r	115	SBR222/E7v	175	Sy49	235	PA/B1v	295	PV/B1v	355	DT54
56	SBR57/B8v	116	SBR223/E8r	176	Sy50	236	PA/B1v	296	PV/B2r	356	DT55
57	SBR58/C1r	117	SBR224/E8r	177	Sy62	237	PA/B2r	297	PV/B2v	357	DT56
58	SBR60/C1r	118	SBR227/E8v	178	Sy96	238	PA/B2r	298	PV/B2v		
59	SBR61/C1r	119	SBR228/E8v	179	Sy98	239	PA/B2v	299	PV/B2v		
60	SBR62/C1r	120	SBR229/E8v	180	Sy109	240	PA/B2v	300	PV/B2v		

Index: oplossingen en omschrijvingen

In de bijgaande tabel worden de oplossingen van de raadsels weergegeven (gele arcering); een klein aantal vragen uit de traditie van *joca monachorum* is apart aangegeven (blauwe arcering). De schertsvragen, wijsheidsvragen, feitelijke en schriftuurlijke vragen en minneraadsels hebben vaak geen antwoord dat in een trefwoord is samen te vatten, en zijn derhalve voorzien van een tussen haakjes geplaatste omschrijving of kernwoord. De rekenraadsels zijn eveneens omschreven naar hetgeen wordt gevraagd.

Enigszins verwant aan de rekenraadsels zijn de verwantschapsraadsels (№ 147-148). In het kerkelijk recht was het noodzakelijk de graad van verwantschap door bloed of huwelijk te berekenen voor de toelaatbaarheid van huwelijken, en in het familierecht diende dit te gebeuren voor kwesties inzake het erfrecht. Door opeenvolgende huwelijken van partners en de inbreng van stiefkinderen konden deze verwantschapsrelaties behoorlijk complex zijn. Een van de oudste verwantschapsraadsels is het schriftuurlijke raadsel over de incest van Lot met zijn dochters. Raadsel № 147 heeft betrekking op de echting van drie zonen die zijn geboren binnen het gecompliceerde relatie- en huwelijksleven van een man. Eenvoudiger is het generatieraadsel № 148 over de twee vaders en twee zonen die samen drie personen zijn (grootvader, vader, en zoon); het is bekend sinds tenminste de 14e eeuw. Een andere variant van het drielichamenprobleem is de priester en zijn dochter of zuster of huishoudster, met de koster en zijn vrouw die samen drie personen zijn (de vrouw van de koster is tevens de dochter of zuster of huishoudster van de priester).

Er zijn drie vragen met grapjes over dialectwoorden of de taal van buitenstaanders (№ 128, 129 & 130).

Verschillende raadsels gebruiken de metafoor van het christelijk lijden of een opeenvolging van martelingen om bepaalde functies of processen te beschrijven, zoals het bespelen van de luit (№ 29), het maken en luiden van een klok (№ 34), het functioneren van een uurwerk (№ 30), de levensstadia van de haan bij de vleesproductie (№ 61), en elders: de vervaardiging van een wijnvat (SBR № 1), of de bewerking van vlas of bereiding van deeg (EROT № 674-680).

Verschillende raadsels zijn varianten met eenzelfde oplossing: 53 & 54 (luit/vedel); 79 & 87 (luizenkam/borstel) (№ 87 is gecorrumpeerd maar het antwoord behoort ‘borstel’ te zijn); 76 & 90 (naar de ouderdom); 108 & 109 (band van een zak); 33, 94, 106 & 275 (varianten van het schipraadsel uit de Apolloniusroman); en 66 & 274 (varianten van het visnetraadsel uit de Apolloniusroman).

Een aantal wijsheidsvragen komt in verschillende bronnen voor, zij het anders verwoord: 12 & 357 (woorden kunnen goed en kwaad aanrichten); 323 & 352 (scherpe tong); 149 & 351 (ouderdom: ieder wil oud worden maar niemand wil oud zijn); 197 & 339 (de intenties van een mens zijn ondoorgrondelijk, behalve voor god). Kennelijk behoorden dergelijke motieven tot het gemeengoed.

Een aantal vragen is gebaseerd op bijbelverzen, spreekwoorden, en spreuken: № 1; 2; 4; 134.

Oplossingen en omschrijvingen

CB	Oplossing/Omschrijving	CB	Oplossing/Omschrijving	CB	Oplossing/Omschrijving
1	(drie schandelijksten)	61	haan (kapoen)	121	(brand in vrouwenhuis)
2	(vier redenen voor ontzetting)	62	ei	122	(baardscheerder handtastelijk)
3	(drie zorgbarende zaken)	63	koekoek	123	(meelzak verzwijgt diefstal)
4	(drie welgevalligheden)	64	haan	124	(langste dag, kortste nacht)
5	(drie redenen voor onrust)	65	(haring)	125	jaar (boom)
6	(mensen verschillen van elkaar)	66	visnet	126	(hoogste berg, diepste dal)
7	(schepping hemel, aarde, hel)	67	(staart aan de hond)	127	(taalgrap 'teren')
8	(Adam gemaakt in Hebron)	68	(hond of kat eerlijker)	128	(taalgrap 'rossen')
9	(Aam leeft in Hebron)	69	(hond durft de kerk niet in)	129	(taalgrap 'hosen')
10	(leeftijd Adam)	70	(hond drinkt geen wijn)	130	(dagreis van de zon)
11	(getrouwigheid beste eigenschap)	71	(vier kieskeurigste katten)	131	(gedachte is het snelst)
12	(tong beste en ergste ding)	72	(wolvin lijkt meest op wolf)	132	(huid omvat schalk)
13	(beter rijkdom of eer)	73	een-, twee-, drie- en vierbeen	133	mens
14	(gratias klein maar eervol)	74	(galg en brood)	134	(zogende vrouwen zingen)
15	brief	75	(de aarde is Adams moeder)	135	(boerin lijkt op dorpsvrouw)
16	(water in de schoenen)	76	(naar de ouderdom)	136	(Adams kinderen)
17	(stenen in het water zijn nat)	77	sneeuw smelt in de zon	137	Lots vrouw
18	honing	78	ei	138	Adam en Eva
19	(verspilde mest schaadt het land)	79	borstel	139	Adams kinderen
20	(bij is de beste, oneetbare vogel)	80	eidooier	140	Kain
21	(ooievaar rechtvaardigste vogel)	81	zadel	141	ezel in de ark
22	(de tien vogels)	82	schaduw	142	baard eerder geschapen dan man
23	specht	83	kloot of bol	143	(profijt bij overlijden vrouw)
24	vogel en vogelaar	84	koeienuier	144	maagdom
25	schrijfpen	85	noot aan een boom	145	(borstvoeding)
26	zon, maan en wind	86	bijl	146	(Adam slaat moeder/aarde)
27	orgel	87	[borstel]	147	(verwantschapsraadsel)
28	orgel	88	rozenbottel	148	(verwantschapsraadsel)
29	luit	89	(band meelzak)	149	(ouderdom (on)gewenst)
30	uurwerk	90	(naar de ouderdom)	150	(maagd huwen is eenmalig)
31	uniek recht van herders	91	naam	151	(Joseph van Arimathea)
32	het spinnen van garen	92	(van oud op nieuw is een jaar)	152	Adam en Abel
33	eik	93	(twee zakken in elkaar doen)	153	(echtgenote is vriend en vijand)
34	klok	94	schip	154	(Lamech)
35	spiegel	95	(zout beste kruid)	155	(de letters o & e)
36	lijm	96	(molensteen edelste steen)	156	(de letter b)
37	kluwen	97	spil	157	(rekening in latijnse cijfers)
38	(dauw is het breedste water)	98	(door de draadvezels)	158	(letterkunst)
39	ijs/bevriezing	99	noot met een gat	159	(geld verdelen)
40	(tranen der armen)	100	('straat zonder stof')	160	(vogels kopen)
41	(de zee is een steenworp diep)	101	schoen	161	(brood verdelen)
42	(dauw is het breedste water)	102	(molenaar is eierdief)	162	(tol voor appels uit boomgaard)
43	water en ijs	103	zon	163	(klokslagen tellen)
44	levensstadia van de mens	104	nagel (spijker)	164	(oorsprong van de wind)
45	(een oog ziet meer dan twee)	105	('klepperend hoefijzer')	165	(thuis is het lieflijkste oord)
46	boor	106	schip	166	(in de wereld is het altijd oorlog)
47	(allerlei hout in het bos)	107	(sleep aan kleed is bezem)	167	(de vier sociale standen)
48	(luis is het trouwste dier)	108	(band van een zak)	168	(drie oorzaken van nijd)
49	pluim	109	(band van een zak)	169	(naam van de dood)
50	(warme wijn koelt af)	110	blaasbalg	170	(schepping lichaam en ziel)
51	(eerder getimmerd of afgebroken)	111	haspel	171	(wie god niet kent, is verdoemd)
52	schrift op papier	112	spies	172	(goede ziel allerbeste)
53	luit	113	(scheerder is een schalk)	173	(kwade ziel allerlelijkste)
54	vedel	114	(naaien is vergeefs handwerk)	174	(geen meelij met kwade ziel)
55	(dauw en wind zijn overal)	115	('stelen')	175	(wat is edelheid)
56	(kostbaarste wateren)	116	(pottenbakker is de reinste)	176	(tekenen van goed en kwaad)
57	(nierstenen)	117	(verkoop kunst/kind)	177	(god voedt de vruchten)
58	(duurste water)	118	(mislukt werk ook bruikbaar)	178	(reden van de schepping)
59	(bedrieglijkste water)	119	doodskist	179	(reden vernietiging schepping)
60	(profijtelijkste water)	120	(scheerder en maaier)	180	(macht van het firmament)

Oplossing en omschrijvingen

CB	Oplossing/Omschrijving	CB	Oplossing/Omschrijving	CB	Oplossing/Omschrijving
181	(nut van planeten en sterren)	241	(dieren zonder hals)	301	(vrouw standvastiger dan man)
182	(waarom is de wereld rond)	242	(dieren met korte hals)	302	(liefde drukt meer op vrouw)
183	(zon heet, maan koud)	243	(dieren met lange hals)	303	(oorzaak van liefdeszuchten)
184	(moediger bij dag of nacht)	244	(ontbloten armen bij ziekte)	304	(brief is bewijs van liefde)
185	(vier onmisbare kunsten)	245	(dunne armen bij ziekte)	305	(appel ter ere van de geliefde)
186	(neus mooiste lichaamsdeel)	246	(rechterhand warmer dan linker)	306	(stoutmoedig of verlegen)
187	(wind voelbaar, onzichtbaar)	247	(tweehandigheid)	307	(vriendelijke blik)
188	(arend leeft het langste)	248	(oorsprong van de nagels)	308	(hoofsheid)
189	(schrijfkunst is het moeilijkste)	249	(zwarte en bleke nagels)	309	(helen, verbergen)
190	(Noë eerste wijnmaker)	250	(vlekken op de nagels)	310	(aantrekkelijk uitzien)
191	(drie grootste opscheppers)	251	(waarom is de borst hol)	311	(loon van de liefde)
192	(water nodig voor groei)	252	(waarom geeft koe meeste melk)	312	(vriendelijk vragen)
193	(aarde is het beste ding)	253	(waarom is melk ongezond)	313	(eerbaar kussen)
194	(hoed je voor goddelozen)	254	(melk veroorzaakt hoofdpijn)	314	(als hij vraagt of als hij krijgt)
195	(Japhet uitvinder muziek)	255	(op de rug liggen is schadelijk)	315	(van wie vergt liefde het meest)
196	(is haast goed of niet)	256	(waarom heeft men een rug)	316	('oog, hand of voet')
197	(de mens is ondoorgrondelijk)	257	(hart in het midden)	317	(wat is liefde)
198	(de wereld zal niet duren)	258	(mensenhart ligt links)	318	(echte en onechte liefde)
199	(god kent geen gramschap)	259	(hart verblijt zich het eerst)	319	(4 gedragsregels voor liefde)
200	(het recht gaat boven de koning)	260	(hart is het begin van het leven)	320	(4 zaken die liefde oproepen)
201	(ogen bederven de ziel)	261	(waardoor verteert de maag eten)	321	(4 giften van liefde)
202	(firmament zichtbaar, ontastbaar)	262	(waarom koud gevoel na eten)	322	(schuld weegt het zwaarst)
203	(vrouw en god liever dan kind)	263	(oorsprong dorst)	323	(tong is het scherpst)
204	(mensen allemaal hetzelfde)	264	(oorsprong honger)	324	(gedachte is het zotst)
205	(Hebreeuws taal doofstomme)	265	(zieke maag, ziek lichaam)	325	(ouderliefde is het zoetst)
206	(mensen allemaal anders)	266	(kruidig eten ongezond)	326	(een slecht kind is het bitterst)
207	(wanneer groet men)	267	(koud eten/salade ongezond)	327	(zotheid is ongeneeslijk)
208	(oorsprong van de tranen)	268	(zout eten/haring ongezond)	328	(zotheid is onbetaalbaar)
209	(helder weer is koud weer)	269	(slaap sterkt de maag)	329	(waarheid is harder dan staal)
210	(oorsprong van hagel)	270	(waarom heeft men neusgaten)	330	(thuiskomst best aan een reis)
211	(oorsprong donder en bliksem)	271	(paard is het sterkste beest)	331	sprinkhaan
212	(oorsprong van hete bronnen)	272	(aap iss het slimste beest)	332	(de slaap lijkt op de dood)
213	(welvaart is de gezondste plek)	273	(naaien is vergeefs handwerk)	333	(rijkdom is onverzadigbaar)
214	(waarom is de ziel onzichtbaar)	274	visnet	334	(jeugd vergaat snel)
215	(westerling is het wijste)	275	schip	335	(ouderdom is droefenis)
216	(de haan is de mooiste vogel)	276	(serie onmogelijke taken/zaken)	336	(leven is het onzekerst)
217	(mens kijkt naar de hemel)	277	geheim	337	(dood is het zekerst)
218	(waarom bestaat hoofdhaar)	278	(hond genaamd 'angst')	338	(drie oorzaken van liegen)
219	(mens langer haar dan dieren)	279	(druif is wijn zonder glas)	339	(de mens is ondoorgrondelijk)
220	(vrouw langer haar dan man)	280	(aderlaten is eerbaar wegnemen)	340	(zon zichtbaar, ontastbaar)
221	(waarom hard of zacht haar)	281	(1 appel in de wijn laaft velen)	341	(de vier elementen)
222	(waarom is de wolf grijs)	282	('ieder een druppel')	342	(nacht is rust en dekmantel)
223	(waarom is het hoofd hard)	283	(teken 'geen dauw op bloem')	343	(Nembroth is de eerste koning)
224	(waardoor hoofdpijn)	284	('glazen toren')	344	(Ninive is de eerste stad)
225	(kinderen hebben grote ogen)	285	(andere naam voor liefde)	345	(Jonas zat in twee buiken)
226	(ogen tranen bij lachen, drinken)	286	(mooi praten)	346	(Pilatus velde zwaarste vonnis)
227	(veel wenen, weinig pissen)	287	(blozen teken van echte liefde)	347	(Jacob is sterkste worstelaar)
228	(mens kan niet goed ruiken)	288	(mei is liefdesmaand)	348	(ark van Noë is eerste schip)
229	(waarom moet men niesen)	289	(ijdele praat heeft geen baat)	349	(bedwinger van gramschap)
230	(ezelsoren voorspellen regen)	290	(vier vereisten in de liefde)	350	(waarheid en schaamte beste)
231	(waarom heeft de mond lippen)	291	(nijd is de vijand van de liefde)	351	(ouderdom (on)gewenst)
232	(waarom zijn de lippen soepel)	292	(stille hoop of afwijzing)	352	(tong scherper dan scheermes)
233	(waarom heeft men een mond)	293	(rijkdom, wijsheid ofschoonheid)	353	(gramschap is heter dan vuur)
234	(man meer tanden dan vrouw)	294	(drie kussen tegelijk of verspreid)	354	(winst is zoeter dan honing)
235	(tanden scherp, kiezen plomp)	295	(bloemkrans geven of krijgen)	355	(ongeloof is de grootste zonde)
236	(dieren geboren zonder tanden)	296	(zelf blozen is teken van liefde)	356	(geloof, hoop en liefde)
237	(vogels geen speeksel)	297	(geluk beter dan liefde)	357	(woorden zijn beste en ergste)
238	(waardoor stinkende adem)	298	(de moeilijkst te winnen vrouw)		
239	(stem vrouw hoger dan man)	299	(elkaar vaak zien)		
240	(vis heeft geen stem)	300	(falen van twee mededingers)		